

Darko Gavrilović, Ljubiša Despotović
Vjekoslav Perica, Srđan Šljukić

MITOVI NACIONALIZMA I DEMOKRATIJA

Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad
Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica
Grafomarketing, Novi Sad

Recenzenti:

prof. dr Zoran Jevtović

doc. dr Vjeran Pavlaković

Knjiga je nastala na osnovu naučno istraživačkog rada koji je finansirao Sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine

Sadržaj:

Darko Gavrilović

Mitovi nacionalizma - začarani krug sukoba 7

Ljubiša Despotović

Politički mitovi, nacionalizam, antinacionalizam
i demokratija na prostoru bivše Jugoslavije 49

Vjekoslav Perica

Nacije i dijaspora: mit o sakralnom centru
i vječnom povratku 79

Srđan Šljukić

Kulturni resursi i sukob:

Kosovo između istorije i morala 119

Predgovor

Počeli smo da pišemo ovu knjigu zato što, kao naučnici, smatramo da istoriju ne treba tretirati kao konačno „statično“ znanje o prošlim događajima, već zato što mislimo da pisanje istorije mora da bude trajni dijalog prošlosti i sadašnjosti koji može da menja poglede na ono što smo bili kao i na ono što jesmo. Istoriska istina je poput pravde, spora ali dostižna i zasnovana na činjenicama koje proizlaze iz dokumenata, tako da bi smo mogli da je nazovemo njenom sestrom. Namera ove knjige je da skoro dve decenije nakon početka ratova na prostoru bivše Jugoslavije progovori o jednom od uzroka raspada bivše SFRJ, a to je nacionalizam. S obzirom da su politički mitovi deo arsenala nacionalizma ova knjiga će se baviti njima zadržavajući se na tome kako je mit upotrebljavan kao političko sredstvo borbe i kako su nacionalni mitovi postali toliko moćni da i danas, dobrim delom, opstaju kao demijurg stvarnosti za mnoge ljude u našem regionu.

Dugi niz godina autori ove knjige su radili kao naučnici zasebno, znajući jedni za druge eventualno samo iz literature dok se nismo našli okupljeni na jednom zajedničkom projektu. U leto 2007. godine, Institut za istorijsku pravdu i pomirenje iz Salzburga, uz našu pomoć osnovao je Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje u Novom Sadu, koji je sebi stavio u zadatak da poveže naučnike sa prostora bivše Jugoslavije u nekoliko projekata koji bi trebali da imaju kao zajednički cilj približavanje istorijskoj istini i želju da u toj potrazi uspostave mostove saradnje i pomognu demokratizaciju novih država u jugoistočnoj Evropi u smislu drugačijeg pristupa prošlosti od onog koji vlada u „post“ eri i onoj koja joj je prethodila.

Istrajni u nameri da napravimo više od zajedničkog projekta koji bi nam omogućio da se kao naučnici iz Srbije i Hrvatske povežemo, napisali smo ovu knjigu, jer je njena tema našim zemljama zajednička. I više od toga, ona im je neophodna da se suoče sa nekim složenim problemima iz prošlosti u koliko žele da se uspešno i sa jasnim ciljem kreću kroz procese tranzicije i demokratizacije.

Autori

U Novom Sadu, mart 2009.

Darko Gavrilović

MITOVI NACIONALIZMA ZAČARANI KRUG SUKOBA

Mada su mitovi univerzalne i bezvremene priče koje utiču na oblikovanje naših života i koje ih odražavaju, pri tome krećući se po prostranstvima naših želja, strahova i žudnji, oni nam u isto vreme donose kazivanja koja nas podsećaju na to šta znači biti ljudsko biće koje svoj život nastoji da smesti u širi kontekst, da nadživi smrt i stvori neku vrstu protivpriče koja bi trebala da mu omogući da se pomiri sa tim. Mitologije koje su nastajale iz mitova bile su smišljene da bi pomogle ljudima da se nose s teško rešivim problemima, da im pokažu njihovo mesto u svetu i da ih nauče da se orjentišu na pravi način. Svi mi želimo da znamo odakle potičemo, ali pošto su naši najraniji počeci prekriveni maglinama praistorije, stvorili smo o svojim precima mitove koji nisu istorijski, ali zato pomažu da objasnimo naše sadašnje stavove o svom okruženju, susedima i običajima.

Premda se očekivalo da će prosvetiteljstvo u 18. veku za sva vremena da raskrsti sa mitovima to se nije desilo, jer je prosvetiteljska kultura, koja nije pokazivala nostalgiju za mitom, ipak unutar sebe iznedrila mit. To je bio mit o napretku za koji je smatrala da je duboko ozbiljan, jer sadrži istinu. Što je više rastao uticaj racionalnog duha i jačao logos, to se sve teže izlazilo na kraj sa tajanstvenom suštinom i snagom mitskog kazivanja, njegovom prilagodljivosti društvenim prilikama i promenama, i najzad, sve očiglednijom i većom prisutnosti mita u raznim sferama ljudskog bivstvovanja. I tako

su mitsko mišljenje i praksa nastavili da umiruju ljude u njihovom suočavanju sa mogućnošću umiranja i ništavila i da kroz to prođu sa određenim stepenom prihvatanja. Bez takve discipline mnogima je bilo teško da izbegnu očaj. Dvadeseti vek upoznao nas je sa nizom nihilističkih ikona, a ispostavilo se da su mnoge neumerene nade modernog doba i prosvetiteljstva bile lažne. Potonuće Titanika 1912. godine razotkrilo je slabost tehnologije. Prvi svetski rat pokazao je da nauka, naš prijatelj, može da se primeni sa smrtonosnim posledicama. Drugi svetski rat sa Aušvicom, sovjetski komunizam sa gulazima, pokazali su šta može da se desi kada se izgubi osećaj za sveto. Naučili smo da racionalno obrazovanje nije spaslo ljudski rod od varvarstva i da koncentracioni logori mogu da nam budu podjednako blizu kao i univerziteti i internet. Eksplozija atomskih bombi bačenih na Hirošimu i Nagasaki ogolile su činjenicu da se u srcu moderne kulture krije seme nihilističkog samouništenja.¹

Ideologije 19. i 20. veka (nacionalizam, liberalizam, komunizam, fašizam, nacizam) takođe su u sebi nosile i danas nose mitove bez obzira na veliki tehnički i tehnološki napredak koji je dostiglo čovečanstvo. Pod njihovim uticajem nalaze se mnogi naučnici iz domena društvenih nauka koji su ili koji i dalje koriste izvore iz prošlosti u nameri da opravdaju svoje političke stavove. Naročito je osetljiv problem sa istorijskom poluistinom, jer se, na žalost, češće veruje pogrešnoj strani. Većina istoričara smatra da je stvaranje istorijskih mitova vođeno ideologijom bilo i jeste važna prepreka razumevanju istorije. Često su istoričari poneseni ideologijama polazili od zaključka pa se tek onda vraćali dokazima koji su podržavali njihove unapred zacrtane ideje. Suprotno tome, dužnost je istoričara da se odupre takvim iskušenjima, da se tendencijama ka stvaranju mitova suprotstavi kritičkom de-mitologizacijom. Prema tome, mora biti jasno, ideološka funkcija istorije nema nikakve veze sa zahtevima istinitosti i ispravne argumentacije.²

Ovde ćemo pažnju da posvetimo nekim mitovima nacionalizma čija je svrha bila da ljude učine svesnijim da postoji nacionalna

1 Karen Armstrong, *Kratka istorija mita*, Beograd 2005, str.104.

2 Ottar Dahl, *Problemer i historiens teori*, Oslo 1986, str.105.

dimenzija koja ih okružuje sa svih strana i koja je, po njima bila, prirodni deo života. Pogodno tlo za nastanak ovih mitova treba tražiti u evropskim zemljama i Sjedinjenim Američkim Državama na kraju 18. veka, kada je pobunjenoj buržoaziji, koja je počela da zauzima sve istaknutije mesto u svetu ekonomije ali ne i vlasti, trebao mit oko kojeg bi mogla da okupi šire mase i na čemu bi mogla da zasnuje novu veru u novi oblik, njoj odgovarajućeg, državnog uređenja. To je trebao da bude mit koji će da obećava stabilizaciju i legitimitet, ali da istovremeno sa svojim dramatičnim tumačenjem preloma zahteva duboku i pravednu društvenu promenu. Zbog toga su ideolozi nacionalizma krenuli da kopaju po rudokopima sopstvene prošlosti i duhovnog nasleđa i da biraju ono što je moglo da u najvećoj meri odgovara političkim potrebama. Naravno, tamo gde stvoritelji mitova nisu uspeli da „pronađu“ slavnu prošlost okretali su se tome da poraze pretvaraju u pobeđe i klonuće u spasenje, okrenuli su se idejama koje su na najgrublji način povezali sa onim što je velikoj većini Evropljana na kraju 18. veka bilo zajedničko, a to je hrišćanstvo. Stvoritelji mitova nacionalizma koristili su se pojmovima i simbolima koje su uzimali kako iz Novog tako i iz Starog zaveta. Još u Starom zavetu prisutni pojmovi „izabrani narod“ i „obećana zemlja“ koje su kasnije hrišćani prilagodili sebi, oživeli su u nacionalističkoj ideologiji. Poput ovih mitova nastala su još tri jednako važna mita koje su ideolozi nacionalizma crpeli iz Starog i Novog zaveta, a to su „mit o neprijatelju“, „mit o smrti“ i „mit o spasitelju“.³ Oni su se, prema potrebi, do danas, često preplitali sa prvospomenuta dva mita, što je nacionalnim vođama davalo legitimitet odlaska u ratove, opravdanje za ubijanje i smrt, apsolutnu političku instrumentalizaciju i osvajanje novih teritorija. Granajući se na religijskoj tradiciji ovi mitovi su uspeli da dođu do srca najširih slojeva koji su ih iskreno prihvatili pošto su im, osim ekonomskog poboljšanja, nudili i duševnu hranu toliko potrebnu njihovoj nemoći. Oni su u sebi nosili okrepljujuće misli

3 Više o mitovima nacionalizma koji se odnose na mit o neprijatelju i mit o smrti vidi kod Grof Kristijan fon Kroko, O nemačkim mitovima, Novi Sad 2001, str.9-53.

o pripadnosti, o veličini i značaju svoga naroda i svoje zemlje, o tome da je smrt u ime nacije postala duboko smislena, da je vođa nacije bezgrešan i da u sebi nosi one genetske kodove koje su nosili takve moralne i duhovne veličine, na prvom mestu poput Mojsija i Hrista, a potom, tokom srednjeg veka, njihovi slavni pretci pretvoreni u nacionalne heroje čija dela su kreatori mitova koristili u savremenoj nacionalnoj borbi. Krajnji cilj svih spomenutih mitova bio je jednostavan - trebalo je mobilisati nezainteresovane mase na taj način da se kod njih probudi nacionalni ponos, pogotovo da se običan, mali čovek, koji je željan da dokaže kako nije samo jedan i beznačajan, oseti delom nečeg jedinstvenog i silnog i da se taj probuđeni nacionalni identitet instrumentalizuje bilo u smeru zauzimanja vlasti, konsolidacije nacionalne države ili stvaranja odnosno širenja državne teritorije. U svakom slučaju nacionalizam je za sobom povlačio snažne mitove u kojima je „krv“ naroda bila nerazdvojno pomešana sa „tlom“ nacionalne teritorije.⁴

Kreatori mitova su sa zavirljivom upornosti širili ideju da biti pripadnikom „izabranog naroda“ znači već samim rođenjem steći neslućene prednosti. Često su poreklo nacije potkrepljivali jednim linearnim i teleološkim rodoslovnim mitom, kao što je to činila i stara jevrejska legenda sa Mojsijem ili kao što je Vergilije u svojoj „Eneidi“ izbegle Trojance uzdigao u rodonačelnike Rima. Jedan od najranijih i najvitalnijih nacionalizama, američki nacionalizam, je sa izuzetnom spretnošću razvijao mitove o „izabranom narodu“ i „obećanoj zemlji“, a inspiraciju za takve ideje crpeo je od ranih protestantskih doseljenika sa kojima je stigla puritanska vera o izabranosti koja se prvo u religijskoj dogmatici, a kasnije u sekularizovanoj formi društvene zajednice u nastajanju predočavala kao „američki Izrael“, „Novi Sion“, „svetli grad na brdu“. U skladu sa tom svešću o svetskoj misiji uticajni teolog Džonatan Edvards označio je američke kolonije kao *Renovator of the World*. I u tu ranu nacionalnu samosvest uklopio se od početka revolucije misionarski

4 Darko Gavrilović, Udari sudbine - Politički mitovi 20. veka, Novi Sad 2006, str.15.

zadatak - da je „Bog Ameriku izabrao da ostvari svoje planove“⁵ što su pojedini američki predsednici, poput Džordža Buša mlađeg, znali da koriste kao razlog za vođenje agresivne spoljne politike.

Ovakve nacionalne mitove koristile su sve države. Oni nisu bili potreban samo useljeničkim državama (SAD, Argentina, Australija) već i onima gde su se etablirale etničke institucije vlasti nacionalizovane iznutra (Engleska, Francuska, Španija) ili i u onim državama gde je do toga tek trebalo da dođe. Mada evropski narodi od kraja 18. pa do kraja 20. veka nisu bili u velikoj meri vođeni američkim nacionalnim mitovima, oni su ove modele mitova nacionalizma na više manje jednako spretan način koristili. Jedan od najpopularnijih vidova da se istakne dužina nacionalnog identiteta i da se potpomognu mitovi o izabranom narodu i obećanoj zemlji, na kraju 18. veka, bila je analiza alfabeta kroz geografsko širenje Nojevih sinova što je trebalo da posluži kao dokaz o izabranosti i dugovečnosti naroda kojem su kreatori ovih mitova pripadali. Ovi autori su tvrdili da su otkrili (i bili potomci) prvog naroda i jednog prastarog jezika. Najrasprostranjenije su bile one teorije koje su zagovarale prioritet keltske, galske i anglosaksonske grupe stanovnika Evrope. Pisci su počeli da prave sasvim originalne analize kako slova tako i jezika putem novih, neuobičajenih etimologija.⁶

Među autorima koji su koristili slova alfabeta kao dokaze o ranoj ljudskoj istoriji, jedan od najmaštovitijih bio je Roulend Džons, po nacionalnosti Irac, inače jedan od najplodnijih i najoriginalnijih.⁷ Napisao je četiri knjige, u kojima je, među mnogobrojnim teorijama izložio i to da su prvi Evropljani bili Kelti, da je prevavilonskim jezikom govorio narod koje je on identifikovao kao Kundre i na posletku da je, prema Starom zavetu, nakon potopa, Bog izvršio

5 Hans - Ulrich Veler, Nacionalizam, istorija-forme-posledice, Novi Sad 2002, str.72.

6 Johana Druker, Alfabetiski lavirint - Slova u istoriji i imaginaciji, Novi Sad 2006, str.225, 226.

7 Isto. U delu „Hijeroglifi ili gramatički uvod u jedan univerzalan hijeroglifski jezik“ iz 1763, i na osnovu dela „Poreklo jezika“ iz 1764. godine Džons je izložio fundamentalne principe, koje je dalje razradio u „IO Trijade“ i „Gomerovi krugovi.“

podelu zemlje te da je Gomer kao sin najstarijeg Nojevog sina Jafeta bio prvi naseljenik Evrope i praotac svih Kelta. Shodno tome, Džons je zaključio da su Kelti prastanovnici Evrope te da im zbog toga Evropa i pripada. On je dalje spekulirao da je jedino njemu, kao jedinom neiskvarenom, Bog dozvolio da zadrži prvobitni jezik. Zbog toga je Džons u naporima da ovaj jezik otkrije, u velikoj meri koristio analizu slovnih formi koje je smatrao osnovnim korenima jezika.⁸ Naravno, da je ova teorija trebala da posluži ne samo stvaranju mitova o izabranom narodu i obećanoj zemlji već je trebala da razveje i mit o neprijatelju, jer prema irskim nacionalistima Englezi su bili ti koji su nasilno prekinuli njihovu „slavnu“ i „milenijsku“ prošlost.

Ovakva mitska maštanja prihvatili su i drugi narodi. Kod panonskih južnoslovenskih suseda Mađara, kontroverza o njihovom poreklu besnela je tokom čitavog 19. veka. Popularno verovanje bilo je da su povezani sa Hunima. No, naučnici su mislili drugačije. Jedna škola je tražila iranske ili hazarske pretke. Druga, tražila ih je dalje na Istoku. Međutim, tokom 20. veka legenda o Čabi se pokazala jačom od obe škole.⁹ I drugi južnoslovenski susedi Rumuni razvili su mitove o svom višemilenijskom postojanju. Oni su nastali u 18. i 19. veku, sa posebnim naglaskom na 1848. godinu kao godinu koja je trebala da predstavlja novo poglavlje u rumunskom nacionalnom razvoju. Među najstarijim i najomiljenijim rumunskim mitovima su mit o antičkim Tračanima, o Dakiji i Dako – Romanima – dakle po istoričarima koji su prihvatili ove mitove – rumunskim precima.¹⁰

Ovakva lutanja u 18. veku imala su svoj podsticaj ne samo u nacionalizmu već i u tome da je pojam jedinstvenog izvora evropskih jezika i kulture stekao veliku popularnost među naučnicima i lingvistima tog doba. Potpuno je očigledno da sanskrit sadrži

8 Isto, str.227.

9 Više o tome kod Norman Dejvis, Evropa – jedna istorija, Novi Sad 2005.

10 Mihail Razvan Ungureanu, Usoda romunskih zgodovinskih mitov. Bodo preživeli?, Zgodovinski časopis 55/2001, št.3-4, str.295-303. Lucian Boia, History and Myth in Romanian Consciousness, Central European University Press, Budapest 2001. Peter Vodopivec, Začarani krog nacionalne zgodovine, Zbornik Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino, Ljubljana 2006, str.54.

najstarije zajedničke forme indoevropskih gramatičkih struktura i da je bliži jednom „izvornom“ jeziku nego što su to grčki i latinski. Uzbuđenje koje je ovakav uvid izazvalo izbacilo je na površinu neke od frustracija sa kojima su se susretali oni lingvisti a i historičari koji su pokušavali da lingvističku promenu i raznolikost povežu sa Biblijom, a potom izmire sa mitskim pričama o jednom originalnom, prvobitnom jeziku. Svima njima bilo je zajedničko da su branili nasleđe svog naroda čiji su kulturni identitet zasnivali na drevnoj istoriji.¹¹

Tokom 19. veka nacionalizam je počeo da se širi i među nemačkim naučnicima od kojih je jedan deo bio spreman da dokaže da su upravo oni narod najstariji s tim da su u tim svojim maštanjima izbacili na površinu mržnju prema Slovenima kao nižoj rasi čija rasna „dugovečnost“ je neuporedivo beznačajnija u odnosu na nemačku. Sasvim jasno da slovenski naučnici iz redova nacionalista nisu mogli da stoje skrštenih ruku. I sami skloni, poput nemačkih kolega, stereotipima, predrasudama, iskrivljavanju, preuveličavanju i izostavljanju, počeli su da se zapliću u mrežu mitova o sopstvenoj naciji. Još je 1882. godine Ernest Renan predvideo da je krivo predstavljanje sopstvene prošlosti neizbežno u procesu stvaranja nacije¹² pa su historičari postavivši pred sebe zadatak da u svojim delima izgrade nacionalni identitet počeli da na patriotski način proizvode mitove. U tu svrhu koristili su se starozavetnim i novozavetnim temama koje su im služile da šalju poruke o veličini, značaju, poštenju i junaštvu njihovih naroda, o jednoj, celovitoj teritoriji na kojoj bi trebali njihovi narodi da zaokruže svoju nacionalnu državu do neprikosnovenosti i idealizovane slike njihovih nacionalnih vođa koje su trebale da budu sušta suprotnost onima koji su stajali na putu realizacije nacionalnih ciljeva. Biblijske teme su na spretan način uzimane pri izgradnji nacionalnih mitova, s tim što su najčešće bile asocijacijskog tipa, dakle, nije se narod

11 J. Druker, nd, str.233.

12 Ernest Renan, *Qu'est ce c'est une nation?* citirano prema *What is A Nation?*, u A. Zimmern, ur., *Modern Political Doctrines*, Oxford, 1939, p.189, i Bojan Aleksov, *Poturica gori od Turčina: srpski historičari o verskim preobraćenjima*, Zbornik radova *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo 2003, str.225.

koji je trebalo nacionalno osvestiti direktno povezivao sa Izabranim Božjim narodom, ali je spominjana njegova mesijanska uloga. Naučnici koji su se stavili u službu nacionalizma, počeli su da pletu pomenute mitove još od početka formiranja istorije kao moderne nauke u 19. veku i to najvećim delom u školskim udžbenicima iz istorije i materinjih jezika koji su bili najpogodnije tlo za širenje mitova, jer su se obraćali onoj publici kod koje je tek trebalo izgraditi nacionalno poželjnu svest.¹³ S druge strane bilo je i onih koji su svoje ideje iznosili u novinskim člancima ili su pisali knjige gde su pronalazili prostor za fantastična tumačenja.

U poslednjoj četvrtini 19. veka među južnoslovenskim narodima koji su 1918. godine ušli u sastav Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca ovi mitovi su počeli da dobijaju sve više prostora. Naime, u to vreme, Srbi su jedini od pomenutih naroda imali svoju državu, koja je bila mlada, i koja je iz političkih razloga počela da podržava ovakve mitološke predstave. Tada se među Srbima pojavio jedan broj pisaca koji su počeli da donose na svetlost dana drugačije teze o starini Srba i o dužini vremena koje su proveli na Balkanu, s tim što su radovi ozbiljne nemačke historiografije i onih srpskih istoričara koji su sledili puteve racionalističkih i prosvetiteljskih uzora proglašavani za tendenciozne. Njihova namera je bila da svojim radovima uvedu Srbe u grupu najstarijih naroda na svetu, pa čak i da ih proglase za najstariji narod. Kretanje u tom smeru vodilo je ka stvaranju mita o Srbima kao izabranom narodu. Da bi se lakše razumelo ono što se desilo srpskoj intelektualnoj sredini tog doba neophodno je imati u vidu da se tada pojavila u Srbiji „kritička historiografija“ kao pojava specifično vezana za tadašnju srpsku kulturnu situaciju. Budući da

13 Iznošenje mitskih predstava, među narodima bivše Jugoslavije, u školskim udžbenicima u stvari nikada i nije prestalo. Ono je postojalo i u Kraljevini Jugoslaviji gde se veličala vojna prošlost srpskog naroda i gde je po prvi put država uzela na sebe da razvija mit o bratstvu i jedinstvu zbog toga što je pomirenje naroda koji su ratovali na dve suprotstavljene strane bilo neophodno u novoj državnoj zajednici. Komunistički mitovi su korišteni za vreme socijalističke Jugoslavije, a u vreme raspada te države i u trenutku stvaranja novih nacionalnih država na scenu su se vratili stari nacionalistički mitovi koji su dobili zadatak da razvijaju kod najmlađih nove osećaje pripadnosti i zajedništva.

se istovremeno pojavila i romantičarska historiografija, u uskovitlanoj političkoj i duhovnoj klimi Srbije, koja je stekla nezavisnost na Berlinskom kongresu 1878. godine, ali čija težnja za povećanjem teritorija i okupljanjem svih Srba pod jedan državni krov nije time prestala, već su se apetiti povećali, njihova nepomirljiva stajališta nisu se mogla smiriti, već je sudar bio neminovan. Onima koji su insistirali na tome da istorija treba da bude u službi državne politike suprotstavili su se istoričari od zanata koji nisu mogli da dozvole njenu ideologizaciju.

Svojom upornošću, među romantičarima koji su pisali o srpskoj prošlosti izdvojili su se u 19. i na početku 20. veka, Panta Srečković, Miloš S. Milojević i Sima Lukin Lazić. Potonja dva autora bazirala su svoju ideju o višemilenijskoj starini srpskog naroda najvećim delom na etimologiji, baš slično romantičarskim kolegama iz sveta, pogotovo iz Irske, pa su u skladu sa tim, na primer, u jednoj kopiji Ptolomejeve karte pronašli reku po imenu Srbica što je njima bio još jedan dokaz o zemlji iz koje su potekli Srbi, ali i o njihovoj antičkoj starini. Naravno, to je ozbiljnim istoričarima bila potpuno neprihvatljiva teza. Zanimljivo je da se napomene da je trebalo da prođe više od osam decenija da bi se posle ove trojice pisaca izmišljene višemilenijske srpske prošlosti pojavila nova generacija njihovih sledbenika, koja je pristupila ovoj temi veličajući prošlost svog naroda, pri tome pretpostavivši značaj svoje nacije istorijskoj istini. Mada je pomenutih osamdesetak godina bilo za Srbe zaista burno na vojno-političkoj sceni, srpski istoričari su, osim u periodu od nekih petnaestak godina posle Drugog svetskog rata, kada su zemljom čvrstom rukom upravljali komunisti, ostali verni školi koju su uspostavili Ilarion Ruvarac i Ljubomir Kovačević. Ipak to višedecenijsko vreme nije bilo dovoljno da se ugase stare mitske predstave nacionalizma. Njihova mnogobrojnost ne dozvoljava mi da ih ovde sve nabrojim, ali mi mogućnost podele mitova nacionalizma prema biblijskim motivima daje dovoljno prostora da pišem o nekim meni najzanimljivijim primerima.

Kao što sam već napomenuo, komunisti su, došavši na vlast, proterali mitove nacionalizma i naravno, uspostavili sopstvene. Svoje

mitove su širili na najagresivniji način od 1945. pa do kraja 50-ih kada se istoriografija nalazila pod teškim pritiskom društveno-političkog sistema koji je određivao dostupnost izvorima, diktirao otvorenost saznanja time što je nasuprot stručnjacima favorizovao kadrove i uslovljavao senzibilitet istoričara za teme iz najnovije prošlosti te je, u stvari, kreirao ideološko mišljenje i stvarao novu formu komunističkih mitova.¹⁴ Međutim, počev od 1962. godine partijsko vođstvo više nije bilo jedinstveno u rukovođenju zemljom, novo vreme odbacilo je nekadašnju komunističku koheziju i članovi SKJ (Saveza komunista Jugoslavije) počeli su da se dele po nacionalnoj pripadnosti. Nedugo posle partijsku diktaturu, zamenio je partijski federalizam kao zbir republičkih i pokrajinskih nacionalno-partijskih diktatura. Epoha nije bila naklonjena istoričaru mada je stvarana iluzija da jedna generacija školovanih istoričara može da otpočne sa racionalnim istraživanjem.¹⁵ Tek nakon što su umrli Josip Broz, Edvard Kardelj i Vladimir Bakarić i time su nestali glavni tvorci socijalističke Jugoslavije može se s pravom reći da je završila jedna epoha socijalističke države, a sa njom i u komunističku ideologiju zarobljene istoriografije, te je započeo period ekonomske i političke krize, koja je 1991. godine dovela do sloma jugoslovenske države. Raspadu zemlje prethodio je raspad Saveza komunista Jugoslavije koji se desio na Četrnaestom izvanrednom kongresu SKJ.

Kao što se čitalačka publika pod uticajem SKJ desetlećima hranila komunističkim mitovima, u početku u većoj, a od kraja šezdesetih u manjoj meri, tako je od kraja osamdesetih godina sa slomom partijskog sistema, žedna „drugačijeg znanja“, počela da na tada slobodnijem tržištu knjiga guta štiva koja su nudila istoriju suprotnu onoj koju su učili u školama i na fakultetima. Pojavili su se pisci koji su bili u zemlji u zapečku ili koji su objavljivali svoje knjige na Zapadu, a koje zbog sadržaja nisu odgovarale nekadašnjoj vlasti. Uporedo sa njima jedan deo istoričara koji su bili članovi

14 Više o tome kod Ljubodrag Dimić, Rat i istoriografija, Zbornik The Shared History, The Second World War and National Question in ex Yugoslavia, Novi Sad 2008, str.96-104.

15 Isto, str.105.

Komunističke partije i sami joj služili svojim delima, sada su postali verni novim nacionalnim vođama i prešli u redove nacionalista, ponovo kreirajući ideološki obojenu istorijsku svest. Nacionalistička ideologija počela je da prodire u svest građana i da vrši smenu komunističke ideologije. Nju su pratile i pomagale knjige najvećim delom novog talasa pisaca koji su nastojali da u skladu sa svojim političkim idejama daju viđenje prošlosti.

Tako su se na početku devedesetih, pred samo razbijanje Jugoslavije, na srpskoj spisateljskoj sceni pojavili pisci koji su nastavili delo i misao srpskih nacionalistički orjentisanih istoričara iz 19. veka. Oni su bili spremni da svoja pera stave u službu nacionalne ideje i da razvijaju mit o „izabranom narodu“. Ove pisce, među kojima su Borislav Vlajić - Zemljanički, Jovan I Deretić, Dobroslav Jevđević, Olga Luković - Pjanović i Draško Šćekić su u njihovom radu podržavali i slikari poput Milića Stankovića i Dragoša Kalajića. Svi su delili jednu misao, a to je da su Srbi narod najstariji na svetu. U vreme teških sednica predsedništva, prvih u javnosti izgovorenih slutnji da će se država raspasti u vihoru rata, ovakva kazivanja pisaca trebala su, verovatno po mišljenju kreatora nacionalne politike, da blagotvorno i mobilišuće deluju na nacionalnu svest srpskog naroda. Do javnosti su uskoro došla njihova dela, a među onima koja su privukla najviše pažnje bila je knjiga Olge Luković-Pjanović „Srbi ... narod najstariji“ koja je izašla 1990. godine. Već odavno poznat i dobro ideološki osmišljen način da se putem jezika i njegove veze sa toponimima dokaže veličina i starost svog (izabranog) naroda pronašao je u delu ove autorkice jednostavan put do čitalaca u nameri da ih u ideološkom smislu privede ka nacionalnoj samosvesti. Tako je ova autorka u skladu, prema sopstvenom priznanju, sa oslanjanjem na Lamanskog i Milojevića, došla u istraživanju do „milenijske starosti“ srpskog naroda, do Indije. Tamo je, na severu, sa obe strane Ganga pronašla čitav niz toponima (npr. Sarbana - mesto, Sarabi - reka) koji su po njenom mišljenju postali nepobitan dokaz višemilenijskog postojanja srpskog naroda.¹⁶ I ova autorka je, poput

16 Po ovoj autorki ima takvih imena i mesta i reka, u kojima je izvršena metateza između -R i -B. pa se onda dobilo, npr. SOBORIDEN, SEBRIDE itd. U azijskoj

njenih prethodnika s kraja 19. veka, analizirala toponime koji su bili označeni u jednoj kopiji Ptolomejeve karte.¹⁷ Tamo je pronašla na crnomorskim obalama mesto Sarbanissa, što je iskoristila da prikaže kako je „Grk Ptolomej srpsko „C“ u navedenom imenu zamenio sa dva „SS“ pa se to mesto moglo zvati Srbanica, ili prosto Srbica kao i ona u Makedoniji“¹⁸ Po autorki izgleda da su u ta davna vremena, kada nisu postojale granice u savremenom smislu, Sredozemno i Crno more bili kao dva velika jezera oko kojih su kružili drevni Srbi u punoj slobodi tražeći sebi uvek prijatnija boravišta. Ova autorka nije zaboravila da spomene vreme potopa i Sibride, prvobitno pleme posle potopa, te da napomene kako su i drugi autori spominjali prisustvo Slovena u Vavilonu koji su, prilikom podele jezika, već govorili svojim jezikom.¹⁹ Ona je prisustvo srpskih naziva, a time i dokaza o veličini srpskog naroda i srpskoj nekadašnjoj teritoriji pronašla i na drugim mestima po Evropi i Aziji, jer po njenom mišljenju nazivi razasuti po svim zemljama nikako se ne mogu smatrati slučajnim.²⁰ Međutim, tek pravu srž problema kojem se posvetila, a to je veličina i značaj srpskog nacionalnog imena ona otkriva u sledećih nekoliko redaka gde se po njenom mišljenju nijedan od svih ostalih indoevropskih naroda ne može podičiti da mu je ime tako jasno napisano još u drevnim Vedama. Po njoj, ovaj spev nastao pre 5000 godina, dobio je ime po glagolu „vid“ što znači tačno što i srpski „proročki vid“, odnosno unutrašnje, metafizičko saznanje.

Sarmatiji ime koje po Vustovoj interpretaciji takođe potiče od korena SRB- SARB navedena je u Ptolomejevoj karti kao „Sarmatiae Asiaticae Situs: Suruba“. Olga Luković-Pjanović, Srbi ... narod najstariji, knj. 1, Beograd 1994, str.201, 202.

17 Autorka je analizirala i jedan Ptolomejev zapis koji se ponavlja kod Stefana Vizantijskog, a koji po njenom mišljenju naslućuje koliko je srpski narod bio star i velik (Sisyriba pars Ephesi, a Sisyrbe Amazone - Sisirba deo Efeza, po Sisirbi Amazonki). Isto, knj.3, str.18.

18 Isto, knj.2, str.213.

19 Isto, str.216.

20 Navodim nekoliko primera: Sorbi u Italiji, Sarbaz u Iranu, Sorbhog u Indiji, Serbka u Ukrajini, Serbarin na Sardiniji, Sorbiodunum u Engleskoj i tako dalje. Isto, str.225.

Mišljenje ove autorke o veličini i značaju srpskog naroda, ali i o srpskoj prapostojbini što direktno komunicira sa „mitom o obećanoj zemlji“ deli još nekoliko autora, među kojima je i Draško Šćekić koji u svojoj knjizi „Sorabi:istoriopis“ iz 1994, pozivajući se na Simu Lukin Lazića, tvrdi da je Prva seoba Srba i njihovo rasejanje otpočelo oko 4500. godine pre Hristovog rođenja.²¹ Štaviše, na 72. strani njegove knjige možemo da pročitamo: „U Indiji, prvoj sorabskoj ili srpskoj kolijevci, gde su još 5000 godina pre Hristovog rođenja postojale dvije srpske države: velika Sarbarska, u predjelu Ganga, i primorska Panovska ...“²² na osnovu čega ispada da su Srbi toliko star narod da su, u poređenju sa Starim zavetom, stariji od Adama i da su pošto je i sam autor naveo da je svet stvoren tačno u 9 časova pre podne 23. oktobra 4004. godine stare ere, stariji i od sveta.²³ Dakle, ako dosledno pratimo ovu nacionalističku mitsku predstavu, ispada da su prvo postojali Srbi pa je tek onda Bog stvorio svet!²⁴

21 Draško Šćekić, Sorabi: istoriopis, Beograd-Podgorica, 1994, str.17. kao i kod Radivoj Radić, Srbi pre Adama i posle njega, Beograd 2003, str.38,39.

22 D. Šćekić, nd, str.72. R. Radić, nd, str.39. O antičkoj istoriji Srba pisao je i Jovan I. Deretić ističući da se antička Srbija prostirala duž obale Jadranskog mora i to nekoliko vekova pre rimskog osvajanja. Njena prestonica bila je Sarda, današnji Skadar. Osim ove Srbije postojale su još jedna Srbija u Dakiji, i druga na severu, na Sarmatskom moru, koje se danas zove Baltičko more.

23 Maja Medan, Oni koji znaju sve, rad u rukopisu, Novi Sad 2008, str.22, navodi da je Šćekić ovaj datum naveo na 14. strani pomenute knjige.

24 Ovakva mitološka predstava hranila je srpski nacionalizam devedesetih godina 20. veka. Ipak, on se ubrzo našao u suprotnosti sa još jednim nacionalističkim mitološkim predstavama i to Srbima „prijateljskog i bratskog naroda“, kod Rusa. U to vreme i među Rusima se razvejavao mit o tome da su oni najstariji narod na svetu, a njegov najglasniji zastupnik bio je J P Miroljubov. Već objavljena „Velesova knjiga“, koje se on uporno držao kao slova o postanku sveta, raširila je san o tome da su sloveno - Rusi narod najstariji na zemlji, da se njihova pradomovina nalazi između Sumera, Irana i Severne Indije odakle su pred oko pet hiljada godina krenuli u seobe, prodrli u Iran, konjicom zgromili despotiju u Mesopotamiji, pokorili Siriju i Palestinu, upali u Egipat, a u Evropu stigli u 8. veku pre Hrista. Mislim da bi trebalo suočiti sledbenike J P Miroljubova sa sledbenicima Olge Luković Pjanović da beskonačno raspravljaju u „bratskom srpsko - ruskom zagrljaju“ i iznose svoje argumente o tome koji narod je najstariji na svetu. Radivoj Radić, Velesova knjiga – uzbudljiva priča o jednom falsifikatu, Kultura polisa, br.6/7, Novi Sad 2007, str.124.

Osim pomenutih pisaca mit o izabranom narodu podržavao je i jedan od najznačajnijih srpskih slikara devedesetih godina prošlog veka, Milić Stanković, poznatiji kao Milić od Mačve. On se proizvoljno oslanjao na delo Miloša S Milojevića. U svom umetničkom zanosu kako historiografski tako i proročki netačno, pri tome dobivši najviše prostora u medijima zbog toga što su njegova razmišljanja odgovarala propagandnoj aktivnosti Miloševićevog režima koji je od sveta izolovanom srpskom narodu morao da ulije osećaje posebnosti i veličine da ne bi doživeo lični politički slom, Milić je otvoreno napadao sve one koji se nisu slagali sa njegovim mišljenjem, pri čemu nije štedito ni jednog od najvećih srpskih naučnika Dragoslava Srejića. Radeći u vreme plime nacionalizma, Milić Stanković je istorijske vratolomije vezivao za sumanuta proročanstva vezana za Srbe kao narod najstariji koja su išla, prema njegovim rečima, dotle da će zapadnu hemisferu zahvatiti „neslućena lančana tektonska kataklizma u trajanju od 15 minuta, tako da će ostati živih ljudi samo koliko se može skloniti pod krošnju jedne šljive. Ova krošnja je metafora za Srbiju ... Ostaće živi Srbi kao poslednji izdanak Soraba, svepredaka svijju Evropljana. Ostaće i srpski jezik kao planetarni ... sa kojim se jedino može sporazumevati sa civilizacijama drugih planeta. Jer, Srbi vode poreklo preko one svetle, vasijske strane atlantidskog lica.“²⁵

Nisu samo Srbi na prostoru bivše Jugoslavije razvejavali mitove o višemilenijskoj starosti svog naroda. Jedan deo hrvatskih naučnika je pretke Hrvata video u prastanovnicima Irana, a drugi u Ostrogotima, što je naročito bilo popularno za vreme Drugog svetskog rata s namerom da se pokaže kako Hrvati nisu Sloveni. Ovakvo prodiranje u daleku prošlost nastavljeno je tokom devedesetih godina prošlog veka i bilo je popularno u vreme plime nacionalizma, a među mitomanima se po maštovitosti izdvojio Mate Marčinko, koji je odlučio da ubedi svoj narod u njegovo višemilenijsko postojanje kao prastarog indo-evropskog naroda. Ni Slovenci nisu ostali imuni na višemilenijsko rastezanje sopstvene istorije. Predstavnici njihove autohtone škole tvrde da Slovence treba dovoditi u direktnu vezu sa

25 R. Radić, Srbi pre Adama i posle njega, Beograd 2003, str.183.

Venetima, pri tome insistirajući na tome da je njihova veza genetičke prirode i da predstavlja jednu kontinuiranu razvojnu liniju koja omogućava Slovencima da kao narod postoje 2000 godina.²⁶ Želja da se njihov narod prikaže kao „izabrani narod velike istorije“ a zemlja da bude „obećana i daleko širih granica“ dobio je svoje mesto u maštanjima da su zemlje koje su nastanjivali Sloveni u 9. veku a koje su bile tri puta veće od današnje Slovenije i koje upravo tu zemlju drže u svom geografskom središtu, još u to vreme bile slovenačke zemlje. One ne samo što su bile tri puta veće od Slovenije već su i na severu dosezale između Dunava i Linca. Sve te prostore, po pomenutoj maštariji, naseljavali su Slovenci zauzevši tako i veliki deo današnje Austrije, pri tome zanemariвши da se tu radilo o podunavskim Slovenima koje u okvirima svojih nacionalističkih predstava rado svojataju i Slovaci.²⁷ Zbog toga ne treba da čudi zašto su izjave slovenačkih političara 1991. godine u vreme proglašenja nezavisnosti Slovenije u sebi sadržale mitske predstave o tome kako je konačno ostvaren „hiljadugodišnji slovenački san“, „davna želja svih Slovenaca“ još od vremena Karantanije, za čije stanovnike dobro znamo da ih nije moguće izjednačiti u nacionalnom smislu sa današnjim Slovencima, jer i samo ime je u potpunosti drugačije (Karantanci – Slovenci), a čitava naučno zasnovana slovenačka historiografska javnost danas je spremna da potvrdi kako je tvrdnja da je Karantanija bila prva slovenačka država u stvari bila „intelektualna konstrukcija“ slovenačkih preporoditelja s kraja 18. veka, dakle, u vreme kada su Slovenci počeli da se oblikuju u moderan narod.²⁸

Primer a kako mit o „izabranom narodu“ ne mora da služi samo za mobilizaciju sopstvene nacije te da njega mogu da koriste i drugi,

26 Gl. Štih, Ej ko goltnoš do tu-le (kot v op.1) 66 sl.; Rajko Bratož, Začetki slovenske etnogeneze. Dejstva, teze in hipoteze o prehodnem obdobju med antiko in srednjim vekom v prostoru med Jadranom in Donavo, v. Goriški letnik 30-31 (2003-2004) 267.sl. Peter Štih, Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine, Zbornik Mitsko in stereotipno v Slovenskem ogledu na zgodovino, Ljubljana 2006, str.30.

27 Isto, str.33.

28 Matjaž Klemenčič, Ustanovitev slovenske države – Davna želja vseh Slovencev?, Zbornik Mitsko in stereotipno v slovenskem ogledu na zgodovino, str.84,85.

u nameri da takvom podrškom svojih saveznika, podstiču borbeni duh vlastitog naroda bilo je mnogo u istoriji 20. veka, a naročito tokom Prvog i Drugog svetskog rata kada je trebalo svoje brojno manje i vojnički slabije saveznike prikazati javnosti u matičnoj zemlji kao izuzetno borbene i pravdoljubive ne bi li se povratio poljuljani borbeni moral. Jedan od načina na koji su Srbi upoređivani sa biblijskim pričama koje su postale u istoriji čovečanstva dokaz kako „mali“ može da pobedi „velikog“ jeste Lafanova (L.G.D. Laffan) knjiga „Srbi: čuvari kapije“ gde su se na zanimljiv način preplela dva mita, mit o izabranom narodu i mit o obećanoj zemlji.

Naime, pošto britanskim vojnicima u Prvom svetskom ratu nije baš bilo najjasnije zašto su im Srbi prirodni saveznici, jer Britanci su u javnom mnenju od tridesetih godina 19. veka videvši Rusiju kao mogućeg konkurenta na Mediteranu i najvećeg protivnika oslabljenom Osmanlijskom carstvu podržavali Osmanlije predstavljajući ih kao civilizovane a njihove podanike balkanske pravoslavne narode koji su se oslanjali na Rusiju, kao sirove bandite²⁹, trebalo je da se objasni što knjigom što serijom predavanja da su Srbi najbolji mogući saveznik. Tako je Lafan u svojim predavanjima iskoristio priču o Davidu i Golijatu kao osnovu za stvaranje mitološke priče o Srbima kao „izabranom narodu“. Po njemu je Srbija „malena zemlja“ koja „stoji na poziciji od svetskog značaja: ona je čuvar kapija između planinskih lanaca, i stoga je izuzetno ugrožena ... Mnogo moćniji neprijatelji bacili su oko na puteve koji su pod njenom kontrolom.“³⁰

Prema Lafanu, Srbija je bila branitelj hrišćanstva i civilizovane Evrope, Srbi su „oduvek davali sve od sebe da služe hrišćanstvu, jer njihova je zemlja zaista na samoj kapiji civilizovane Evrope.“³¹ Međutim, Britanija i Srbija u Prvom svetskom ratu nisu se samo borile protiv Osmanlijskog carstva već i protiv Nemačke i Austrije.

29 Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York, 1997, p.95-100; L. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 2000, p.306-338 and 404-412. Pål Kolstø, Procjena uloge historijskih mitova u modernim društvima, *Historijski mitovi na Balkanu*, zbornik radova, Sarajevo 2003, str.32.

30 L.G.D. Laffan, *The Serbs: The Guardians of The Gate*, New York, 1989, p.19.

31 Isto.

Tako da Lafanov iskaz dovodi do logičnog zaključka da potonje dve zemlje nisu pripadale civilizovanoj Evropi. U stvari, to je zaključak koji je Lafan nametao u ime buđenja nacionalnog duha kod Engleza, jer po njemu „Srbi nikada nisu prestali da se bore protiv varvarstva Turkestana i Berlina.“³² Lafanov mit nije samo raspirivao engleske nacionalističke predstave o svojim novim saveznicima kao izabranom narodu i Srbiji kao obećanoj zemlji koja ima mitsku i mesijansku ulogu u istoriji čovečanstva – ona je kapija civilizovane Evrope - već je trebao da podstakne i „mit o neprijatelju“ ocrnjujući i diskreditujući svoje protivnike tokom rata.³³ Sve ovo podseća na ono što je Entoni Smit (Anthony Smith) zapazio u svom delu „Myths and Memories of the Nation“ o mitovima o poreklu kada je tvrdio da se za poreklom traga, ne kroz porodične pedigree, već kroz opstanak određenih vrsta „vrline“, ili druge izrazite kulturne kvalitete, bio to jezik, običaji, religija, institucije ili neki opštiji lični atributi. Takvim tvrdnjama se naciji pridaju etničke vrline koje sežu duboko u prošlost a mogu se izvući i koristiti u tekućim sporenjima oko prava na teritoriju, što nas dovodi u najbližu vezu između mita o izabranom narodu i obećanoj zemlji.

Interesantan je primer kako nacionalna zajednica prijanja uz nacionalnu teritoriju na ambivalentan način u tom smislu što ta teritorija nikada nema jasne konture i utvrđene granice. U proizvodima savremenog srpskog folklorizma koji je nikao u vreme ratova 90-ih godina prošlog veka granice etničkog prostora dobijale su različite međaše. U jednom slučaju nacionalna teritorija se protezala od „Karlovca do ravnog Kosova“, u drugom duhovitijem

32 Isto.

33 Kada je reč o načinu na koji su Srbi prikazivani u javnosti Austro-Ugarske, još pre Prvog svetskog rata, onda treba imati na umu aneksionu krizu iz 1908. godine, kojom su Bosna i Hercegovina date Austro-Ugarskoj. Pošto je u to vreme i Srbija vodila žestoku diplomatsku borbu da dobije Bosnu i Hercegovinu, Srbi su bili okvalifikovani od strane Austro-Ugarske kao neprijatelji. Negativnoj slici Srba doprineo je istoričar Brejlsfort koji je 1908. godine pisao da Srbi nisu od koristi za ljudsku civilizaciju i da „njihovo političko umiranje ne bi bio ozbiljan gubitak za Evropu.“ Ljubiša Despotović, Mitovi i stereotipi u funkciji geopolitike – Srbofobija i njeni izvori, The Shared History, Myths and stereotypes of The Nationalism and Communism in Ex Yugoslavia, Novi Sad 2008, str.141.

od „Osla do Krita biće zemlja srbovita“, s tim što su se tome na hrvatskoj strani suprotstavljali stihovi koje su pevali nacionalno angažovani „Zlatni dukati“: „Među Savom, Jadranom i Dravom

Uvijek negdje kraj neke granice

Živili su od vremena davnih

Stari Hrvati i Hrvatice.“³⁴

Kako su neki od kreatora mitova među Srbima rado videli sebe kao „čuvare kapija civilizovanog sveta“, sa posebnom slašću koristeći se pesmama iz Kosovskog ciklusa, ali i kasnije, još više su ovaj mit koristili kreatori hrvatskih mitova unoseći ga u „mit o Drini“. Na njegovom podizanju oni su radili tokom čitavog 20. veka, a sa posebnom pažnjom njega je koristila Nezavisna država Hrvatska i kasnije ustaška emigracija. Za njih je reka Drina bila hiljadugodišnja granica između Zapada i Istoka, katoličanstva i pravoslavlja, svetlosti i mraka. Ovaj mitologem prvi put je nastao u okviru Čiste stranke prava čije je državnopravno shvatanje nacionalnih problema negiralo postojanje bilo kog drugog naroda na teritorijama Hrvatske, Slavonije i Bosne i Hercegovine, osim hrvatskog naroda. Izašavši izvan okvira političkih pravaških teorija, ovaj mit je ušao i u radove Milana Šuflija³⁵ i to dvadesetih godina prošlog veka, a definitivno se oblikovao u krugu ustaške emigracije. Tako je „Granica na Drini“ zapravo postala samo jedan ideološki obrazac u kojem su okrenute neke ideološke postavke vođe hrvatskih pravaša Ante Starčevića: spremno je preuzeta Sterčevićeva teza o muslimanima kao „cvijetu hrvatskog naroda“, ali je na njegov antagonistički stav prema Srbima, pridodana mržnja prema Srbiji i celokupnom srpskom nacionalnom korpusu.³⁶ Drina je, po tvorcima ovog mita, trebala da bude bedem katoličanstva prema pravoslavlju, a označavala je i granicu teritorija na kojem je trebalo realizovati plan o budućnosti

34 Ivan Čolović, Tema granice u političkoj mitologiji, Zbornik radova „Mit“, Novi Sad 1996, str.280.

35 Za vreme postojanja Nezavisne države Hrvatske Milan Šuflij je bio slavljén. Njegove zasluge su veličane, priređivane su večeri sećanja gde je obeležavana njegova smrt „od tuđinske ruke“.

36 Ivo Goldstein, Granica na Drini – značenje i razvoj mitologema, Zbornik radova Historijski mitovi na Balkanu, Sarajevo 2003, str.115.

srpskog, pravoslavnog stanovništva u Nezavisnoj državi Hrvatskoj.³⁷ Nakon Drugog svetskog rata u ustaškoj „drugoj emigraciji“³⁸ mit o Drini je od „kapije civilizacije“ postao sredstvo čežnje, nostalgije, otpora i želje za osvetom o čemu su svedočili mnogi prozni radovi i pesme koji – mada književno tanki ali ideološki jasno postavljeni – su mesto pronašli naročito u časopisu „Drina“ koji je osnovao Vjekoslav Maks Luburić za vreme rata najozloglašeniји predstavnik ustaškog terora.³⁹ Njihov politički program u sebi je poneo samo srce mita o Drini. O tome je najjasnije govorio Luburić: „Naše je ime naš program, a zovemo se Drina. Tu je cijeli naš program. Ni manje, ni više. To je program za milenije i za sve Hrvate ...Reklo se je, da gajimo kult Drine i mi se nismo branili. Zvali su nas fanaticima i nismo se uvrijedili. Optužili su nas da smo za taj program ubijali i dali se ubijati i mi smo to priznali.“⁴⁰

Dakle, biti „čuvarom kapije“ značilo je biti delom grupe koja je u isto vreme sastavni deo „istinske civilizacije“ ali i koja predstavlja njeno najisturenije uporište, a kako su kapije bile napadane kroz čitavu istoriju od strane mračnih sila tako je ta grupa bila odabrana od strane samog božanskog providenja da se žrtvuje kako bi spasila veliku civilizaciju kojoj pripada. U toj martirološkoj verziji mit je dobio mesijanske prizvuke: nacija se doživela kao kolektivni Isus Hrist, koji svoj život žrtvuje za druge.⁴¹

37 Mada plan nikada nije bio napisan u stvarnosti je bio sproveden a to je značilo da treba trećinu Srba pobiti, trećinu proterati u Srbiju a trećinu prisiliti na prelaz na katoličku veroispovest. Prema Ivi Goldsteinu umereniji deo ustaša bio je za masovne deportacije i pokatoličavanje dok je „tvrda jezgra“ s Pavelićem i emigrantima povratnicima na čelu zastupala „upotrebu svih sredstava, pa i najstrašnijih“ (iz jednog Pavelićevog uvodnika 1932. u listu „Ustaša“), dakle ubijanja. I. Goldstein, nd, str.123.

38 Prva emigracija bila je za vreme Kraljevine Jugoslavije.

39 Lengel – Krizman, Teror, 10; Tko je tko u NDH, str. 62,63, 90, 240-242.

40 General Drinjanin (Maks Luburić je sebe zvao General Drinjanin mada se nikada nije borio na Drini), Otac Dominik Mandić utvrđuje granicu na Drini, u:Drina, Madrid 1963,br.1, str.9, kod I. Goldstein, nd, str.127.

41 O kolektivnom povezivanju nacije sa Hristom jedan od zadivljujućih primera u istoriji, osim Srba koji su se tome približili kreirajući mitove na ciklusu pesama o boju na Kosovu polju, pruža poljski nacionalizam. Naime, poljski ustanci ranog 19. veka imali su za cilj da obnove razapetu političku zajednicu Poljska –

Nasuprot mitovima koji su imali zadatak da ojačaju moral i razbude nacionalnu svest jedne zaraćene strane, u slučaju Lafanovog kazivanja o Srbima kao čuvarima kapije - engleske i srpske, suprotna strana u ratu je stvarala nove mitove koji su predstavljeni široj javnosti kao „demitologizovana istorija“, a u stvari su imali politički cilj - diskreditaciju neprijatelja i prikazivanje iskrivljene slike o njemu. Takve istorije su često bile tek odraz u ogledalu starih mitova: neprijateljevi junaci su prikazivani kao nitkovi, a glorifikacija je pretvarana u demonizaciju.

Kao primer u kolikoj meri je mitska diskreditacija neprijatelja postala sastavnim delom medijskog rata i koliko je ozbiljno shvatana tokom devedesetih godina prošlog veka kada se vodio niz ratova na prostoru bivše Jugoslavije, poslužila je knjiga Branimira Anzulovića „Nebeska Srbija: od mita do genocida“⁴². U njoj se autor našao na stranputici koja mu je pripretila da sklizne u anti-mit. On je na lako čitljiv način oborio jedan broj glorifikujućih srpskih mitova, ali se strovalio u mržnju optužujući Srbe da su posebno nasilan, samodopadan i ohol narod. U ovoj knjizi je autor pokušao da obori mit o Srbima kao izabranom narodu koji je tokom vekova na vešt način povezan sa „mitom o spasitelju“. Pošto je srpska mitska svest stvorila od Marka Kraljevića, stvarne istorijske ličnosti koja je živela u poznom srednjem veku i ratovala na strani Osmanlija kao njihov vazal, velikog nacionalnog heroja koji se po snazi i veličini svojih junačkih dela mogao staviti rame uz rame sa starozavetnim Samsonom, Anzulović je opisao tog istog Marka, za Srbe „zaštitnika pravde“ i „junaka koji je porazio neprijatelje“ kao Marka koji „pokazuje zapanjujući broj negativnih osobina, poput prevrtljivosti,

Litvanija. Bili su vođeni mističnim slikama romantičarske poezije sa uverenjem da će Poljska, „Hrist među nacijama“, imati svoj „Treći dan“:

Zdravo Hriste, Ti Gospodaru ljudi!

Poljska Tvojim stopama hodi

Kao Ti pati, na Tvoje pozive

Kao Ti, ustaće opet.“

N. Dejvis, nd, str.826.

42 Više o tome kod Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: from Myth to Genocide*, London, 1999.

surovosti i kolaboracije sa neprijateljima svoje zemlje“.⁴³ Taj kontrast između Marka iz istorije i Marka iz legende je zanimljiv, ali bilo bi logički pogrešno da se zaključí kako ovaj proces demitologizacije treba da posluži da na videlo izađu „moralni kvaliteti Srba“. Međutim, Anzulović je upravo to uradio pa su Srbi po njemu narod koji ne ceni vrlinu i pravdu već su slično svom mitskom spasitelju nasilnici, prevrtljivci i izdajnici.⁴⁴ Ovakav stav prema Srbima krenuo je putem stvaranja „mita o neprijatelju“ pa je shodno tome podsticao i opravdavao mržnju i nasilje prema njima.

Kada je reč o mitu o izabranom narodu u najtešnjoj vezi sa njim stoji mit o „obećanoj zemlji“. Oni se najčešće prepliću i nadopunjuju, a o tome na Balkanu, u popriličnoj meri svedoči povezanost i izukrštanost nacionalističkih mitova kod Srba, Hrvata i Bošnjaka koji su savili svoje mitske predstave oko njihove uloge u istoriji i presudnog značaja njihovih zemalja po istoriju Starog kontinenta.

Treba imati na umu da je „mit o obećanoj zemlji“ izuzetno važan ne samo na Balkanu već i u svetu, jer time nacionalizam daje kredibilitet težnji za kontrolom određenog teritorija. Dva najčešća pristupa su „da smo mi ovde prvi došli“ i „ovo je nekada bilo naše što znači da je i danas“. Potreba za ovim mitom posebno je indikativna na područjima koja nastanjuju i neke druge grupe, odnosno ako na njega polažu pravo i drugi, a što je u istoriji Balkana kao i drugde širom sveta bio čest slučaj. Kao što su Srećković, Milojević i Lazić bili tvorci mita o izabranom narodu tako su stvarali i mit o Srbiji kao obećanoj zemlji proširujući njene granice na tuđe zemlje i svojatajući ih, najčešće se pozivajući na teritorije koje su zauzeli kraljevi iz srednjovekovne srpske dinastije Nemanjić. Ove ideje ostale bi zapletene u mreži površnih i konstruisanih istorijskih ocena koje su imale političku pozadinu na kraju 19. i početku 20. veka da ih na površinu nisu izvukli već pomenuti srpski pisci s kraja osamdesetih godina prošlog stoleća. Uz pomoć njihovih konstrukcija, u javnosti su srpskim zemljama prema potrebi kreiranja ovog nacionalnog mita, postajale kako zemlje trenutnih

43 Isto, p.14, 17.

44 Više o tome kod P. Kolsto, nd, str.33,34.

srpskih neprijatelja u ratnom vohoru koji je zahvatio zemlje bivše Jugoslavije tako i zemlje drugih suseda. U periodu između ove dve grupe kreatora mitskih predstava pojavljivalo se, kada je reč o mitu o obećanoj zemlji, još autora. Jedan od njih je već spomenuti Lafan koji je, nastojeći da s jedne strane ojača moral engleskih vojnika a s druge da ocrni neprijatelja, podržao srpsku mitološku predstavu o „Srbiji kao obećanoj zemlji“, kao „posebnoj u odnosu na sve ostale zemlje sveta“. Tako je Srbija postala „kapija civilizovane Evrope“, a Srbi „njeni verni čuvari“. Treba napomenuti da su Srbi, koji su po Lafanu bili „čuvari kapije civilizovane Evrope“ zaboravljeni kao takvi tokom devedesetih godina 20. veka i u popriličnom broju zapadnih medija prikazivani sa neprijateljskom ostrašćenošću koja je bila gotovo identična onoj koja ih je nekada slavila. Očito, prešli su put od saveznika do protivnika.

Međutim, „mit o obećanoj zemlji“ nije počeo da se po prvi put razvija kod Srba u vreme Lafanove propagandne aktivnosti. Ovaj mit, kao i ostali mitovi nacionalizma pojavili su se još u 19. veku. Tada su počeli da se šire mitovi srpskog nacionalizma koje je romantizam, kao kulturni pokret, sa uspehom uneo u narod. Kao i tokom devedesetih godina 19. veka, u službu nacionalizma su se na kraju 20. veka stavili ne samo istoričari već i slikari, pesnici, pisci. Svi oni su dali svoj doprinos kako jačanju nacionalnog identiteta tako i poletu srpskom nacionalizmu u pravcu stvaranja, prvo nezavisne Srbije, a potom i Srbije koja bi trebala, po njima, da posle više vekova dođe na svoje („njihove“) istorijske granice.

Inače, događaj koji bi mogao da se nazove „Danom D“ srpskog nacionalizma je srpski narodno - crkveni sabor održan u Temišvaru 1790. godine. On je predstavljao početak nacionalne borbe Srba u Habsburškoj monarhiji i tada je po prvi put zahtevana teritorijalna autonomija za Srbe. Nakon toga, još dva puta su se u 19. veku sastajali vodeći predstavnici srpskog naroda u Habsburškoj monarhiji i to u Sremskim Karlovcima 1848 i 1861. godine. Osim teritorije koja bi trebala da se zove Vojvodstvo srpsko tražena je i unutrašnja samouprava i odgovarajući organi vlasti. Ova politička borba vođena u svom začetku samo od strane uskih intelektualnih

krugova, u prvoj polovini 19. veka, a naročito u vreme Srpske revolucije, proširila se na šire slojeve srpskog stanovništva. Pošto je nacionalizmu bila neophodna mobilizacija masa počele su da se u prvi plan stavljaju stare mitološke predstave koje su trebale da podstaknu narod na borbu. Svakako da je „mit o obećanoj zemlji“ imao važnu ulogu, jer je u tako burnim vremenima trebalo postaviti jasne teritorijalne nacionalne ciljeve.

Romantičarski duh srpskih kulturnih radnika, koji su se u velikom broju školovali u nemačkim zemljama pa time i bili dobrim delom vođeni primerom nemačkog romantičarskog kruga iz Hajdelberga koji je veličao narodni duh, pesništvo i tradiciju kao i berlinskih romantičara koji su budili nacionalni preporod pod vođstvom Hajnriha Hajnea, služio je toj svrsi pa je tako pogrešno mišljenje Vuka Stefanovića Karadžića koji je reducirao problem identiteta na jezički medij, uzeto za jedino ispravno, te je celokupna jezička kultura Bosne i većim delom Hrvatske proglašena za „najčišći srpski jezik“, što je za srpske nacionalistički orjentisane istoričare bio samo još jedan dokaz da su to srpske zemlje i da tamo živi „jedan naš narod“. Vukov savremenik, srpski političar Ilija Garašanin, otišao je dalje, pa je svojim „Načertanijem“ iz 1844. godine, inače razuđenim nacionalnim programom srpske spoljne politike, napravio akcioni plan na osnovu kojeg bi trebalo da se Bosna i veći deo Hrvatske prisajedine Srbiji. Pri tome ne smemo da zaboravimo ni mitske predstave o Makedoniji kao srpskoj zemlji kao i onovremenoj težnji vodećih srpskih političkih krugova da se ponovo, posle više od četiri stotine godina, uspostavi srpska vlast na Kosovu i Metohiji. U takvoj situaciji rađali su se mitovi koji su trebali da dokažu kako su Srbi na tim prostorima duže od drugih, kako su to njihove zemlje što su nastojali da potvrde na osnovu srednjevekovnih vladarskih povelja, kako su mnogobrojniji, i stoga kako im i pripadaju. Ovakvi mitovi bili su od druge polovine 19. veka šireni i u srpskim srednjoškolskim udžbenicima, a trebali su da razviju kod učenika ne samo patriotske osećaje već i da ih uvere u ispravnost borbe za prisajedinjenje i stvaranje Srbije koja bi bila po meri nacionalista. Jedan od primera nam pruža udžbenik Pantelije Srećkovića.

Koristeći udžbenik kao sredstvo propagande on je, u predgovoru, pisao o tome kako su Srbi prihvatili hrišćanstvo pa je istakao da „ Srbi nisu hteli ni hrišćanstvo primiti na tuđem, nerazumljivom jeziku, nego su stvorili i odnegovali svoju pismenost u **solunskoj Srbiji** i preveli na svoj jezik svete knjige, za koje su doznali i drugi slovenski narodi i tražili te svete knjige i učitelje.⁴⁵ Samo u ovoj rečenici na površinu su isplivala dva mita: mit o obećanoj zemlji po kojem je postojala „solunska Srbija“, odnosno po kojem je današnja Makedonija srpska zemlja i mit o izabranom narodu po kojem su baš Srbi prvi prevodili na slovenski jezik i posle, na traženje ostalih Slovena, slali im svoje knjige i učitelje.

U cilju jačanja mita o obećanoj zemlji, ne samo Pantelija Srečković već i neki njegovi sledbenici nisu prezali od toga da pojedine vladare drugih naroda predstavljaju kao Srbe da bi na taj način prikazali neprekinutu istoriju srpske državnosti. Jedan od najinteresantnijih primera pružaju nam različite predstave o tome čiji je bio srednjovekovni car Samuilo. Pošto su u 19. veku srpski nacionalistički orjentisani političari putovali na prostor današnje Makedonije i vršili nacionalnu propagandu koja je imala za cilj da kod tamošnjeg stanovništva razvije srpski nacionalni osećaj, a na istom prostoru, svoju nacionalnu propagandu vršili su bugarski i grčki nacionalisti, njihove mitološke predstave su kad tad morale da se sudare. Naime, svi oni su videli Makedoniju kao deo svoje zemlje i svi su nastojali da raspire sopstvene mitske predstave u nameri da njima privuku tamošnje nacionalno neosvešteno stanovništvo. Među srpskim nacionalistima koji su vršili propagandu u Makedoniji bio je i Miloš Milojević koji nije prezaao od takve vrste propagande po kojoj je Srbija od davnina bila daleko veća, šireći se na više kontinenata, nego što je bila u njegovo vreme.

Ovaj mit nacionalizma kojeg je karakterisalo nacionalno oduševljenje i maštarija ne samo da je bio u osnovi nacionalnih i društvenih vrednosti sve do kraja 19. veka već se ponovo vratio na

45 Natalija Jovanović, Mitovi i stereotipi u gimnazijskim udžbenicima srpskog društva 19. veka, Zbornik radova „The Myths and Stereotypes of Natioanlism and Communism in ex Yugoslavia, Novi Sad 2008, p.248.

scenu krajem 20. veka. U oba slučaja nacionalni radnici su procenili da se radi o odsudnom vremenu za srpski narod i Srbiju i da je neophodno da se sve raspoložive snage stave u službu kreiranja nacionalnih mitova da bi se razbudio nacionalni duh, pa samim tim i mit o obećanoj zemlji. Tako se, krajem 20. veka, pitanje nacionalne pripadnosti cara Samuila i prema tome pitanja čija je Makedonija, ponovo postavilo u javnosti. Po srpskom nacionalistički orjantisanom piscu Jevđeviću, Samuilo je bio Srbin, jer je smatrao da beleška „istoričara Kedrina ima još jedan dokaz da je car Samuilo bio Srbin, a ne Bugarin. Kedrin naime tvrdi da je car Samuilo slavio slavu. Dakle, kada je Samuilova carevina od Vizantije srušena 1020. godine, to nije bila uništena bugarska carevina, koja je podjarmljena još 971, nego srpska carevina cara Samuila. Ta carevina je osnovala u Ohridu arhiepiskopiju srpsku, koju su Vizantinci nazivali bugarskom, jer nisu jasno raspoznavali etnografske razlike Srba i Bugara, za njih varvara i jednih i drugih.“⁴⁶ Ako objektivno posmatramo istoriju, onda moramo da zaključimo da bi neobično bilo tvrditi da Vizantinci nisu znali protiv koga su ratovali čak četrdeset godina, a uz to vizantijski monah Georgije Kedrin uopšte nije pominjao da je Samuilo slavio slavu koja jeste stari srpski porodični verski praznični običaj.⁴⁷ Premda je dosta rasprava vođeno o Samuilovom poreklu i to između bugarskih i makedonskih istoričara koji su ga svojatali, a on je najverovatnije bio jermenskog porekla, treba ipak naglasiti da je Samuilo bio, po današnjoj vizantologiji, bugarski car, odnosno, da je njegovo carstvo samo jedna faza u istoriji srednjovekovne bugarske države.⁴⁸ Međutim, to, na primer, nije sprečilo makedonske nacionalno orjentisane naučnike na pragu 21. veka da u cilju jačanja nacionalnog duha i svoje države razviju mit o tome da je Samuilo po nacionalnosti bio Makedonac. U izdanju „Istorije makedonskog naroda“, čiji se prvi tom pojavio 2000. godine, Samuilova država se definitivno naziva „Makedonskom državom“, onom u kojoj su

46 Dobroslav Jevđević, *Od Indije do Srbije: prastari počeci srpske istorije* (Hiljade godina seoba srpskog naroda kroz Aziju i Evropu prema spisima i citatima najvećih svetskih istoričara) Beograd 2002, str.91,92.

47 O tome piše R. Radić, nd, str.109.

48 Isto, str.108.

Makedonci bili vladajući narod.⁴⁹ Činjenica da su vizantijski autori, od kojih imamo najviše informacija o Samuilovoj državi, državu zvali Bugarskom, a njene stanovnike Bugarima, spominje se tek usput i ne uzima se ozbiljno. Na svojim korenima koji bi sezali do Samuilovih vremena Makedonci nisu stali. Oni su otišli sve do antike, pa je diskurs o antičkim Makedoncima imao nameru da potkrepi makedonsko polaganje prava na otadžbinu, na teritoriju svojih predaka i na dugi nacionalni pedigree.⁵⁰ Jasno je da je ovakav stav poslužio Makedoncima koji su svoj nacionalni identitet počeli da izgrađuju tek pre nekih stotinjak godina da raspale ne samo mit o izabranom narodu koji je morao da im podastre drevnost već je i trebao da počne sa zaokruživanjem državnog odnosno nacionalnog teritorija, što je iziskivalo stvaranje mita o obećanoj zemlji - nekakvoj makedonskoj Samuilovoj državi. Ni današnji pisci srpske prošlosti nisu ostali imuni na višemilenijsku istoriju Srba i to u ovom slučaju, kada treba dokazati kako je Makedonija srpska zemlja, vezanu za Aleksandra Makedonskog i još nekih 1700 godina pre njega. Simo Jelača je u svojoj osam milenijskoj istoriji srpskog naroda otkrio ove veze tvrdeći da je „Aleksandar Veliki poklonio srpskim plemenima mnogo zemlje u Srednjoj Evropi u znak zahvalnosti za ratne zasluge nazivajući te nove zemljoposjednike Panovi (gospodari). Smatrao ih je velikomoćnim i najčuvanijim narodom, koga je nazvao Slavan. Na samrti je izrazio želju da svi narodi od Jadranskog do Hladnog mora žive po zakonima „Slavnih“. Tako je, kažu, odlučio umirući pobednik u belom gradu Aleksandriji. Dr Deretić navodi da je iza Aleksandra Velikog ostalo zapisano da je neki veliki vojskovođa, pre njega, preduzeo pohod sa Helmskog (Balkanskog) poluostrva iz Srbije na istok sve do Indije. A bilo je to nešto preko 2000 godina pre Hrista, a taj veliki vojskovođa bio je Nino Belov, koji se u „Svetom pismu“ spominje kao Nebrod. Cilj mu je bio Indija. Krenuli su iz

49 Branko Panov, ured., Istorija na makedonskiot narod, tom 1. Skopje, 2000, p.357.

50 Ulf Brunnbauer, Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: Historiografski mitovi u Republici Makedoniji, Zbornik radova, Historijski mitovi na Balkanu, Sarajevo 2003, str.305.

današnjeg Niša, prešli Malu Aziju i stigli do Indije.⁵¹

U želji da prošire granice Srbije, srpski nacionalno orjentisani historičari, polagali su pravo Srbije i na druge susedne zemlje. Zbog toga što je obim ovog poglavlja slovno ograničen za analizu svih mitskih predstava vezanih za susedne zemlje koje bi po spomenutim nacionalistima trebale da budu srpske, odlučio sam da pišem samo o nekim primerima vezanim za Bosnu i Hercegovinu, mada ih je, u istoriji potonja dva veka zaista bilo mnogo. Naime, ova zemlja se još u 19. veku našla pod udarom ne samo srpskih nacionalista već i hrvatskih, koji su sa jednakom gorljivošću tvrdili isključivo pravo na nju. Da bi to ostvarili, na prvom mestu su nastojali da negiraju bošnjački nacionalni identitet, koji se istina, konstituisao u modernom smislu tek u 20. veku, ali je njegova istorijska geneza počela ranije,⁵² a potom su na osnovu srednjovekovnih vladarskih povelja kao i verske i konfesionalne pripadnosti vladara i vlastele dokazivali pravo na zemlju. Tako su srpski nacionalistički orjentisani historičari⁵³ proglašavali Bošnjake veštačkom nacijom koju je izmislio austrougarski državnik Benjamin Kalaj zarad geostrateških potreba Beča i Pešte u vezi sa Prodorom na istok i sa razbijanjem srpskih teritorijalnih aspiracija. Nisu samo historičari ustajali u odbranu nacionalnih interesa. I drugi naučnici su im pritali u pomoć. U vreme aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1908. godine, u ovu borbu se uključio i Jovan Cvijić. Kada je zbog aneksije u Srbiji nastala uzavrela atmosfera, jer su srpski nacionalisti Bosnu smatrali svojom zemljom, Jovan Cvijić je u brošuri pod naslovom „Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem“ pao pod uticaj ideologije i Bosnu proglasio isključivo srpskom zemljom. Ideologem u tadašnjoj srpskoj historiografiji dobijao je blaže i sofisticiranije formule, kao što je na primer ona, da je Bosna srpska država od starine jer su se srednjovekovni bosanski kraljevi krunili

51 Dr Simo Jelača, Osam milenijuma srpskog porekla, www.stormfront.org

52 Srećko M. Džaja, Die politische Realität des Jugoslawismus (1918-1991). Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas. München, 2002, p.159-261.

53 Identičan slučaj bio je i sa hrvatskim nacionalistički orjantisanim historičarima i političarima koji su Bošnjake videli isključivo kao Hrvate, a Bosnu i Hercegovinu kao hrvatsku zemlju.

srpskom krunom. Prema Cvijiću, i pomenutom mu spisu, Bosna i Hercegovina su „oblasti čisto srpske rase“, da bi tekst završio pretnjom „srpski se problem mora rešiti silom. Obe srpske države moraju se poglavito vojno i prosvetno najživlje spremati, održavati nacionalnu energiju u zavojevanim delovima srpskoga naroda i prvu, iole povoljnu, priliku upotrebiti da raspravljaju srpsko pitanje s Austro-Ugarskom.“⁵⁴

Ipak, bilo je u to vreme i onih srpskih intelektualaca koji su upozoravali na razorno dejstvo mitova po srpski nacionalizam, ističući s pravom kakav bi nacionalizam trebao da bude. Među njima ističem Isidoru Sekulić koja je tragala za snagom i postojanošću nacionalnog identiteta. Ona je kritikovala nacionalizam zasnovan na "uskom šovinizmu" koji je "pun epskog pevanja i zapevanja, pun sitnih želja i pun nemoćnih pretnja i isčekivanja." Ovakav je kontekst, prema njoj, negovao misticizam koji dezintegriše realnost i udaljava od istine, "u tom nacionalizmu trebalo bi da nema mistike, treba savladivati misticizam. Taj nacionalizam treba da je i po suštini i po obliku čista, visoka kultura ... Valjanost i čestitost i prvoklasnost ne samo srpska, nego čovečanska ... Nacionalnost nije, kao što se obično misli, zagađivanje, mržnja na sve nenaše i pretnja pesnicom iz velike odvojenosti i otuđenosti. Nacionalizam je i u tom, u surovom elementu narodnog života, ali stalni, evolutivni nacionalizam je vedro lice, otvorena pamet, otvoreno srce, nesebičnost, kultura u najlepšem obliku."⁵⁵

Na žalost, Isidorine reči nisu iskorišćene na najbolji način. Nasuprot tome, između dva svetska rata, Čedomil Mitrinović, Hadži Vasiljević i drugi njihovi istomišljenici, u nameri da potvrde istinitost svojih tvrdnji da su Bosna i Hercegovina isključivo srpske zemlje počeli su mit o obećanoj zemlji da povezuju sa mitom o neprijatelju koji je imao zadatak da ocrni muslimane i da ih se kao takve prikaže nesposobnima i nedostojnima da imaju bilo kakvo

54 Jovan Cvijić, *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem*, Beograd 1908, str. 62.

55 Pásus prema Isidora Sekulić, *Kulturni nacionalizam*, Novi Srbin, januar-juni 1913, Matica srpska, P I 169.

pravo nad Bosnom i Hercegovinom. Narodno predanje i stihovi iz Njegoševog epa bili su ugrađeni u njihova izlaganja kao ilustracija, ali bez razlikovanja između „stvarnih“ i „imaginarnih“ podataka. Sebi su dali u zadatak da se muslimani prikažu kao najgori preobraćenici koji su se odrekli svog srpskog porekla. Čedomil Mitrinović je čitavu studiju posvetio ovom pitanju, pa je sve dobre strane muslimana pripisao njihovom navodnom srpskom poreklu dok su one negativne označene kao neslovenskog porekla i nastale pod uticajem islama. U njih spadaju sujeta, hvalisavost, rasipništvo, senzualnost.⁵⁶ Ovaj opis podseća na modele i predstave koje su na Zapadu stvorene o Istoku mnogo ranije, kao deo ideološkog konstrukta koji je Said definisao kao Orijentalizam.⁵⁷ Ovakav stav prema muslimanima bio je intenziviran u predvečerje Drugog svetskog rata, a ponovljen je krajem osamdesetih i tokom devedesetih godina 20. veka.

Slično srpskom mitu o Bosni i Hercegovini kao „obećanoj zemlji“, odnosno kao o čistoj srpskoj zemlji kretao se i hrvatski mit kojeg je razvio u 19. veku hrvatski pravaški ideolog Ante Starčević. U zajedničkoj državi od 1918. do 1941. godine hrvatski nacionalisti, slično srpskim, vodili su računa o po sebe korisnim i najčešće lažno prikazanim demografskim podacima vezanim za Bosnu i Hercegovinu, a što je najvažnije, i jedni i drugi imali su veliku podršku u svojim narodima, pa su se tako ideje o pripadnosti Bosne i Hercegovine kako od strane ideologa srpske Narodne radikalne stranke tako i Hrvatske seljačke stranke ukorenile u nacionalnoj svesti ova dva naroda. Odgovor na srpski nacionalistički mit o Bosni kao isključivo srpskoj zemlji, dali su hrvatski i bošnjački nacionalisti kroz mit o granici na Drini. U prvom broju časopisa „Dom“ braće Antona i Stjepana Radića pojavila se njihova idealna geografska karta Hrvatske koja je osim istočne granice na Drini još zauzimala Boku Kotorsku i Srem do Zemuna.⁵⁸ Za vreme celog svog političkog delovanja Stjepan Radić je Bosnu i Hercegovinu smatrao hrvatskom

56 Čedomil Mitrinović, *Naši muslimani*, Beograd 1926, u delu Bojan Aleksov, *Poturica gori od Turčina: srpski istoričari o verskim preobraćenjima*, Zbornik radova *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo 2003, str.241,242.

57 Edward W. Said, *Orientalism*, New York, 1979, u delu B. Aleksov, nd, str.242.

58 *Dom*, 1/12.12 1899.

zemljom. U vreme aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine on je kao potporu svojim političkim stavovima objavio brošuru „Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu“ gde je tvrdio da je Bosna „bila jezgrom staroj hrvatskoj državi i da se naročito za današnju Bosnu sve do Vrbasa daje nepriepono dokazati teritorijalno pravo hrvatske države.“⁵⁹ On se pozivao na hrvatsko državno pravo na osnovu kojeg bi Hrvati trebali „djelovati sve to snažnije i uspješnije“ u cilju „da Bosnu – Hercegovinu ne samo uređenom držimo, nego zadovoljnom i sretnom učinimo.“⁶⁰ Da bi osigurao svoju političku uverljivost da je Bosna i Hercegovina hrvatska zemlja, Radić je potegao i mit o neprijatelju napadajući Srbiju da se „sama odrekla svojih političkih težnja i samo da predobije muslimane, počela raditi za to, da se na Bosnu – Hercegovinu opet protegne suverenitet turskog sultana ... Ovaj postupak nehotice čovjeka sjeća na biblijsku sliku Salomonova suda ... Hrvatska i Srbija to su te dvije žene. Srbija već punih trideset godina traži da se dijete ubije tj. Da se preda turskoj, a Hrvatska kao prava mati nebrojeno je puta izjavila da je bolje, neka Bosna bude i Srbiji, nego da opet dođe pod Tursku. Ova činjenica pokazuje nepobitno hrvatsko pravo na Bosnu.“⁶¹

Mada Stjepan Radić nikada nije mrzio Srbe već ih je, prema političkoj potrebi video ponekad kao neprijatelje a ponekad i kao saradnike, njegova misao o Bosni i Hercegovini kao hrvatskoj zemlji nadživela ga je, a neostvoreni ideal hrvatskih nacionalista da se stvori nezavisna hrvatska država i u njenim okvirima Bosna i Hercegovina koja bi trebala da bude nacionalno čista kulminirao je krvavom frustracijom za vreme Drugog svetskog rata kada je jedan deo hrvatskih nacionalista preuzeo na sebe ulogu širitelja mržnje protiv Srba. Među njima je bio dugogodišnji predsednik Matice hrvatske, geograf, geopolitičar i univerzitetski profesor Filip Lukas koji je u „Zemljovidu NDH“ iz 1941. godine između ostalog pisao da Hrvati i Srbi predstavljaju suprotne rasne tipove, ali da i Crnogorci pripadaju hrvatskom rasnom tipu. U svojoj

59 Stjepan Radić, *Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu*, Zagreb 1908, str.29.

60 Isto, str.23.

61 Isto, str.39.

„Povijesti Bosne i Hercegovine“ on je podvukao svoje viđenje razlika između Srba i Hrvata: „Razlike u geopsihi jednih i drugih ne mogu ukloniti nikakove jezičke srodnosti, već su oni stajali za sve doba svoga razvoja u psihičkom pogledu leđima okrenuti jedni prema drugima“.⁶² Nekadašnji potpredsednik Vlade Nezavisne države Hrvatske, inače musliman, Džafer –beg Kulenović je kao emigrant, posle Drugog svetskog rata, u Siriji na jednako ostrašćen način objašnjavao da je „ od davnih davnina granica između Bosne i Srbije Drina ... Ova se je poviesna granica održala stoljećima i bila je granica ... između dva naroda, različita odgoja i različitih pogleda ... Srbijanci žele bezobzirno vladati i gospodariti, a mi hoćemo da živimo podpuno ravnopravni s istim pravima i dužnostima.“⁶³ Ustaše i njihovi simpatizeri su mit o obećanoj zemlji zasnovali na tezama da se istorija Hrvatske dešavala na granici svetova pa su samim tim i Hrvati dobili mitsku ulogu u toj borbi.

Na propagandne pokušaje pohrvaćivanja i posrbljavanja u Bosni od početka 20. veka, deo muslimanskog stanovništva reagovao je pasivnim otporom, a političko vođstvo Jugoslovenske muslimanske organizacije, koja je osnovana 1919. godine, i artikulisalo zasebne privredne i kulturne interese bosanskih muslimana, isticalo je njihov jugoslovenski karakter i ukorenjenost u bosansko tlo. Srpskim i hrvatskim nacionalnim planovima vezanim za muslimane, vođstvo Jugoslovenske muslimanske organizacije odupiralo se isticanjem da su bosanski muslimani ogranak Jugoslovena, samo da nisu svesni svoga plemenskog imena i da njihov nacionalizam nije stvar svakodnevne politike, nego pitanje kulturnog i društvenog razvoja.⁶⁴ Tek su komunisti, u socijalističkoj Jugoslaviji, poklonili više pažnje posebnom identitetu muslimana, što je imalo i određene spoljnopoličke razloge, jer je njihovo priznavanje kao trećeg jednakopravnog naroda u Bosni i Hercegovini dovelo i do življih ekonomskih i političkih veza sa islamskim zemljama.

62 Ivo Goldstein, nd, str. 117,118

63 Isto, str.127.

64 Atif Purivatra, Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sarajevo 1974, str. 596-599.

U danima razbijanja socijalističke Jugoslavije i njenog konačnog nestanka, mitovi o obećanoj zemlji i izabranom narodu nisu se samo pojavili kod srpskih i hrvatskih nacionalista već i kod bošnjačkih.⁶⁵ Nakon priznanja Bosne i Hercegovine kao države bošnjačka mitološka historiografija prešla je na otvorene marginalizacije srpske i hrvatske komponente. Među mitomanskim autorima ističu se Mustafa Imamović i Ahmed S. Aličić koji su nastojali da minimalizuju, a u pojedinim delovima i da negiraju srpski i hrvatski narod u Bosni, da bi u isto vreme, isticali predosmanlijsko poreklo begova i kontinuitet njihovih poseda od srednjeg veka do austrougarskog doba. Na taj način su nasledili misli Safvet –beg Bašagića i Ćire Truhelke koji su se početkom 20. veka kretali ne samo putem dokazivanja istorijskog prava bosanskih begova na zemljišne posede već su predstavljali apoteozu tom begovatu kao predstavniku i čuvaru bosanskih tradicija i bošnjačkih interesa u Bosni i Hercegovini. Truhelkine tvrdnje, za razliku od Bašagićevih koje su u sebi nosile nacionalistički predznak, za razlog su imale to što je austrougarska uprava u ovom sloju stanovništva nalazila oslonac u političkoj strategiji. Cilj je bio da se forsiranjem bosanskog patriotizma preko begova stvori protivteža hrvatskim i srpskim nacionalističkim tendencijama u Monarhiji.

Početkom devedesetih godina prošlog veka, u vreme raspada Jugoslavije, mitomanske predstave su među jednim delom bošnjačkih autora ponovo oživele. I tu se pojavljuje već spomenuti Mustafa Imamović koji je u svojoj „Historiji Bošnjaka“⁶⁶ razvio

65 Bosanski muslimani su prihvatili naziv Bošnjaci za svoj nacionalni identitet. Ovaj naziv je prihvatio kao svoj nacionalni identitet veoma mali broj Srba i Hrvata iz muslimansko – hrvatske federacije, zadržavši, u najvećem broju, svoj od ranije formiran nacionalni identitet – Srbin, Hrvat.

66 Američki istoričar Robert Donia je pozitivno prikazao knjigu „Historija Bošnjaka“ u časopisu Nationalities Papers 28 br.2 (2000) zato jer i sam pripada onoj grupi istoričara koja je spremna da razvija novi mit o izabranom narodu, u ovom slučaju „jednom jedinstvenom bosanskom narodu“ u cilju učvršćivanja Bosne i Hercegovine kao države. Ovo je primer kako ideja koja ide za uništavanjem mitskih predstava nacionalizama kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini vodi ka stvaranju novih mitskih predstava jednako pogubnih po stabilnost pomenute zemlje.

gorespomenuta dva mita nacionalizma. Prvo, on smatra današnje Bošnjake potomcima posebnog slovenskog plemena „Bosna“ koje je naselilo ovo područje i dalo mu svoje ime⁶⁷ pri tome predstavljajući isključivo njih kao potomke bosanskih Slovena dok drugi potomci nisu spomenuti.⁶⁸ Od njega u prošlost Bošnjaka ide još dublje i još netačnije Enver Imamović. Dok po Mustafi Imamoviću istorija bosanskih muslimana počinje sa doseljavanjem Slovena u Bosnu u 5. i 6. veku, po Enveru Imamoviću ona seže nekoliko hiljada godina duboko u prošlost. On u svojoj knjizi „Korijeni Bosne i Bosanstva“ kaže „znanstveno nije više uopće sporna činjenica da su bosansko – hercegovački muslimani autohtoni balkansko – evropski narod koji na ovom prostoru živi više od 4 000 godina, koliko se može arheološki pratiti“⁶⁹ pa su se tako Bošnjaci, po njemu, kao narod formirali otprilike u isto vreme kada i srednje egipatsko carstvo (2040 – 1785 p.n.e.). Postavivši mit o Bošnjacima kao izabranom narodu, odnosno najstarijem i jedinom domaćem stanovništvu Bosne, on je počeo da gradi i mit o obećanoj zemlji, jer je prikazao da jedino oni imaju pravo na Bosnu i Hercegovinu dok su „česti ratovi, epidemije a i ekonomski razlozi, doveli u Bosnu brojne doseljenike (mahom stočare i kmetove), najviše iz Srbije, Crne Gore i Dalmacije. Na taj način su se diljem Bosne i Hercegovine stvarale strane nacionalne jezgre.“⁷⁰ U želji da razbije srpske mitološke predstave o Srbima kao izabranom narodu, on je slično Anzuloviću počeo da Srbe prikazuje kroz mit o neprijatelju. O njima i Crnogorcima je rekao „sasvim je evidentno da su u svim proteklim njihovim agresijama u pozadini bili pljačkaški motivi, to jest žeđ za tuđim. To je tipični mentalitet nomadsko – pljačkaških hordi, od kojih vuku korijen i ta dva naroda ... Karakteristika prekodrinskih napadača je i ta što ih u akcijama ne vodi razum nego instikt koji su im oblikovali surovi uvjeti njihovog životnog ambijenta gdje je sve bazirano na sili, lukavstvu

67 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, str.25.

68 Isto, str.23.

69 Enver Imamović, *Korijeni Bosne i Bosanstva*, Sarajevo 1995, str.129. Jon Kvaerne, *Da li je Bosni i Hercegovini potrebno stvaranje novih historijskih mitova?*, Zbornik *Historijski mitovi na Balkanu*, str.95.

70 E. Imamović, nd, str.122. J. Kvaerne, nd, str.99.

i prijeveri. Zato su u takvim zajednicama otupljeli osjećaji za ono što se u civiliziranom svijetu zove humanost.⁷¹ Očito Imamović je gradeći mit o izabranosti svog naroda i o Bosni kao obećanoj zemji, postavio još jedan mit koji služi ne samo da potvrdi istinitost prethodna dva već i da aktivno mobiliše sopstvenu naciju, a to je mit o neprijatelju. U njegovom podizanju, na pristrasan način poslužio se idejama biološkog nasleđa i rase nevešto i nenaučno ih kalemeći na sopstvene mitomanske predstave.

Mit o obećanoj zemlji gde se koristio jedan deo teritorija koji je uzdignut na nivo svetinje, na kojem se odigravala vojna i duhovna prošlost naroda bio je prisutan kod južnoslovenskih naroda, baš kao i širom Evrope. Ta teritorija postajala je mesto duhovnog okupljanja naroda, simbol njegovog preživljavanja, istrajnosti, ali mogla je da predstavlja i mesto stradanja, martirij, tragediju, pogibiju za koju se okrivljavao neprijatelj i na osnovu koje se negovalo viševjekovno istorijsko pamćenje sa razlogom da se ne zaboravi i da se osvete svoji preci. Kada je reč o tim mitološkim predstavama posebnu pažnju zaslužuju Kosovo i Metohija koji su u svesti srpskih nacionalista ostali sveta srpska zemlja. Ovakve mitove imali su i ostali južnoslovenski narodi. Rasprostranjenost sličnih mitskih predstava najbolje je objasnio Igor Grdina napisavši da je „Gospodstvo polje bilo slovenačko Kosovo polje i da je kao takvo postalo metafora za izražavanje kolektivnih narodnih frustracija.“⁷² I Hrvati su, ako je reč o pogibiji cveta njihovog srednjovekovnog plemstva, imali svoje Kosovo polje – to je bilo Krbavsko polje gde su Osmanlije potpuno potukle hrvatsku vojsku.

Uprkos tome što su i drugi južnoslovenski narodi imali slične mitološke predstave o obećanoj zemlji Kosovo i Metohija su kao mit do današnjih dana ostali politički aktivnima zato što Srbi i danas vode bitku za očuvanje Kosova i Metohije u sastavu Srbije. Inače, Kosovo i Metohija su se nalazili u sastavu srpske srednjovekovne države još od 13. veka, a na Kosovu polju se odigrao i poslednji

71 E. Imamović, nd, str.349 i J. Kvaerne, nd, str.96,97.

72 Igor Grdina, Karantanski mit v slovenski kulturi, Zgodovina za vse 3/2, 1996, str.57.

veliki boj 1389. godine koji je srpsko srednjovekovno plemstvo vodilo protiv Osmanlija. Kada su Osmanlije pokorile Srbiju 1459. godine oni su nastavili prodor u Evropu dokazavši da su bili, u to vreme, neprikosnovena vojna sila, a Srbi, koji su ostali u sastavu Osmanlijskog carstva nastavili su da vode živote podanika. Politički status Srba u Osmanlijskom carstvu počeo je da se menja tek od 19. veka, a njega je pokrenula Srpska revolucija i to kako ratni deo od 1804. do 1815. godine tako i onaj mirnodopski od dobijanja hatišerifa (1829, 1830 i 1833) i Berata (1833) kojima je Srbija postala vazalna kneževina u Osmanlijskom carstvu do 1835. godine kada je u Srbiji ukinut feudalizam, pa je tako revolucija imala kako nacionalni tako i socijalni karakter. Nakon ovog perioda usledilo je doba borbe društva srpskih seljaka za nezavisnu državu koje je trajalo do Berlinskog kongresa 1878. godine kada je Srbija dobila nezavisnost. Na prelazu između 19. i 20. veka građansko društvo u Srbiji je uveliko napustilo seljački mentalitet i počelo je da ambiciozno gradi svoju ideologiju. Sa dolaskom dinastije Karađorđević na vlast 1903. godine otpočeo je proces intenzivne modernizacije, bez koje se nije mogla zamisliti „misija“ srpske države u konačnom rešavanju srpskog nacionalnog pitanja. U vremenu od 1904. do 1914. godine Nikola Pašić, vođa srpskih radikala, se gotovo neprestano nalazio na čelu države tražeći mogućnosti za njeno proširivanje kroz vojnu akciju na jugu gde bi se Srbija proširila na teritoriju stare Srbije, Kosova i Metohije i Makedonije, a u cilju rešenja srpskog nacionalnog pitanja. Sa ovakvim planovima Srbija je ušla u Balkanske ratove, da bi već nakon pobeda Srbije u Prvom balkanskom ratu Kosovo i Metohija ponovno došli u njen sastav. U trećoj četvrtini 19. veka, za vladavine dinastije Obrenović u Srbiji su nacionalistički angažovani pisci pisali o Kosovu i Metohiji na veoma propagandno dinamičan način, spajajući sa mitom o obećanoj zemlji ostale mitove. Patriotski stereotip bio je oslonjen na kosovski mit, uzdizanje moralne veličine srpskih junaka koji su poginuli u boju na Kosovu polju 1389, i slavni vladara, a posebno kneza Miloša Obrenovića koji je ovakve stereotipe podsticao u cilju učvršćivanja vlasti i jačanja dinastije. Da bi se u narodnu svest utkalo da su Kosovo i Metohija isključivo srpske

zemlje, Srbi su prikazivani kao branioci suštine hrišćanske evropske civilizacije od, kako se često navodilo, destruktivnog islamskog uticaja i zastrašujuće dominacije napredujućeg Osmanlijskog carstva u srednjovekovnom periodu. Pozivalo se na srpsku krv koja je bila prolivena u boju na Kosovu polju zarad odbrane Evrope i hrišćanstva i sve to se mešalo sa mitskim predstavama o srpskom knezu Lazaru (kojeg je narodna poezija prozvala carem) i njegovim vitezovima koji su bili postavljeni pred izbor da biraju da li će da pruže otpor neprijatelju ili da mu se podčine, što je poezija prikazala kao izbor između carstva nebeskog i carstva zemaljskog. Na taj način mit o obećanoj zemlji bio je prožet mitovima o smrti i spasitelju.

Međutim, ovaj mit, za razliku od popriličnog broja drugih mitova nacionalizma, nije nastao vekovima kasnije i to samo da bi služio jačanju nacionalne ideje. Naime, boj na Kosovu koji se odigrao 1389. godine između Srba i njihovih saveznika s jedne strane i osmanlijskih snaga i njihovih saveznika s druge, izazvao je nedugo posle bitke među Srbima čitav ciklus poetskih sastava koji su imali za cilj da održe srpsku državnu organizaciju naslanjajući se na tradicije Nemanjića. Nova dinastija, Lazarevići, počeli su da stvaraju novi kult predaka koji se zasnivao na uzdizanju junaka, srpskog vojskovođe u bitci na Kosovu – kneza Lazara – sasvim odgovarajuće stvaranju mita o spasitelju – vođi. O tome svedoče reči njegovog sina i naslednika Stefana, „bi hrabri stradalac/bezakonim agarenskim rukama/i kraj stradanju dobro sam prima/ i mučenik Hristov postaje/...“⁷³ Tako su u dvorskoj sredini nastali spisi koji su kroz lik jednog junaka objašnjavali položaj i idejne osnove Lazarevića, a taj junak bio je moralni pobednik, Hristov stradalnik, jer je branio zemlju od inoveraca i prema tome postao je hrišćanski heroj. Podvižnici su bili i njegovi vitezovi koji su zajedno sa njim – Lazarom – izginuli u tom boju. Na taj način oni su ostvarili vezu, što je nesumnjivo bila potreba tadašnje Srbije, sa ranim hrišćanskim mučenicima koje je mučenička smrt uzdigla među izabrane. U

73 Despot Stefan, Ove reči su bile pisane na stubu mramornom na Kosovu, Srednjovekovni srpski spisi o Kosovu, Projekat Rastko, Biblioteka srpske kulture na internetu.

ovom Stefanovom tekstu nije samo ostvareno jedinstvo tri mita – o izabranom narodu, spasitelju i obećanoj zemlji već i mit o neprijatelju, jer su neprijatelji Osmanlije predstavljeni kao „divlja zver“ sam Sotona. Takav način prikazivanja neprijatelja bio je krakterističan za srednji vek. Međutim, u vekovima koji su prohujali i u kojima je istorija srpske državnosti bila prekinuta, kada se srpski narod našao rasutim u više država od kojih ni jednu nije osećao kao svoju, on je zadržao ove srednjovekovne mitske predstave nadogradivši kroz narodnu poeziju čitav ciklus poetskih sastava u okviru kojih je izneo san uokviren u nacionalni imperativ o povratku na Kosovo, koje je, zahvaljujući kako narodnoj poeziji i svesti o postojanju srednjovekovne srpske države na tim prostorima tako i mitovima za Srbe ostalo isključivo srpska zemlja.⁷⁴ Tako su se srednjovekovna književnost, istorija srednjeg veka i narodno stvaralaštvo našli zajedno u službi modernog nacionalizma pretačući svoje nepobitno kulturno blago u krčag modernih nacionalnih mitova koji su trebali da podignu borbenu gotovost kod Srba da krenu prvo ka putu osamostaljivanja, a potom i širenja države u 19. i 20. veku.

Analizom mita kojeg su razvili Lazarevići da bi učvrstili svoju dinastiju ne želim da nivelišem nesumnjivo kulturno blago koje su ostavili za sobom niti da umanjujem književni značaj srpskih narodnih junačkih pesama nastalih u vekovima nakon propasti srednjovekovne srpske države, već mi je želja da prikažem kako su bili korišteni od strane vlasti u Srbiji da bi se opravdali ratovi koje je ova država vodila za Kosovo s ciljem da ono ponovo bude u okviru njenih granica u 20. veku sa izuzetkom dva svetska rata.

74 Erhard Busek je izjavio jednom bečkom dnevnom listu da će „Srbija, srednjoročno gledano, ostati povod za zabrinutost“, pri tome je istakao da ne veruje „da će se situacija oko Kosova brzo rešiti, jer ko više od šest stotina godina u pamćenju zadržava bitku na Kosovu, i za druga pitanja ima veliki kapacitet pamćenja.“ U jednoj drugoj svojoj izjavi, on je žalio što „dok se u Srbiji beleže veliki privredni uspesi, njen politički vrh živi u svetu mitologije.“ Objavljeno u dnevnom listu „Večernje novosti“, 17.01 2008, str.2, kod Srđan Šljukić, Mitovi i sukobi na Zapadnom Balkanu: jedan atropološki pristup, Shared History, The Myths and Stereotypes of The Nationalism and Communism in Ex Yugoslavia, Novi Sad 2008, str.185.

Srpski nacionalizam nije koristio samo svoje drevne junake u političke svrhe i oko njih obavijao veo „mita o spasitelju“. Time se služe i nacionalizmi drugih naroda i ne samo nacionalizmi. Ovo je matrica koju su koristili komunisti, fašisti i nacisti. Na prostoru bivše Jugoslavije možda su najinteresantniji primer korišćenja istorijske ličnosti u političke svrhe ponudili različiti politički ciljevi hrvatskih nacionalista, ustaša i komunista kada su zarad mobilizacije masa počeli da na pogrešan način predstavljaju vođu pobunjenih hrvatskih seljaka Matiju Gubeca. To ne treba da nas čudi, jer je hrvatski narod imao na početku 20. veka – veka u kojem su bili svedoci dezintegracije carstva, stvaranja novih država i dva svetska rata – iza sebe dugu istoriju heroja i martirija koje su političari koristili u borbi za stvaranje hrvatske države.

Tri različite političke struje, tokom prošlog veka, širile su mitske predstave o Gubecu koji je 1573. godine podigao seljačku bunu uperenu protiv feudalaca.⁷⁵ Mit o njemu počeo je da se stvara još tokom 19. veka kada su nacionalističku ideologiju prihvatili u svom romantičarskom zanosu pisci poput Ivana Kukuljevića, Augusta Šenoe i Rudolfa Horvata. Mit o Gubecu prenosilo je i seljaštvo iz severne Hrvatske koje je u njihovim pripovestima dobilo mitske dimenzije. Godine 1922, jedan od vođa Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS), Rudolf Herceg počeo je da kreira mit o Gubecu kao simbolu seljačkog otpora, da bi 1933. godine Josip Predavec, član nekadašnje HRSS a tadašnje Hrvatske seljačke stranke još snažnije povezo Gubeca sa njihovom partijom.⁷⁶ Ideolozi Hrvatske seljačke stranke promovisali su ustanak iz 1573. kao početak hrvatskog seljačkog pokreta i pri tome se prikazivali njegovim naslednicima koji bi trebali da hrvatski narod povedu ka nezavisnoj i slobodnoj Hrvatskoj. U tome su koristili stranačke novine kao što su bili „Seljački dom“ i „Hrvatski dnevnik“. Oni su ne

75 Zanimljiv rad vezan za ovo pitanje napisao je Vjeran Pavlaković pod naslovom „Myths and Symbols in Interwar Croatia: the Case of Matija Gubec., Shared History – Myths and Steretypes of Nationalism and Communism in ex Yugoslavia, Novi Sad 2008, str.89-103.

76 Jaroslav Šidak, Kroz pet stoljeća Hrvatske povijesti, Zagreb 1981, str.27, kao i kod V. Pavlaković, nd, str.93.

samo nastojali da svoj seljački a u stvari nacionalni pokret prikažu nastavkom Gubecove bune već su i poredili Gubecovu mučeničku smrt (prvo je krunisan užarenom krunom a potom raščetvoren) sa smrtonosnim ranjavanjem vođe Hrvatske seljačke stranke, Stjepana Radića u Narodnoj skupštini u Beogradu 1928. godine. Ovaj mit još više su razvili ekstremni hrvatski nacionalisti među kojima su prednjačile ustaše. U njihovim mitskim predstavama Gubec je u ideološkom smislu izmešten iz svog vremena i prebačen u 20. vek, pa je tako postao veliki borac i mučenik za nezavisnu hrvatsku državu. U ustaškoj ideologiji on nije imao mesto vođe seljaka već nacionalnog vođe, a kada je stvorena Nezavisna država Hrvatska dobio je svoje mesto i na poštanskoj markici.⁷⁷ Za razliku od ustaša, komunisti su Gubeca koristili kao mobilizirajuću silu za seljake. On nije bio samo simbol revolucionara već i predvodnika dugo ugnjetavane hrvatske seljačke klase. Kada je Komunistička partija Jugoslavije u avgustu 1937. godine odlučila da osnuje Komunističku partiju Hrvatske u svojoj proklamaciji na osnivačkom kongresu je istaknuto da je za hrvatski narod Gubec „veliki borac za socijalnu pravdu.“⁷⁸ Gubeca su kao mit hrvatski komunisti koristili kako tokom Špankog građanskog rata tako i za vreme Drugog svetskog rata u nameri da mobilišu hrvatske seljačke mase. Oni su ovaj mit doveli do vrhunca samo šest godina posle Drugog svetskog rata. Ferdo Čulinović je u svojoj knjizi „Seljačke bune u Hrvatskoj“ (1951.) povukao mnogobrojne paralele između Gubecovog ustanka i ustanka koji je poveo Josip Broz Tito.⁷⁹ Tokom postojanja socijalističke Jugoslavije, moglo bi se reći, da su komunisti cementirali ovaj mit, jer sa dolaskom nove hrvatske vlasti i izborom Franje Tuđmana za hrvatskog predsednika, Gubec više nije korišćen na ovaj način. Prepušten je istoriji.

Na osnovu izloženih primera koji potiču iz teških naslaga istorijskog iskustva stečenog kroz ratove i političke sukobe na ovim prostorima koji pokazuju kako su političari, istoričari i umetnici koristili se istorijom i mitologizovali ljude i događaje iz prošlosti,

77 V. Pavlaković, nd, str.98.

78 Ivan Jelić, O značenju tradicije velike seljačke bune, str.88. kao i kod V. Pavlaković, nd, str.99.

79 V. Pavlaković, nd, str.99.

iznosim mišljenje da je danas neophodno ne samo vratiti istoriju istoričarima – profesionalcima neobrađenima ali strasnim kada je reč o istraživanju, već i da treba istoriju što snažnije očistiti od mitoloških nanosa i tendencioznih nacionalističkih tumačenja koja su imala samo za cilj mobilizaciju masa koje su trebale da posluže ideološkim ciljevima. Ako se na trenutak izvučemo iz našeg regiona i pogledamo Evropu onda se nameće zaključak da je Evropa na putu da zaokruži svoje granice na Balkanu i na istoku i da postane konačno jedna „zajednica“, ali ta zajednica će da se, i treba da se, sastoji od istorijski svesnih nacija i njihovih država, a ne od sumanutih nacionalističkih i šovinističkih predstava koje su agresivno ispunjavale i danas ispunjavaju svest ljudi u našem regionu i među ultradesničarskim i ultralevičarskim pokretima na Starom kontinentu.⁸⁰ Ni jedna nacija u Evropi, na početku 21. veka, nije odbacila svoju istoriju kao kakvo staro ruho koje je izašlo iz mode. Shodno tome ne treba to da rade ni narodi na prostoru bivše Jugoslavije, međutim, ne treba ni da je grubo koriste zarad širenja ideologije nacionalizma. Ono najgore što istoričari mogu da dozvole sebi to je da svoje znanje stave u službu ideologije i da unapred formirano mišljenje nastoje da potvrde izokretanjem i grubim iskorištavanjem dokumenata koje pomaže u formiranju mitova nacionalizma. Kulturno blago koje su narodi bivše Jugoslavije stekli treba da nose i kroz 21. vek. Međutim, kretati se u budućnosti tako što će se nastaviti da projektuju kulturna blaga u političke mitove nacionalizma, što će se istorijske istine izvrtati, a uzimati za „gotove

80 Na žalost i danas ima mitomana među narodima Evropske unije koji razvejavaju mitološke predstave. Jedan od najsumornijih mitova, a vezan za mit o neprijatelju i mit o smrti jeste mit o Langemarku kojeg su raširili nemački nacionalisti. Ovaj mit je u isto vreme i najmlađa mitska predstava kod Nemaca. Stvorena je za vreme Prvog svetskog rata i govori o bitci kod Langemarka. Ona se odigrala u oktobru 1914. godine, a za njenog trajanja poginulo je 80 000 mladih ljudi. Samo nemačko vojno groblje kod Langemarka broji 45 000 grobova mladih nemačkih dobrovoljaca koji su pokošeni prilikom jednog jedinog juriša na engleske rovove. Mada se radilo o strašnom porazu, nemački nacionalisti su ga pretvorili u pobjedu dajući smisao pogibiji tako što su tvrdili da „jedino se u samožrtvovanju ispunjava život, i to još pre nego što je taj život stvarno proživljen, jer smrt čini njegov pravi smisao.“ Grof Kristijan fon Kroko, nd, str.15.

istine“ istorijske poluistine i laži, neće predstavljati zamajac već teg o njihovim vratovima na putu ka Evropskoj uniji.

Ipak, jedno treba priznati, a to je da ne mogu svi ljudi da žive bez mitova. Oni su i dalje većini potrebni, jer kako je istakao grof Kristijan fon Kroko, „ljudima i nacijama nije važno samo ono što im razum kaže, nego i ono, što se obraća njihovim osećanjima, srcima.“⁸¹ Ovo ne znači da zbog toga treba dopustiti nacionalizmu da utiče ili još gore gradi društvo koje će biti bazirano na njima. Zar treba da se saglasimo sa Botom Štrausom i da se u budućnost uključi ono „tragičko“ što će nas vratiti mitovima nacionalizma, jer, po njemu, samo se iz „aspekta neprijatelja može delotvorno obrazložiti zbog čega određenje bića nacije mora da se ispuni u tragičkom u egzistencijalnom diferenciranju, u razgraničenju u odnosu na drugog i stranog.“⁸² Ili treba izabrati drugi put, gde će se raditi o životu u slobodi za koji nije potreban ni jedan mit već je za to potrebna samo odbrana kada je ugrožena sloboda i time obećanje čovečnosti i sreće koje je u njoj utemeljeno.

Po mom mišljenju, umesto nacionalizma treba da stupi nova pragmatika koja može da posluži kao osnova za legitimizaciju modernih država. Reč je o demokratskoj ustavnoj državi, pravnoj državi, socijalnoj državi i državi sa ekološki obuzdanim privrednim rastom. To bi bila neka vrsta kombinacije onih dometa koji su ostvareni od kraja 18. veka nadalje u sklopu političko – istorijske „dvojake revolucije“ Zapada, ali bi to na neki način bio i rezultat svih onih tradicijskih težnji koje su posle Drugog svetskog rata iznedrile onaj u zapadnim zemljama preovlađujući tip države. Što se duže bude čuvao mir i što se duže bude potvrdila valjanost nove pragmatike, utoliko će više nacionalizam izgubiti od svoje socijalno – integrativne i političko – legitimne snage. Što on bude više slabio, a njegovi mitovi se razbili o sprudove trezvenog i nepristrasnog naučnog pristupa, na prostoru bivše Jugoslavije rasti će mogućnost iskrenog, a ne samo deklarativnog pomirenja. U tom slučaju, nacionalizam bi mogao da doživi sumrak, a mitovi koji su stvarani

81 Isto, str.162.

82 Isto, str.163.

u okvirima kulturnih blaga naroda ostali bi u njima neiskorišteni od strane ideologije, već prepušteni izučavateljima istorije kulture, koji bi uz njihovu pomoć stvarali celovitije, ali politički nepristrasne, slike o sopstvenoj prošlosti.

Ljubiša Despotović

POLITIČKI MITOVI, NACIONALIZAM, ANTINACIONALIZAM I DEMOKRATIJA NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE

Uvod:

Istraživanje mitoloških područja društvene svesti i kulturoloških obrazaca natopljenih mitskim sadržajima uvek je predstavljao zanimljiv naučni angažman ali i zahtevan istraživački napor pronicanja u žilavo i otporno tkivo mitoloških predstava i obrazaca. Taj napor je osobito težak kada se istražuje područje *političke mitologije*, jer je on po svojim vitalističkim i egzistencijalnim kapacitetima „večno“ živa i aktivna predstava o sebi samima, o našoj kolektivnoj sudbini, mestu na svetskoistorijskoj pozornici identiteta, istorijskom zadatku i religijskoj misiji koju treba da izvršimo, o „svetosti“ prostora koji treba da sačuvamo, o opasnom neprijatelju koji nam pretili, i mnogo drugih manje ili više opštih mesta u političkoj mitologiji svakog naroda (nacije). Za razliku od mitova teogonijskog, kosmogonijskog ili mitova antropološkog karaktera, koji tematizuju božansku, kosmološku ili antropološku dimenziju ljudskog postojanja, politički mitovi nastoje da oblikuju vrednosni sistem i sistem uverenja ljudi, njihovu percepciju političkog poretka, društvenih odnosa koji u njemu vladaju, karaktera države, političkog autoriteta, hijerarhije moći, karaktera političke vlasti, pripadnosti nacionalnom identitetu i sl. Politički mitovi imaju osobito važnu ulogu u stvaranju političke podloge kojom se osmišljavaju osnove

nastanka i osnivanja jedne političke zajednice. Ti tzv. *osnivački mitovi* postaju tako nezaobilazan segment svesti o konstituisanju svakog nacionalnog političkog poretka bez obzira na njegovu veličinu i karakter. "U slojevitoj strukturi političke kulture i kulture u opšte, mitovi su osnovna podloga, a prototip političkih mitova su tzv. osnivački mitovi, tj. mitovi o poreklu i postanku određene države i političke zajednice. Bez osnivačkih mitova nijedna politička kultura nije dovršena, niti sama država može biti ideološki i sa stanovišta uverenja njenih pripadnika čvršće utemeljena."¹

Naučno istraživanje političke mitologije mora da pođe od potrebe da istraži i ukaže na poziciju *političke ideologije* koja stoji iza političkih mitova (osobito je to važno danas u modernom vremenu kada je značaj političkih ideologija postao tako veliki a posledice njihove praktične delatnosti u mnogo slučajeva poražavajuće) njenu potrebu da vlastitu percepciju političke stvarnosti gradi i „obogaćuje“ mitološkim predstavama a svoje ideološke poruke učini pristupačnim većem broju političkih konzumenata stvarajući lažnu svest da su im novi ideološki sadržaji već poznati i prihvatljivi. Često se iza religijskih fenomena naziru skriveni ideološki sadržaji, koji na prvi pogled izgledaju benigni i udaljeni od sfere ideoloških obračuna. „Ako celu stvar posmatramo iz istorijske perspektive dvadesetog veka kao veka ideoloških ratova, možemo reći da je „čudo“ u Međugorju podsticalo i hrvatski nacionalizam i antikomunističku borbu. Ono se pojavilo ubrzo posle Titove smrti, na području koje je bilo uporište antikomunista i etnonacionalista, pristalica sila Osovine iz vremena Drugog svetskog rata.“²

Naše istraživanje političkih mitova na prostoru bivše Jugoslavije, osobito onih koji se tiču srpske političke mitologizacije nastojace da ukaže na onu dimenziju političkih mitova koja u svojoj (manipulativnoj) suštini više želi da *iskrivi* nego da *sakrije* neke važne činjenice iz političke stvarnosti a naročito iz političke istorije Srba. Ali i funkciju političkih mitova koju je uočio Ernst Kasirer a koja se tiče njihove pragmatičke uloge da učvršćuju društvenu

1 M. Matić Mit i politika, (1998) Beograd, FPN, str. 103.

2 V. Perica Balkanski idoli 1-2, (2006) Beograd, XX vek, str. 263.

solidarnost, stabilizuju jednu zajednicu, pogotovo da uspostave njen pokidani istorijski i državni kontinuitet što je za Srbe bio težak i konstantan politički zadatak više generacija u nazad. Takođe, „Kasirer (Cassirer) u svojoj analizi tehnike modernih političkih mitova jasno je ukazao na činjenicu da politički mitovi nisu plodovi uobrazilje koji rastu slobodno. „ To su veštački proizvodi koje su stvorili veoma vešte i lukave zanatlije...“³

Ukazaćemo i na zavodljivu dimenziju političke mitologije, koja sa lakoćom uspostavlja gotovo lični odnos *mita i konzumenta*, na njegovu emotivnu dimenziju, koja mitološko mišljenje čini maštovitim i pitkim za razliku od stroge forme i suvoparne discipline racionalnog mišljenja. Na svu dramaturgiju koju u sebi nosi mitska priča, na simplifikovanu predstavu o sukobu *dobra* (mi) i *zla* (drugi), *reda* (poredak) i *haosa* (opozicija) *božanskih* (vlastita religijsko-konfesionalna forma) i *demonških sila* (druge religijsko-konfesionalne forme), *prijatelja* (istomišljenici) i *neprijatelja* (neistomišljenici). „O tome najbolje svedoči činjenica da se upotreba mita u ideološko-političkoj sferi i danas pokazuje kao jedno od najpostojanijih sredstava funkcionalizacije i instrumentalizacije ljudskog ponašanja. Mit se ovde može stalno menjati, preobražavati i prilagođavati a da baš zbog toga ostane isti, večan.“⁴

Za sociologe, istoričare, politikologe, antropologe, mit je skoro uvek priča o prošlosti. Nedovoljno precizna i tačna ali usklađena sa potrebama današnjice koju tumači, osmišljava, nadograđuje i čini prijemčivom. Mit je priповest o tome kako je ta stvarnost nastala, zašto je baš ona važna za naše živote, i zašto treba da je prihvatimo kao vlastitu. Politički mit je sve nabrojano ali još i više od toga, on je izmaštana nadogradnja, neobjektivna i netačna opservacija stvarnosti ali i prošlosti. *Mit je parafraziraćemo F. Firea, kontaminacija prošlosti potrebama naše stvarnosti*, ali istovremeno i doterana vizija današnjice slikama iz „herojske“ prošlosti. „Duboko u čoveku ostaje nostalgija, sentimentalno sećanje o prošlom, kao nečem izvesnom i proverenom, nečem što posredstvom memorabilne selekcije

3 M. Matić, nd, str. 105.

4 M. Tripković Osnovi sociologije, (2006) N. Sad, Stylos, str. 277.

postaje prijatnije i privlačnije nego što je objektivno bilo. Otuda stare predstave, slike, osećanja lako oživljavaju i u novim uslovima. U novom se traži poznato, prepoznaje se već iskušeno da bi se bar na virtuelnom planu ublažili stresovi društvenih kriza i radikalnih promena.⁵ Kao i religijski mitovi, politički mitovi takođe, imaju jednu karakteristiku *fluidnosti* - nestalnosti, promenljivosti, prilagodljivosti, njihova granica je neodređena a sadržaj podložan promenama. Ono što im je relativno stabilna karakteristika je funkcionalna uklopivost, sposobnost da očuvaju svoju upotrebljivost i aktuelnost. Ni unutrašnja značenjska protivrečnost i nekoherentnost ne može da naškodi njihovoj uverljivosti. „Čak ni tema zaverenstva nema isključivo negativan predznak: jer, sveto zavereništvo predstavlja protivtežu demonskoj uroti. Ako postoje preteće sile mraka, postoji i tama koja je zaštitnička: Sinovi svetla često biraju noć da bi vodili svoju borbu. Na zaveru kao da se jedino može odgovoriti - drugom zaverom.“⁶

Saznanje o upotrebi i zloupotrebi religijskih mitova za potrebe režimskih nacionalizama na prostoru bivše SFRJ, postalo je gotovo opšte mesto u društvenoj nauci. Treba ipak, istaći i tu vezu (činjenicu) jer je ona u velikoj meri korišćena u dnevno političke svrhe, često i u simboličkoj ravni kao deo propagandnog rata u domenu umetnosti i kulture (film, muzika, slikarstvo i sl.). „Posle pobede na izborima 1990. godine nacionalistički režim u Hrvatskoj eksploatisao je popularnost međugorskog kulta. Godine 1995 snimljen je film *Gospa* u hrvatsko-američkoj koprodukciji koji je režirao Jakov Sedlar, zvanični propagator režima u Hrvatskoj.(...) U filmu Hrvati su predstavljeni kao pobožni i miroljubivi katolici, željni da se priključe zapadnom demokratskom svetu, ali ih u tome sprečavaju pravoslavni Srbi i komunisti.“⁷

Kolektivna strepnja zajednice za svojom ugroženom egzistencijom nalazi se u dubinskim strukturama svake mitske predstave. Mitovi bujaju u nemirnim vremenima, kada istorijski događaji ubrzavaju, kada se raspada ne samo politički i ekonomski okvir života jedne

5 Z. Slavujević *Savremeni politički mit*, (1986) Beograd, Radnička štampa, str. 40

6 R. Žerarde *Politički mitovi i mitologije*, (2000) Beograd, XX vek, str. 17.

7 V. Perica, nd, str. 279-280.

političke zajednice već i ideologija koja ju je držala na okupu i predstavljala najčešće jedino vezivno tkivo koje prožima strukturu cele državne zajednice nabreklu od sopstvenih protivrečnosti. Prostor bivše Jugoslavije bio je plodno tlo za razvoj i bitisanje raznolikih mitova. Bivša SFRJ je bila složena i protivrečna struktura, - istorijski, kulturološki, religijski, konfesionalno, nacionalno, državno, pravno, ekonomski, politički, jezički i sl. - ta činjenica je omogućila da *mitologizacija* nikada ne prestane, ako je nešto na ovim prostorima imalo svoj kontinuitet onda je to svakako mitotvoračka (mitologijska) praksa koja je hranila političke i kulturne razlike i održavala male zajednice „budnim i na okupu“. I za vreme raspada Jugoslavije, ali i posle njega, ovaj prostor je ostao *opterećen mitskom vizurom stvarnosti*, ona je u direktnoj srazmeri sa količinom deficita kojima su novonastale male zajednice opterećene. Deficita građanskog političkog subjektiviteta, kontinuiteta pravno-političke državnosti, ekonomske razvijenosti, civilne političke kulture, demokratskog pluralizma, vladavine prava, individualne perspektive identiteta, religijsko-konfesionalne tolerancije, nacionalne i kulturne trpeljivosti, lingvističko-jezičke izgrađenosti i sl. Zato su valjda i retki pokušaji *demistifikacije* vlastite političke stvarnosti koji dolaze sa fazom elementarnog smirivanja inače trustnog političkog tla na ovim prostorima, završavali neslavno i bez vidljivih rezultata. Kao da svaki pokušaj racionalne demistifikacije aktuelne stvarnosti i političke prošlosti, budi još žešće otpore i neke nove mitotvoračke procese. Na svaki takav pokušaj obrušava se lavina novih mitova, i kao da tome nikada neće doći kraj. I pobjede trebaju mitove, a tek kako se dobro lepe za poraze i neutralisanje osećanja kolektivne krivice.

Teror istorije i podeljena istoriografija

Na razvalinama bivše državne zajednice (SFRJ) paralelno sa razvojem i snažnim širenjem političke mitologije, tekao je i drugi proces koji bi se uslovno mogao nazvati „*otvorenim terorom istorije*“.

U potrebi konsolidacije novonastalih državnih zajednica a osobito njihovih sintetičkih identiteta, otvoreni su opsežni radovi na polju nacionalne historiografije. **Teror istorije** se ogleda u *prenaglašenom zadatku koji je istorijska nauka dobila da ukoreni, utemelji, opravda i osmisli novi državno-nacionalni poredak, i uspostavi mu što dublji i duži istorijski kontinuitet.*

Uloga historiografske nauke u tom procesu trebala je da bude upravo suprotna. „Priznavanje da se identitet jedne nacije prepliće sa sukobljenim identitetima nije više ograničen na domen radikalnih istoričara. Javnost prihvata nacionalne identitete i kao izmišljene i kao realne. Politički međutim, postoje ograničenja na to šta jedna grupa može legitimno da predstavi kao svoju istoriju i kulturu. Ova ograničenja postaju posebno značajna kada nacionalni ugled i drugi identiteti povrede teritoriju neke druge. Konsekventno, konkurentske istorijske povesti moraju da se usaglase o jednom ograničenom prostoru i o ograničenim resursima.“⁸

Podeljena historiografija se prosto utrkivala da što pre i što bolje odradi nacionalni zadatak konsolidacije novog identiteta. Raštrkani po arhivama istoričari i drugi društveni učenjaci tražili su onu građu ili one topose u bližoj ili daljoj prošlosti koja su trebala da dokumentuju i potvrde novu istorijsku i političku stvarnost i oboje je nacionalističkim koloritom. „Da li treba posegnuti samo za notornom činjenicom, koju su već uočili savremeni sociolozi i politikolozi, da se „raskorenjene mase stanovništva“ u siromašnim i nerazvijenim zemljama suočavaju sa „otvorenim terorom istorije“, nemoćnim da reše elementarne probleme ekonomskog i biološkog opstanka? Da li se i jugoslovensko društvo u svojoj krizi suočava sa istim problemom? Nije li i ono, u svom najvećem obimu, pritisnuto „terorom istorije“, a istorijska nauka, i sama zahvaćena krizom i parohijalnim podelama, nesposobna da adekvatno istraži, spozna i razotkrije zamke „terora istorije“ i time pomogne jugoslovenskom društvu da pomoću novi saznanja vidi sebe u svetskoj istoriji XXI veka. „⁹

8 E. Barkan Krivica nacija, (2007) Novi Sad, Stylos, str. 18.

9 Đ. Stanković Istorijski stereotipi i naučno znanje, (2004) Beograd, Plato, str.7.

Baratanje *istorijskim poluistinama*, koje su zaodenule u formalnu disciplinu neke od društvenih nauka (istorija, politikologija, sociologija i sl.) nanosi veću štetu akademskoj i političkoj zajednici nego li govor zasnovan na potpuno lažnim iskazima. Laž se lako prepoznaje, raskrinkava i demantuje, od laži brzo odustaju i oni koji je tvore i oni koji je konzumiraju. Sa *poluistinama* je mnogo teže. Njihova površinska zavodljivost i prijemčivost čini da im se neizmerno veruje. A verovanje se kao po pravilu okreće pogrešnoj strani poluistine, onoj koja i stvara potreban privid istinitosti. U srpskoj historiografiji poslednje dve decenije naročito, konstituisao se jedan pseudonaučan krug samozvanih istoričara (u literaturi označeni kao „novoromantičari“) koji su na razvalinama *starog poretka* i poljuljanoj svesti srpskog građanstva otpočeli intezivne procese mitotvorstva, falsifikujući i iskrivljavajući srpsku političku prošlost, upodobljavajući je jednoj primitivnoj i agresivnoj slici srpske političke stvarnosti. „Veoma poguban učinak ovih istraživača kojima je sve jasno ogledao se i u tome da je istorijska svest srpskog naroda, izvanredno osetljiva i čak ranjiva u godinama raspada jednog poretka - sloma simbolično oličenog u rušenju Berlinskog zida 1989. godine - lagano sunovraćena u samozadovoljnost i opskurni nacionalizam.“¹⁰

I kao što je isticao Žak Le Gof, *vulgarizatori istorije* (i ne samo istorije) za svoj uspeh mogu da zahvale potrebi koju ljudi danas osećaju - *potrebi da uzmu učešća u kolektivnom pamćenju naroda kome pripadaju*. Ta potreba ponekad iskazana i kao strast posebno je povećana u vremenima velikih kriza ili ratova kada su uzburkani duhovi nacija i njihova psihološka težnja za sigurnijim istorijskim utočištem - *herojska prošlost na primer* - koja nadahnjuje i krepí. „Shvativši istoriju kao destilat koji je istekao iz deseteračke narodne epike, kao amalgam dnevne politike i nacionalnih frustracija, kao nepregledan prostor za ispoljavanje „rodoljublja“ i, s tim u vezi, sopstvene promocije, a naoružani narodnom doskočicom :“ Što je babi milo, to joj se i snilo!“ i lakomislenim uverenjem da su poslednjih sto godina svi „zvanični“ srpski istoričari bili u zabludi,

10 R. Radić, Srbi pre Adama i posle njega, (2005) Beograd, Stubovi kulture. str. 12.

a samo oni, „novoromantičari“, nisu, bučno i bezobzirno nahrupili su u prostor što ga je obrazovalo rušenje jednog sistema koji je počeo vrtoglavo da se raspada, u vakuum nastao višedecenijskim potiskivanjem srpskog nacionalnog osećanja u ime, pokazalo se, krhkog jugoslovenskog zajedništva.“¹¹

Istorijska prethodnica tzv. novoromantičara, seže još u devetnaesti vek, u početno razdoblje srpskog romantizma kako političkog tako i onog na planu historiografije. To je vreme sukoba *kritičke historiografije* (I. Ruvarac i Lj. Kovačević) sa romantizovanom i pseudonaučnom može se čak reći i diletantskom predstavom srpske istorije koja je imala svoje mesto u visokoškolskim institucijama i udžbenicima, ondašnje Srbije. Nacionalni romantizam mladih srpskih liberala školovanih na Zapadu (Beč, Budimpešta, Berlin, Lajpcig, Pariz, Bern, Ženeva, London i dr.) pun je političkih mitova.“ Naime u nastojanju da svet izmene u skladu sa svojim idejama, mladi liberali su istoriju uzimali kao moćno sredstvo narodnog prosvetavanja i stavili su je u središte svoje ideologije.“(isto,46).Doprinos srpskih liberala srpskoj političkoj mitologiji je nesumljivo značajan a jedan od najpoznatijih političkih mitova koji su tzv. Svetoandrejski liberali zastupali je i *mit o srpskoj demokratičnosti*. O srpskom slobodarskom duhu koji je natopljen *predmodernim formama demokratije* (narodne skupštine, saborni duh, kolektivno odlučivanje, mobe, zadruge i sl.). Svetoandrejski liberali (misli se na prvi liberalni naraštaj devetnaestovekovne Srbije) su nosili još jednu važnu karakteristiku svog ideološkog i programskog delovanja, bili su ubeđeni srpski nacionalisti. Vera u prirodnu sklonost srpskog duha ka demokratiji, i tradicijom utemeljenog samoupravnog etosa, više je nego dominantna odrednica njihovih shvatanja. **Liberalizam pod okriljem nacionalizma**, bila bi kratka, ali precizna odrednica njihove ideološke profilisanosti, (*bez posezanja u ovaj segment nacionalne istorije Srba nije moguće objasniti na stručno korektan način izdanke i pojave srpskog nacionalizma u dvadesetom veku*). Srpski nacionalizam ima ovu bitnu karakteristiku da je skoro ravnomerno zastupljen u gotovo svim političkim ideologijama (partijama) i danas. Liberalna,

11 Isto, str. 17.

konzervativna ali i socijalistička politička opcija danas u Srbiji ima u sebi integrisan ovaj devetnaestovekovni patrioski nacionalizam i ispoljava ga od prilike do prilike, koketirajući sa njim i koristeći ga u dnevno-političke svrhe. On je često kamufliran patriotizmom i tradicionalizmom, kadkad manipulativan i neiskren, te kod većeg broja političkih stranaka manifestno iskazan kao briga za nacionalne i državne interese Srbije.

Rođeni i odrasli u autonomnoj kneževini Srbiji, srpski liberali su vaspitavani na narodnim pesmama i epskoj tradiciji. (srpska vezanost za *epsku tradiciju*, aktuelizovana je i u vremenima ratne drame na prostoru ex Jugoslavije. „Sumorna stvarnost rata preobražavana je kako bi se usaglasila s epskim narativima, a učesnici i događaji „montirani“ su u skladu s logikom mita.“). Herojska prošlost bila je prošarana vrednostima srpskog demokratskog duha. Srpski liberalni pokret je prevashodno bio nacionalan, liberalne ideje su samo prilagođavane njihovim nacionalnim predstavama. Opijeni do misticizma verom i nadom u prirodnu dobrotu srpskog naroda, oni mu pristupaju, skoro tako brižno, ali i tako ponosito kao što to čine zaneseni roditelji. Veliki srpski naučnik Slobodan Jovanović često je isticao ovu političku crtu srpskih liberala. „U narodnoj skupštini liberali nisu gledali demokratsku ustanovu, političko predstavništvo naroda u kome narod preko svojih predstavnika iznosi svoje želje, potrebe i interese, *već pre svega jednu nacionalnu, tradicionalnu instituciju koja je po njima imanentna karakteru i mentalitetu srpskog naroda.*“ (podvukao Lj. D.)¹²

Liberali su verovali da narodna uverenja i verovanja, odnosno politički i socijalni mentalitet srpskog naroda takođe pomaže bržem uključivanju srpske države u zajednicu evropskih naroda (*koliko sličnostisa aktuelnom nevericom srpske političke elite zbog sporohodnog približavanja Srbije Evropskoj Uniji, i optužbi na račun drugih, koji taj put nekorektno usporavaju i otežavaju*). Čudan je pomalo taj spoj evropskog i tradicionalnog elementa u ideološkim pogledima srpskih liberala. Vladimir Jovanović osporava ona mišljenja koja žele da ukažu na izvesne prepreke ka srpskom približavanju Evropi

12 S. Jovanović Sabrana dela - tom 3, (1990) Beograd, BIGZ, SKZ, str. 208.

(misli se na devetnaestovekovne procese te vrste), a koja su navodno proisticala iz našeg mentalitetskog i kulturološkog sklopa. On ih naprotiv vidi kao srpsku prednost, kao prvo, navodi stalno ubedeње Srba da su *svi ljudi jednaki i da su svi Srbi jednaki*, ovaj svojevrsni egalitarizam svojstven srpskom nacionalnom mentalitetu, pogodan je navodno za prisvajanje demokratskih vrednosti i ideja. Druga, bitna uverenja i svojstva po Jovanoviću su i tzv. pobratimstvo, zatim slave, sabori, gusle, sloboda reči, narodne skupštine, shvatanja o međunarodnom bratstvu i toleranciji i sl. Sve nabrojano, navodni je dokaz o dubokoj ukorenjenosti demokratskog duha u tradicionalnoj političkoj kulturi i narodnosnoj svesti kod Srba.

„U čitavoj navedenoj argumentaciji Svetoandrejskih liberala kao crvena nit provlači se ideja o nezamenjivoj ulozi srpske tradicije kao faktora modernizacije. Ova prilično smela i ne baš odviše dobro obrazložena ideja, jedan je pokušaj da se premosti uočeni civilizacijski jaz koji je delio Srbiju od željenog evropskog okruženja. Svesni realne potrebe modernizacije, ali i izvesnog srpskog hendikepa (turska okupacija) liberali pokušavaju da premoste viševekovne bezdane, tražeći korene srpskog evropejstva i civilizovanosti, u vremenu nemanjičke tradicije sa jedne strane, ali i izvesnim narodnim ustanovama koje su bile proizvod potrebe pukog egzistencijalnog preživljavanja za vreme okupacije kao što je zadruga na primer. U tim patriotskim nastojanjima njihov romantičarski zanos često je odnosio prevagu nad potrebom racionalne argumentacije. Ta slabost prema vlastitoj političkoj i kulturnoj tradiciji, kao i jaka vera u prostosrdačnost srpskog čoveka, učinili su njihov liberalizam populističkim, polovičnim i protivrečnim.“¹³

Uvereni u posebnu demokratsku i moralnu neiskvarenost srpskog naroda, srpski liberali su otišli toliko daleko (misli se na često ispoljenu sklonost Srba ka preterivanju) da su iz narodnih epskih pesama izvodili čitavu političku teoriju o predisponiranosti Srba za demokratske i civilizacijske vrednosti, koje su Srbi navodno posedovali mnogo pre modernih zapadnih naroda. Spoj nacionalizma i zapadnjaštva, modernih evropskih demokratskih ustanova i stare

13 Lj. Despotović Srpska politička moderna, (2008) Novi Sad, Stylos art; str. 78.

srpske patrijarhalnosti, srpski liberali su bili simpatična mešavina *romantičarskog konzervativizma i demokratskog nacionalizma*. Ovaj pomalo čudan politički amalgam ostaće karakteristika gotovo svih političkih partija Srbije i danas. U njima se po njihovom pogrešnom shvatanju na potpuno neprotivrečan način uklapaju *tradicionalizam i zapadnjaštvo, liberalizam i nacionalizam, evropejstvo i narodnjaštvo, modernost i patrijarhalnost, individualizam i kolektivizam* i sl., - imajući za posledicu političke (patrijske) programe koji su puka deklaracija demokratskih političkih ideja i vrednosti. Dok je njihova politička praksa i dalje obeležena tradicionalizmom i patrijarhalnošću, autoritarizmom i liderstvom političkog vođstva. "Pored starih antinomija između tradicionalizma i modernizacije, liberalizma i radikalizma, Istoka i Zapada, danas se u strankama, među vođstvima i unutar inteligencije, razaznaju i raseline između srpstva i jugoslovenstva, kolektivizma i građanstva, nacionalnog i mondijalizma, patriotizma i populizma. U familijarnom i korumpiranom „partajstvu“, u lažnim i koristoljubivim strankama sa manipulisanim i obezličnim članstvom i neodgovornim oligarhijama, nastala je gotovo totalna anestezija za opšte dobro, javne interese, pa i za samu sudbinu naroda."¹⁴

U grupu ustaljenih srpskih političkih mitova spada i *mit o srpskoj vitalnosti i plodnosti*. Doveden do bizarnih i karikaturalnih dimenzija ovaj mit na vrlo neposredan način govori o sklonosti srpskog duha ka preterivanju i hvalisavosti, a osobito ka dokazivanju svoje muževnosti. "Srbi se odlikuju životnom snagom i otpornošću, svežinom i prirodnošću, ali u slovenskom jatju njima pripada uloga čuvara same suštine te životne snage i svežine - reproduktivne moći, to jest njenih muških instrumenata i simbola. Stidljivi romantik Kolar i njegov anonimni prevodilac idealno zamišljenim Slovenima daju srpske noge, ali nema sumnje da uz njih ide i ono glavno. (...) Mnogo manje stidljiv Danilo Kiš naišao je na ovu staru predstavu o Srbima - čuvarima i žrecima kulta plodnosti u savremenoj srpskoj književnosti i opisao je pod imenom „elephantiasis nostras“: Muda su, uz to, nacionalni pečat, rasni žig; ostali narodi imaju sreću, tradiciju,

14 M. Matić, nd, str. 328.

erudiciju, istoriju, racio, ali muda su samo naša i jedina.“¹⁵

Rađanje političkih mitova (kao što se i na gornjim primerima da videti) počinje onda kada se društvene traume pretvaraju u psihičke. “On se začinje u skrivenom porazu strepnje ili nesigurnosti, u mračnom području osujećenih težnji i jalovih iščekivanja. Samo se tako može razumeti suština osnovne i najuočljivije funkcije mita : a to je mentalno preustrojavanje ljudske svesti.“¹⁶. *Koliko god bio protivrečan, nepotpun i pojednostavljen, politički mit poseduje zaokruženu sliku prošlosti, sadašnjosti, pa često i budućnosti. I ma koliko bio zasnovan na plodovima maštanja, politički mit omogućava „razumevanje“ istorijskog toka, i pronalaženje njegovog punog nacionalnog smisla. Bez te funkcije političkog mita, isuficijentne političke zajednice (polu perifernog karaktera, kakva je bila i bivša SFRJ, ali i gotovo svi državno - nacionalni derivati nastali posle njenog raspada) ne bi mogle da povežu osnovne niti svoje istorijske egzistencije. Ona bi ostala nejasna, iskidana, obesmišljena i nesrećna, a sa takvim se nesrećnim usudom ne može živeti i preživeti, osobito u nemirnim vremenima ratova, kriza, međunarodnih sankcija i izolacije.*

U vreme raspada (razbijanja) SFRJ, politička mitologija dobija snažno uporište u haosu i beznađu *novonastalih sintetičkih identiteta*. „Politički mit jeste dakle sredstvo da se povrati poremećeni identitet, budući da se rađa u trenutku sloma postojećeg istorijskog okruženja i buja u nastaloj društvenoj praznini.“¹⁷ Novonastali etnokulturni identiteti na prostoru bivše SFRJ, našli su se u neizbežnoj fazi naknadne konsolidacije nacionalnih identiteta i državnih tvorevina. Svaka od njih u manjoj ili većoj meri mora proći kroz ovu fazu intezivne političke mitologizacije. Politički mit „nastao je tamo gde se društveno tkivo pocepalo ili razatkalo, ali se može smatrati jednim od najdelotvornijih načina da ono zaceli i obnovi se. Kao svedočanstvo o krizi koja zahvata čitavu grupu a u isti mah svakog njenog člana, politički mit teži da na anomiju

15 I. Čolović Politika simbola, (1997) Beograd, B.92., str. 90.

16 R. Žerarde, nd, str. 206.

17 Isto, str. 208.

odgovori zadovoljivši obe ravni: on preustrojava grupu i jača njen identitet, dok s druge strane anomičnog pojedinca opet uključuje u društvenu zajednicu.¹⁸ Mitovi premoštavaju jaz između kolektivnog i individualnog, između jedinice, etničke grupe i političke zajednice. **U političkom poretku koji nije u stanju da obavlja ulogu političke i socijalne integracije jedinice ili grupa, koji nije sposoban da ponudi sigurnost i stabilnost, u svakodnevnici koja pretili i ogoljuje ljudske egzistencije, gotovo zakonomerno mit je taj koji se (kao kakva opsenarska predstava) obraća ozeblim srcima nudeći im spokojstvo obećane nacionalne sigurnosti i zaštite.** Homogenizujući različite i podeljene identitete, novoformirane državne i nacionalne institucije na razvalinama starog poretka ubrzavaju neizbežnu konsolidaciju i nivelaciju identiteta. „ Jedan od suštinskih zahteva države jeste da svaka osoba ima samo jedan identitet: „teško je pratiti ljude koji su u jednoj tački jedno, a u drugoj drugo“. Moderno stvaranje država destiliše jedinstvene identitete iz stanja višestrukih i često rasplnutih identiteta.“¹⁹

Moguće je političke mitove primeniti i na pojedince a ne samo na kolektivitete kakvi su nacije ili nacionalne manjine na primer. Govoreći o psihološkom i političkom profilu vođe bosanskih Srba Radovanu Karadžiću, specijalni izaslanik UN za bivšu Jugoslaviju Jasuši Akaši (Yasushi Akashi) pokušava da ukaže na snažan uticaj političkog mita („ o slavi srpske nacije“) koji je u velikoj meri opterećivao njegov psihološki profil. “On je čovjek prošlosti, zahvaćen u mrežu historije i slave srpske nacije. Pokušao sam mu pogled usmeriti ka budućnosti, na izvanjski svijet, skrenuti pažnju na posljedice njegovih vojnih aktivnosti. Ali on je tvrdoglav čovjek. Neki bosanski Srbi su gotovo samoubilački. Možemo ih uporediti sa psihologijom Masada (koja je dobila ime po stijenama koje su jevrejski pobunjenici 73. godine n. e. odlučili izvršiti samoubistvo kako se ne bi morali predati Rimljanima). Nemoguće je prodrijeti do njihovih umova. Rekao sam im: vi ste manjina koju je osudila i izolirala međunarodna zajednica. Ali njima to nije bilo važno.“

18 Isto, str. 209.

19 G Dejzings Religija i identitet na Kosovu, (2005) Beograd, XX vek, str. 42.

²⁰ No navedeni stav govori nešto i o njegovom autoru. I on se na vrlo nevešt način služi upotrebom političkih mitova i stereotipa („čovjek prošlosti“, „mreža istorije“, „slava srpske nacije“, „Jevrejska Masada“ i sl) u prvom delu svog iskaza, da bi u njegovom drugom delu pribegao njihovom stvaranju optužujući bosanske Srbe da su „fanatizovana manjina, nerazumna i nedokučiva“ pa su čak zbog toga i kažnjeni od strane međunarodne zajednice izolacijom, sankcijama (ekonomske, političke, kulturne i sl.) i derogiranjem u status nacionalne manjine iako su u BIH ali i Hrvatskoj, pre rata u Ustavu imali status konstitutivnog naroda. I opet se pokazalo da se na mit najčešće odgovara drugim mitom, na stereotip novim stereotipom.

Nacionalizam i antinacionalizam - primeri Srbije i Hrvatske

Srbi se u retrospektivnoj predstavi vlastite istorije (pa i jednog dela istoriografije) često prikazuju kao *žrtve istorije*. „Ipak, konceptu mučeničke nacije nisu pribegli samo Srbi već i Hrvati i bosanski Muslimani.“²¹ O rasprotranjenosti ovog mita kod Srba govori činjenica da on nije pustio korene samo u narodu, i narodnoj epskoj tradiciji, već i u naučnim krugovima. Jedan deo srpske društvene nauke pa i srpskih akademika bio je sklon da ovaj mit umnožava, i da ga hrani novim primerima srpskog stradalništva kako u istorijskoj retrospektivi tako i u aktuelnim događanjima toga perioda (devedesete godine prošlog veka). Za ilustraciju samo jedan kratak isečak iz preovlađujućih stavova srpskih akademika u to vreme: „Nevolja u kojoj se danas nalazi srpski narod potresna je potvrda našeg višekratnog uzaludnog stradanja za slobodu u ovom veku. Samo što je ovo naše današnje stradanje kudikamo zloslutnije i beznadežnije od svih prethodnih, jer nebo nad nama nikad ranije nije bilo praznije nego što je danas. Svet u kome živimo odavno je

²⁰ K. Drubt Sociologija nakon Bosne, (2003) Sarajevo, str. 121.

²¹ V. Perica, nd, str. 102.

već zahvatila pomamna stihija pustošenja, pa je pravo čudo kako u njemu uopšte još ima nekog života. Zato ta nevolja ne bi trebalo da nas toliko obuzme da previdimo mnogo veću i strašniju nevolju u kojoj se nalazi čitava današnja kukavna Evropa, koja bi da nas pod knutom Amerike divljački kazni zbog naše hrabrosti da joj se suprotstavimo.²² Ovakvi primeri su osobito karakteristični za period trajanja bivše SFRJ, s tim , što bi to sada bila predstava o Srbima kao *žrtvama boljševičko-komunističke ideologije*, oličenog u formi Titovog režima vlasti.

Slična predstava postoji i u Hrvatskoj verziji moderne istorije XX veka. Ta slika se često prilagođavala potrebama aktuelne vlasti, kako kao opravdanje za razbijanje tadašnje državno-političke zajednice, tako još i više za legitimizaciju novonastalih političkih režima i isticanje nacionalne posebnosti novih sintetičkih identiteta. "Pogled s Balkana pokazuje da one nisu nove, da su takođe ili možda pre svega „premoderne“ i da modernistički projekat stvaranja nacionalnih država još uvek igra važnu ulogu u svetu."²³ Iako zakasnele, za zapadnim uzorima (nacionalne države na Zapadu formirane su još u 19 veku) nove države formirane na prostoru bivše SFRJ iskazale su visok stepen političkog entuzijazma u nameri da vaspostave nove nacionalne identitete i daju im jasnu državno-institucionalnu potporu.

Dominantni mitovi - stereotipi, koje je koristio srpski politički režim devedesetih godina prošlog veka u jeku najžešćih ratnih sukoba i građanskog rata na prostoru bivše SFRJ bile su teze o Srbima kao istorijski i politički *razasutom narodu* koji traži svoje okupljanje i mesto koje mu kao najbrojnijem narodu na ovim prostorima pripada (parola „ svi Srbi u jednoj državi“). Takođe se isticala i teza o tzv. *političkoj i ekonomskoj neravnopravnosti* srpskog naroda u bivšoj Jugoslaviji (Memorandum SANU). Zatim stav o *političkoj nezahvalnosti i nekorektnosti* drugih bivših jugoslovenskih naroda za žrtve koje je Srbija i srpski narod podneo u oba rata (I i II svetski rat) za stvaranje Jugoslovenske državne zajednice. "Već od

22 M. Đurić, Srbija i Evropa, (2003) Beograd, BIGZ, str. 121.

23 G Dejzings, nd, str. 277.

početka državnog jugoslovenstva, odigravala se istorijska farsa čiji je scenario izvrsno opisao stari slovenački klerikalac Korošec rečima koje svedoče o primislama već pri stvaranju „zajedničke države za posebne namene“: „Uzjahali smo dobrog konja, a vratićemo im ragu“.²⁴

Politički mit o tzv. *Velikoj Srbiji* i čitav niz političkih mistifikacija i nakaradnog tumačenja „Načertanija“ kao velikosrpskog nacionalnog programa, koji su širili i propagirali kako jedan deo krajnje desnih političkih partija u Srbiji, tako i politička propaganda suprotstavljenih strana, pa i jedan deo medija na Zapadu, u cilju dobijanja medijskog rata na ovim prostorima. Evo dva karakteristična primera: 1. „Negativnoj konotaciji mita o Velikoj Srbiji odlučujuće su doprineli Habzburška monarhija, Vatikan i Nemačka, dajući izrazu eksplicitno agresivnu dimenziju (velikosrpstvo), obojenu simbolima sile i militantnog otimanja (velikosrpska hegemonija)“.²⁵ 2. „Nova hrvatska historiografija prikazivala je Srbe kao ratoboran narod čije su vođe skovale tajni plan o genocidu nad susednim narodima još 40-ih godina devetnaestog veka.“²⁶ Tom nizu političkih mistifikacija sa srpske strane treba pridodati i tezu o namernoj srpskoj *nacionalnoj i državnoj dezintegraciji* (postojanje dve autonomne pokrajine u sastavu Srbije, a naročito problem Kosova i Metohije), kao projektovanoj zaveri Titovog režima za državno-pravno rastrojstvo Srbije. Zatim teza iz vrha vlasti Miloševićevog režima, da su oni *poslednja linija odbrane i spasioци Jugoslavije* kao ravnopravne zajednice svih jugoslovenskih naroda u kojoj i srpski narod treba da zadobije ravnopravan položaj, i sl.

Na tom spisku režimskih političkih mitova svakako jedno od zapaženijih mesta zauzima i mit o Srbima kao *nebeskom narodu*. U njegovom karikaturalnom širenju pored režimskih medija učestvovao je i jedan deo sveštenstva SPC, izvitoperavajući suštinu teološkog pojma *nebeske Srbije*, stavljajući ga u kontekst političke

24 M. Matić, nd, str. 326.

25 Z. Jevtović Mit o velikoj Srbiji - između političkih stavova, religije i nacionalizma, u zborniku Mitovi i stereotipi nacionalizma i komunizma na prostoru bivše Jugoslavije. (2008) N. Sad, CHDR, str. 162.

26 V. Perica, nd, str. 103.

borbe i nacionalističke propagande. "Povodom prispeća Lazarevih moštiju u njegovu eparhiju episkop Jovan je napisao: Od Kneza Lazara i Kosova Srbi prvenstveno stvaraju NEBESKU SRBIJU, koja je do danas sigurno narasla u najveću nebesku državu."²⁷ Mitska uloga nacionalnog *vođe*, takođe je svojstvena srpskoj kolektivnoj uobrazilji. Veliki deo naroda u Srbiji, Slobodana Miloševića je u prvo vreme njegove vlasti doživljavao kao mesijanskog vođu koji treba da Srbiju i srpski narod izvede iz viševekovne zaostalosti i porobljenosti. Kao čoveka koji konačno Srbima treba da donese dugo sanjanu i patanjama otkupljenu slobodu. "Slobu" su mase pozdravile kao heroja i sveca, a u skladu sa svojom novom ulogom modernog spasitelja, on je na proslavu doleteo helikopterom i doslovce se spustio s neba."²⁸

U tim predratnim i ratnim vremenima snažno je vaskrsao i *Kosovski mit*. I on je kao i mit o nebeskoj Srbiji izmešten iz svog religijsko - istorijskog konteksta, i bio premešten u polje najcrnje propagandne zloupotrebe. U tom pravcu išlo se dotle da su se ne samo novi ratni komandanti i političari poredili sa kosovskim junacima, već i ljudi iz podzemlja vrlo opskurne prošlosti. „Glavni junaci kosovskog epa vaskrsavali su u likovima „velikih Srba“ kao što je Arkan (Željko Ražnatović), vođa paramilitarne organizacije, nacionalistički orijentisan političar osumnjičen za ratne zločine. (...) Važna uloga kosovskog mita kao legitimizirajuće snage u Republici Srpskoj najjasnije se očituje u činjenici da je početkom rata (1992) Vidovdan proglašen zvaničnom slavom vojske bosanskih Srba. Time je bio naglašen i status generala Mladića kao Lazara modernog vremena, kao spasioca koji se sa svojim vojnicima bori protiv „Turaka“ i veliki broj običnih bosanskih Srba upravo ga je tako doživljavao."²⁹

„Nalik svojim pandanima u Srbiji, i hrvatski nacionalisti raznih boja pribegavali su religiji, katoličkoj i romantičnim ruralnim motivima, iako ove potonji nisu prenaplašavali, zato što su Hrvati

27 G Dejzings, nd, str. 262.

28 Isto, 262.

29 Isto, 264-267

u isto vreme želeli da budu i moderni, pravi Evropejci. Tuđmanova vlast razvila je diskurs u kom se hrvatsvo konstituisalo u opoziciji prema drugima, pre svega prema Srbima /Jugoslovenima koji koče istinski razvoj hrvatskog naroda.“³⁰ „Držeći se političke amnezije, koju su već usavršili nacionalisti u drugim postsocijalističkim zemljama hrvatski nacionalisti tumačili su prethodni komunistički sistem kao nešto što je Hrvatima nametnuto spolja - od strane Srba, u ovom konkretnom slučaju, a ne od strane Rusa. Tako je nacionalizam kolektivno oslobodio Hrvate od svih tragova kolaboracije i konformizma u svakodnevnom životu: nevini od rođenja, Hrvati su bili prinuđeni da uđu u Titovu Jugoslaviju , koja je bila nemoguća kombinacija sukobljenih kultura, i u kojoj je njima sve vreme bilo grozno. Onda je rat, koji se zvanično zvao domovinskim, u stvari bio ne samo nužno zlo koje su, doduše, Srbi nametnuli, ali koji će na kraju ipak dovesti do nezavisnosti, nego i vrhunac tisućljetnog sna koji sanja čitava hrvatska nacija - sna o sopstvenoj državi. Zaista, raskid s jugoslovenskom prošlošću bio je radikaln: on je bio specifična kombinacija katarze i egzorcizma.“³¹

U slučaju Srbije kao i u slučaju Hrvatske, *putem političke i istorijske amnezije* (preciznije rečeno selektivnog pristupa istorijskim činjenicama, odabirom onih koje nam pogoduju i onih koje treba prećutati) prošlost i sadašnjost nacije, ali i svakog pojedinca pripadnika naciona mogla se preformulisati tako da bude u harmoniji sa novom političkom i nacionalističkom praksom autoritarnih režima Miloševića i Tuđmana. Po sistemu spojenih sudova oba režima su hranila svoj autoritarizam i samovlašće novim-starim političkim mitovima i stereotipima, pomažući jedan drugom opstanak na vlasti (novija historiografija tog perioda počinje da otkriva primere aktivne saradnje i pomaganja dva režima za sve vreme trajanja ratnih sukoba, čak i saradnje političkog vrha bosanskih Srba sa Tuđmanom u jednom periodu trajanja sukoba). Potpuno ista politička matrica i metodologija vladanja u oba slučaja obilato je koristila političke mitove i stereotipe, čak i sa istim

30 S. Jansen Antinacionalizam, (2005) Beograd, XX vek, str. 25.

31 Isto, str. 26.

oblikom - sadržajem, jedino im menjajući nacionalni predznak. „Balkanski ratovi iz 90-ih godina XX veka vodili su se između nekoliko ujedinjenih etnonacionalističkih frontova, a svaki od njih je tražio državnost i nacionalnost, i svaki je osporavao granice, mitove i identitete protivničke grupe.“³²

Politički egzodus Srba i Hrvata takođe je bio povezan sa političkim mitom o ispravljanju tzv. *istorijskih nepravdi* sa obe strane. Pod kovanicom „ustavni nacionalizam“ (ili ustavni patriotizam) koji je trebao da bude utemeljeni poziv dominantnim nacionalnim skupinama sa obe strane da izravnaju svoje nacionalne i političke račune prema pripadnicima manjiskog naroda na svojoj teritoriji, tekao je proces etničkog čišćenja. „Posle pobede na izborima, HDZ se bacio na posao da ispravi ono što je smatrao istorijskim poremećajem. Nizom otvoreno ili prikriveno diskriminatornih mera ustavne garancije date srpskoj manjini uskoro su postale puka forma u opštoj atmosferi odmazde, a potom i u nasilnim sukobima, koje je dodatno potpirivala propaganda obeju strana. Tako su najpre iz Srpske Krajine, paradržave koja se 1991 godine odvojila od nove nezavisne Hrvatske, proterani gotovo svi žitelji hrvatske nacionalnosti. Za uzvrat je onda 1995. godine hrvatska vojska proterala gotovo sve Srbe. Kao ni u Srbiji, ni u Hrvatskoj nacionalistički diskursi nisu ostali nepromenjeni tokom ratnih godina, ali logika koja je postojala u osnovi hrvatskog nacionalizma jeste bila ispravljanje istorijskih grešaka. Ratne operacije i diskriminatorne mere išle su podruku s nebrojenim primerima simboličkog potvrđivanja hrvatske nacije.“³³

U izveštaju koji je nezavisni istraživački tim - na čelu sa vođama projekta istoričar iz Beograda M. Bjelajac i sociolog iz Zagreba O. Žunec - objavio a ticao se uzroka i karaktera rata u Hrvatskoj 1991 - 1995 godine, na strani dvadeset, potvrđuje se gore istaknuta teza da je jedan od glavnih razloga za pobunu Srba pored ostalih razloga bio i prenelašeni ustavni nacionalizam hrvatskog režima. Novi Ustav Republike Hrvatske potpuno je dekonstitucionalizovao Srbe,

32 V. Perica, nd, str. 99.

33 S. Jansen, nd, str. 25.

i pretvorio ih iz ravnopravnog i konstitutivnog naroda (pravno-politički status iz Ustava SR Hrvatske) u nacionalnu manjinu, uz obilje pretećih poruka i simbola nacionalističko-šovinističkog karaktera koji je kod srpskog življa budio strahove i neprijatna sećanja na stravične pokolje ustaškog režima iz vremena NDH. „Srpska strana je rutinski ukazivala da se proglašavanjem novoga Ustava Republike Hrvatske u decembru 1990, među Srbima stvorio strah da bi se sada mogle ponoviti patnje kojima su bili podvrgnuti tokom ustaškog režima. 1941-1945. Oni su se protivili formulaciji Ustava po kojoj se hrvatski Srbi lišavaju statusa „konstitucionalnog naroda“ i svode na status manjine, i izrazili brigu zbog ekstremne nacionalističke politike nove vladajuće partije - Hrvatske Demokratske Zajednice (HDZ).“³⁴ „Rat je često bio motor izgradnje nacije, i izgleda da i Balkan nije izuzetak. Ukratko, rat koji se vodio u bivšoj Jugoslaviji, i procesi nacionalne homogenizacije i „etničkog čišćenja“ koji su ga pratili bili su, izgleda, pre svega motivisani potrebom da se stvore prosti i nedvosmisleni identiteti u stanovništvu koje je veoma pomešano i raznovrsno po poreklu, i da se izbrišu elementi mešavine, „zagađenja“ i neodređenosti koji su ugrožavali novostvorene nacionalne države. Čini se da nasilje u bivšoj Jugoslaviji na kraju nije samo rezultiralo iz suprotnih i nespojivih identiteta već je u još većoj meri bilo sredstvo da se oni proizvedu.“³⁵ Pored proizvodnje novih ili redizajna već postojećih identiteta, ovaj rat je proizvodio i nove političke mitove, jedan od tih tzv. novih mitova kod Srba je svakako i *mit o Krajini*. Iako nedovršen on se svakako može svrstati na listu novih srpski političkih mitova. „Međutim, mi ovde želimo da istaknemo jednu drugu posledicu rata u Hrvatskoj i onoga što se posle rata događalo sa srpskim izbeglicama. Radi se o mogućnosti, ili je već reč o društvenoj realnosti, da Krajina postane mit, tačnije mitska zemlja, i da zauzme mesto među drugim srpskim mitovima.“³⁶

34 Lj. Despotović; D. Gavrilović *Rat i manjine*, (2007) N. Sad, CHDR, str. 20

35 G. Dejzings, nd, str. 53.

36 S. Šljukić, *Društveni sukobi i njihove posledice: srpske izbeglice i mit o Krajini*, u zborniku *The faith of refugees and emigrants from the territory of former Yugoslavia*, (2009) Novi Sad, CHDR, str. 77.

Većina autora koja se bavila uzrocima raspada (za neke autore i razbijanja) Jugoslavije, razloge za njenu „zlu kob“ nalaze u temeljnom sukobu posttitoističkih političkih elita konstituisanim u federalnim jedinicama (socijalističkim republikama). „Rat 1991-1995. godine bio je posledica etnonacionalističkih revolucija usmerenih na uništavanje multietničke federacije koju su utemeljili komunisti i uspostavljanje nezavisnih, etničkih homogenih država na njenoj teritoriji.“³⁷ Kao osnovno pogonsko gorivo za svoje političke programe separacije i stvaranje novih nacionalnih država koristili su nabujala nacionalna osećanja svojih građana (nastalih nimalo spontano), stavljajući ih pod vlastitu političku kontrolu. Nacionalizam je bio iskoristiv u više dimenzija, ali nam se čini da je za navedene režime on bio najznačajniji u dve ravni, *dijahronijskoj* u kojoj je uspostavljao pokidane istorijske niti sa novoformiranim *sintetičkim nacionalnim identitetom 1*), i u *sinhronijskoj ravni*, jer je doprinosa uspostavljanju *cezarističko - populističkog legitimiteta* aktuelnih nosilaca političke vlasti i naknadnoj *državnoj konsolidaciji novoizgrađenih političkih poredaka*.“ I dok se krivica uglavnom svaljuje na jedan ili na više režima, implicitno se pretpostavlja i da različiti postjugoslovenski konteksti svi imaju hegemonijsko-nacionalističku prirodu. Uz pozivanje na ranije etnografske dokaze i statističke podatke posle raznih izbora, uspeh nacionalizma tokom devedesetih objašnjava se žilavošću duboko ukorenjenih nacionalnih identiteta.“³⁸

Ako se može tvrditi da je sirovi režimski nacionalizam bio u osnovi svih političkih režima (odnosi se na prostor bivše SFRJ) i njihovih političkih programaseparacije, ondaseizapokreteantinacionalističke prakse u Srbiji i Hrvatskoj može posvedočiti da su u temelje svoje „političke alternative“ režimskom nacionalizmu stavljali kulturu - urbanu kulturu („kultura“ je bila kolektivno sankcionisani konstrukt suprotan „nekulturi“ primitivnog nacionalizma“). Politička alternativa se gradila na stavu suprotstavljanja i sukoba *ruralnog i urbanog principa*, pri čemu bi *ruralno* trebalo da bude po njihovom

37 V. Perica, nd, str. 97.

38 S. Jansen, nd, str. 40.

shvatanju, prepoznato kao primitivno, orijentalno, zaostalo, nasilno, a *urbano* kao , kulturno, napredno , moderno, nenasilno. U teoriji i praksi antinacionalističkog pokreta ili preciznije rečeno civilnih inicijativa tog tipa, krio se isti mehanizam političke mistifikacije i korišćenja stereotipija kao i u metodologiji režimskog nacionalizma. Tačna je tvrdnja antinacionalista da je režimski nacionalizam najviše uspeha i podrške imao u ruralnim i prigradskim područjima, kod niže obrazovanog stanovništva, ali je takođe tačno da je i veliki deo urbanog stanovništva bio prožet snažnim nacionalističkim emocijama i stavovima. Graditi antinacionalističku alternativu na dihotomiji *urbano - ruralno*, odnosno *kulturno - nekulturno*, ne samo da je politički pogrešno nego i etički nekorektno.

Zapadni analitičar, Stef Jansen svedoči o ovoj političkoj zabludi, i sklonosti mitologizaciji i stereotipiji postjugoslovenskih antinacionalista „Iritiran time što ljudi koji se bore protiv diskriminatornog diskursa kakav je prozeo njihovo društvo i sami tako otvoreno barataju stereotipima, isprva sam pokušavao da kontriram standardnim levičarskim argumentima o toleranciji - bez ikakvog uspeha, pa sam lagano morao da se navikavam na činjenicu da nekakav orijentalizam uperen protiv seljaka predstavlja bitnu odrednicu dnevne rutine mnogih koji sebe smatraju gradskim ljudima, i da je on, uz to, ponekad i glavni mehanizam antinacionalističkog diskursa. U stvari, povezivanje nacionalizma i ruralne zaostalosti možda je bilo i najvažnija stavka u pokušaju postjugoslovenskih antinacionalista da očuvaju „kontinuitet normalnosti“, naročito u svakodnevnom životu.“³⁹ „U skladu sa konsenzusom koji je vladao u redovima urbane opozicije, ovi ljudi su krivicu za „situaciju“ svaljivali pre svega na nacionalizam. Ovakvo antinacionalističko tumačenje ima četiri glavne teze:

1. Ratovi koji su doveli do raspada Jugoslavije bili su nacionalistički ratovi, u kojima su
2. političari željni vlasti nacionalizam iskoristili kao sredstvo.
3. Nacionalizam pak jeste primitivni, ruralni diskurs, a
4. masovna podrška koju je ruralno stanovništvo pružilo

39 S. Jansen, nd, str. 111.

nacionalizmu posledica je seljačkog primitivizma.⁴⁰

U antinacionalističkom diskursu posebno mesto kritike zauzimalo je ratno razaranje gradova, gde nije isticana samo njegova vojna komponenta već pre svega uništavanje urbanog načina života i svega onoga što gradovi kao nosioci urbaniteta simbolizuju. To je po njima bio otvoreni napad na modernost i urbanu višenacionalnost i multikulturalnost. Beogradski antinacionalisti su često isticali da se tu radi o tzv. *urbicidu*, o ubijanju i zatiranju urbaniteta kao takvog a ne samo fizičkog uništenja delova gradske sredine. „Što se pak hrvatskog nacionalizma tiče, on se na ruralno pozivao nešto neodređenije, pošto je u isto vreme insistirao i na integrisanju Hrvatske u modernu Evropu, ali je, s druge strane, rehabilitovao i Katoličku crkvu i njena konzervativno-patrijarhalna shvatanja, koja su ruralnom stanovništvu ipak bila koliko-toliko bliskija nego gradskom.“⁴¹ „Tako je dakle u gradovima bivše Jugoslavije glavni kriterijum društvene diferencijacije imao orijentalistički karakter: kultura, urbanost, Evropa, kosmopolitizam, Zapad, obrazovanost, maniri i civilizovanost s jedne - nekultura, ruralnost, Balkan, provincijalnost, nerazvijenost, zaostalost, neotesanost i primitivizam s druge strane.“⁴² U antinacionalističkom diskursu na prostoru bivše Jugoslavije ponavljaju se isti oni stereotipi koji su se mogli čuti u jednom delu zapadnih medija i propagadnom ratu protiv Miloševićevog režima vlasti, a koji su se odnosili na pojmove balkansko, orijentalno, boljševičko-komunističko i sl.

Taj agresivni ton ponižavanja stanovnika ruralnog porekla, antinacionalisti su iskazivali i prema brojnoj izbegličkoj populaciji, koja je tih ratnih godina a i mnogo godina nakon prestanka sukoba naseljavala kolektivne centre za smeštaj izbeglih i drugih ratom raseljenih lica, koji su se uglavnom nalazili blizu gradskih sredina ili pak u samim gradovima (smeštani su u sportske hale, škole, obdaništa, socijalne centre napuštene vojne kasarne i sl.) ili pak kod svojih rođaka i prijatelja koji su živeli u gradu. Koliko god da su bili

40 Isto, str. 113.

41 Isto, str 113.

42 Isto, str 117.

manipulisani od strane nacionalističkih režima i veličani kao žrtve-heroji za nacionalne interese i ciljeve, na isto tako rigidan način bili su karakterisani i dočekivani u gradovima od strane pripadnika antinacionalističkih organizacija. „Nacionalistički režimi veličali su izbeglice, najpre kao primer ruralne čistote, a potom kao žrtve i heroje, ali sami glavni gradovi njih su zapravo dočekali krajnje uzdržano; to važi čak i za aktiviste antinacionaliste koji su radili sa žrtvama nasilja iz seoske sredine. Ovakvu reakciju treba shvatiti u kontekstu šireg urbanog - resantimana zbog toga što normalni starosedelački gradski život sada ugrožavaju seljaci koji nagrću odnekud. Taj revolt prema „hordama s brda“ mogao se čuti svakog dana po hodnicima, tramvajima, parkovima, kafeima, on se mogao naći i u gradskim novinama, i odavao je i političko-ekonomske i kulturne aspekte novonastale situacije.“⁴³

Koliko je tada bila eksploatisana dihotomija na urbano - ruralno, govori i činjenica da su uprkos žestini sukoba i snažne nacionalističke homogenizacije koja je vladala zaraćenim društvima tih godina, pripadnici antinacionalističkih inicijativa koristili parole koje su podrazumevale viši stepen solidarnost sa suparničkom nacijom ako su njeni pripadnici pre rata pripadali urbanom delu stanovništva, nasuprot ruralnom stanovništvu svoje nacionalne skupine. U Zagrebu je osvanula parola „Vratite nam naše Srbe, evo vam natrag vaši Hercegovci“ ili pak jedne srпкиnje iz Zagreba koja je krivicu za rat pripisivala svojim ruralnim sunarodnicima iz Krajine i njihovoj tzv. balvan revoluciji. „U takvom urbanom resantimanu, Zagreb i Beograd su bili gradovi koje mafija pridošlih seljaka drži pod političkom i ekonomskom okupacijom i nameće im svoj primitivni nacionalizam. Tako dolazimo i do kulturnog faktora u ovoj ideji invazije: do nasrtaja primitivaca na „kulturu“ svakodnevnog urbanog života.“⁴⁴

Srpski antinacionalisti tih godina ponovo u sećanje gradskog čoveka prizivaju knjigu R. Konstatinovića „Filozofija palanke“ koristeći je kao omiljeno štivo za objašnjavanje kako karaktera

43 Isto, str 119.

44 Isto, srt 122.

aktuelne vlasti, tako i prirode malograđanskog mentaliteta koji je po njima dominirao u manjim urbanim celinama (manjim gradovima) Srbije. „Filozofija palanke“ je u njihovim tumačenjima produžetak vladavine orijentalizma, tradicionalizma i autoritarizma koji je svojstven balkanskom čoveku. Politički mitovi i stereotipi postjugoslovenskog antinacionalizma gradili su se tako na veri u modernost i kulturu, na urbanom principu građanstva koji je u protivstvu prema ruralnosti i patrijarhalnosti koja u sebi nosi mentalitet podanika.

Politički mitovi i stereotipi o sukobu urbanog i ruralnog principa (obrasca) nisu važili samo za manifestni deo borbe nacionalista i antinacionalista u okvirima jedne *nacije - države*. Oni su često korišćeni i u realnim svakodnevnim sukobima dva nacionalizma, srpskog i hrvatskog, naročito u sferi medijskog rata i političke propagande dva autoritarna režima . “Tuđmanovi nacionalisti su Hrvatsku predstavljali kao bedem evropske modernosti na koji nasrću srpski varvari, ali su uz to, kao što smo već videli, i nekadašnju jugoslovensku državu predstavljali kao balkansku tvorevinu koju su Hrvatima nametnuli Srbi. Orientalistička definicija hrvatsva kao nečeg suprotnog balkanskom srpskom odnosno jugoslovenskom Drugom bila je dežurna priča Tuđmanovog režima.(...) Balkan je poistovećen s Jugoslavijom, sa Srbijom ili prosto sa svim što je neevropsko, nmoderno, necivilizovano.(...) Bioskop Balkan u Zagrebu promenio je ime u Evropa.”⁴⁵ Ipak vredno je istaći izvesnu razliku koja je postojala u korišćenju navedenih stereotipija i političke mitologizacije. Dok je taj metod u Srbiji bio omiljen u krugu antinacionalista, u Hrvatskoj je on jednako dobro funkcionisao i u nacionalističkim i u antinacionalističkim krugovima. Sukob *balkanskog i evropskog principa* doveden je do besmisla i omogućavao je njegovim baštinicima pretpostavljenu i poželjnu legitimaciju kako pred vlastitim pristalicama tako i pred spoljnopolitičkim faktorima za čiju su se naklonost i pokroviteljstvo očajnički i udvorički borili, nacionalisti i antinacionalisti, gotovo podjednako.

Navedeni besmisao opisanih stereotipa dopunjen je još jednim,

45 Isto, str. 134.

a on je vezan za pretpostavljenu slabu obrazovnu strukturu ruralnog stanovništva. Pored svih loših karakteristika pripisana im je nepismenost i nizak obrazovni nivo kao dominantna socijalna osobina. „Onda čovek zaista i ne mora da bude maštovit da bi zaključio da je nacionalizam bio tako popularan zato što je uživao podršku starih, nepismenih i nekulturnih seljaka.“⁴⁶ Stoga Stef Jansen ima puno pravo kad o suštini i karakteru antinacionalističkog pokreta na postjugoslovenskom prostoru gotovo ironizirajućim tonom zaključuje: „Konačno, uopšte nije jasno, a nije ni mnogo bitno, da li je taj grad samosvesnih, obrazovanih, evropskih i civilizovanih ljudi ikada postojao. Važno je bilo da se prokomentariše bolna „situacija“ u kojoj se sve okrenulo naglavačke. Tako je čovek preko antinacionalizma makar delimično mogao da sačuva osećaj kontinuiteta u priči o samom sebi. Uvek ste mogli reći „Dobro jeste da su moj grad zaposeli seljaci, ali ja sam ostao urban“, ili „Dobro, svet oko nas možda se i jeste balkanizovao, ali ja sam ostao Evropljanin“, pa tako onda i „Dobro, jeste da je primitivizam svuda oko mene, ali ja sam ostao kulturni“.⁴⁷ Mit o vlastitom pripadanju kulturi i civilizaciji, nasuprot ruralnom primitivizmu nacionalista, bio je onoliko delotvoran na njegove baštinike koliko i njihova neutemeljena vera da su nosioci progressa i modernosti. Boreći se protiv jedne vrste mitologizacije i zloupotrebe mita u političke svrhe, antinacionalisti su upali u zamku mitologizacije sopstvene pozicije, primenom negativnih stereotipa na druge (seljake) i idealizacijom sebe kao građana.

Posmatrani kroz vizuru komparativne analize, oba nacionalizma, i srpski i hrvatski (a to važi bez ostatka kao mitološka matrica i za ostale državne nacionalizme na prostoru bivše SFRJ), obilato su koristili istu metodološku ali i mitsku matricu za potrebe svojih političkih i nacionalnih ciljeva. U svim slučajevima, sopstvena nacija se prikazuje kao *nevina žrtva i stradalnik* a protivnička strana kao *svirepi zločinac i krvnik*. Sopstveni nacionalni ciljevi kao *sveti i opravdani* (često i kao moderni i evropski) a ciljevi suparničke

46 Isto, str. 147.

47 Isto, str 166.

nacije kao ugnjetački, osvajački, i nepravedni. Odgovornost za nastale političke i ratne posledice uvek se prevaljivala na drugu stranu, uz obilato iskazanu nespremnost suočavanja sa vlastitom krivicom i učinjenim zlodelima. „Svaka nacija i etnička grupa u bivšoj Jugoslaviji ima sopstveni spisak (često i u doslovnom smislu te reči) žrtava, zlodela, razaranja i pretrpljenih nepravdi, ali čini se da nijedna nije u stanju da žali zbog povreda nanetih drugima. Evo kako dvoje novinara vide takvo stanje: „Raditi u bivšoj Jugoslaviji znači ući u svet paralelnih istina. Gde god krenete, susrećete se s istim nepokolebljivim ubeđenjem da je sve što se desilo u regionu nečija tuđa krivica, a da je sopstvena strana izuzetak (...) Svaka nacija prigrlila je posebnu opšteprihvaćenu teoriju po kojoj je ona žrtva, a nikad počinilac nedela.“⁴⁸

U svojoj knjizi koja je posvećena Kosovu, G. DeJzings (G. Duijzing) analizira ulogu političkih i religijskih mitova posmatrajući ih u njihovoj identitetskoj perspektivi. Na kraju knjige, DeJzings se osvrnuo i na greške Zapada kada su Balkanski narodi u pitanju i na deo politički mitova i stereotipa, koje je Zapad sam proizveo i koristio u sagledavanju jugoslovenske tranzicije i ratne drame. Kao prva, problematična vizura po ovom autoru jeste pogled Zapada na ex jugoslovenske konflikte kao isključivo *etno-nacionalne*, smatrajući da je problematika formiranja i menjanja identiteta bila kompleksnija i nije se smela svoditi samo na ovu ravan. Ali ono što DeJzings, posebno zamera Zapadu jeste činjenica da su nasilje i rat posmatrali isključivo kao posledicu, zaostale *tribalističke i iracionalne perspektive* pripisujući političkim akterima nerazumne postupke protivne zapadnom racionalizmu i demokratičnosti. On smatra da su akteri jugoslovenske ratne drame iskazivali istu onu političku racionalnost kao i u sličnim prilikama njihovi zapadni pandani, jer su delovali u itekako **racionalnoj paradigmi moderne nacionalne države** koja je i na Zapadu u fazi svoje ekspanzije proizvodila iste ili slične posledice. “Treća poruka koja zavređuje pažnju jeste da nasilje na Balkanu ne treba posmatrati kao nešto što je iracionalno, tribalno i arhaično, kao nešto što je ukorenjeno

48 G DeJzings, nd, str. 270.

u kulturi i psihi stanovnika Balkana; po mom mišljenju, to nasilje ima duboko racionalne dimenzije i prvenstveno je „evropskog“ porekla: nacionalna država je evropski ideal i upravo je ona bila uzrok svakovrsnog nasilja, „etničkog čišćenja“ i drugih vidova „etnodemografskog inženjeringa“ koji su primenjivani u svim delovima bivše Jugoslavije.“⁴⁹ Po mišljenju ovog autora politički mitovi nemaju samo negativnu stranu i nisu svojstveni samo poluperifernim i perifernim društvima da bi im nadomestili perspektivu razvoja, oni postoje i u društvima Zapada, pa i u vremenima stabilnim i prosperitetnim osmišljavajući puteve i nove horizonte kretanja ka budućnosti. „Plodno tlo za nastanak mitova nacionalizma treba tražiti u evropskim zemljama i Sjedinjenim Državama na kraju 18. veka, kada je pobunjenoj buržoaziji koja je dominirala svetom ekonomije, ali ne i vlasti, trebao mit oko kojeg će okupiti šire mase i na čemu će zasnovati novu veru u novi oblik države.“⁵⁰

„Danas je teško utvrditi šta su izvorni i pravi temelji srpskog političkog i državnog obrasca: da li je to osnivački mit stare nemanjičke države, Krfski mit, avnojski mit, ili forma novonastale države koja je u proširenom okviru nedovršena, a u užem hibridna i personalizovana. Iza ove mešavine obrazaca nazire se maglovit i difuzan simbolički sistem...“⁵¹ Ako bi na kraju ovog teksta mogao da se sumira neki zaključak vezan za aktuelno stanje *srpske političke zbilje*, a koji korespondira sa glavnom temom rada, o ulozi političkih mitova i stereotipa na njen izgled i konfiguraciju, moglo bi se primetiti da je teško potpuno precizno izvršiti inventar svega onoga što je politički mit u srpskom društvu danas. Njegova uloga u definisanju srpske političke stvarnosti svakako ne može biti sporna. Ono što prepoznajemo kao srpski nacionalni identitet, srpsku državu i njen politički profil koji je ostao nedovršen u domenu demokratske i civilne konstitucije u velikoj meri proizvod je mitološkog dizajna političke provenijencije i njegovog minulog rada. Iako nedovršen

49 G Dejzings, nd, str. 275.

50 D. Gavrilović, Udari sudbine, (2006) Novi Sad, Stylos, str. 16.

51 M. Matić, nd, str. 27.

(kao što je Z. Đinđić tvrdio i za bivšu SFRJ da je „nedovršena država“) srpski politički i državni prostor ostaje i dalje predmetom rada i delovanja političke mitologizacije. Aktuelni problemi vezani za nelegalno i protivustavno proglašenje nezavisnosti Kosova i Metohije, kao i nova uslovljavanja za pristupanje Srbije evropskim integracijama, deluju stimulatивно za otpočinjanje novog ciklusa srpske političke mitologizacije. Pokazalo se tako po ko zna koji put da su društva oskudice kakvo je i srpsko, moralno, kulturno i ekonomski opustošena, i opterećena košmarima tranzicije iako neplodna za stabilan demokratski razvoj, itekako plodna za svakovrsne manipulacije. Demokratski hod Srbije u poslednja dva veka pun je posrtanja, padova, lutanja i koraćanja unazad. Retki su i kratkotrajni modernizacijski uzleti koji su samo na kratko pokazivali da deficiti civilnosti i demokratije u Srbiji nisu i ne moraju biti njena konačna sudbina.

Endnotes:

1) „Pojmovno teorijski koncept *sintetičkih nacija* u sebi sažima nekoliko važnih momenata dimenzija: a; *temporalna dimenzija* - treba da ukaže na dvostruki temporalni karakter formiranja sintetičkih nacija, jedan koji taj proces situira u dvadeseti vek (zakasnela faza formiranja nacija) a druga na kratkotrajan vremenski interval u kome su te nacije stvorene. b; *spoljno-politička dimenzija* - ukazuje na snažan upliv spoljnopolitičkog faktora u formiranju sintetičkih nacija, koje ne samo da planiraju nego i maksimalno ubrzavaju ovaj proces. v; *prostorno-geografska dimenzija* - ukazuje na činjenicu da su se procesi stvaranja sintetičkih nacija odigrali na prostoru Balkana i Srednje Evrope. g; *geopolitička dimenzija* - daje ukupnu kontekstualnu strukturu procesa formiranja sintetičkih nacija, ukazujući na širi civilizacijsko- kulturološki sukob koji se nalazio u zatamljenoj pozadini ovog procesa. d; *religijsko-konfesionalna dimenzija* - ukazuje na dominantno religiozno- konfesionalnu komponentu identitetske strukture sintetičkih nacija kao jedan od najvažnijih segmenata njenog formiranja. đ; *etatološka dimenzija* - naglašava državno nacionalni karakter novoformiranog identiteta

sintetičkih nacija, a posebno naglašenu ulogu novoformiranih država u propagiranju i konsolidaciji novih nacionalnih identiteta. e; *identitetsko - konsolidaciona dimenzija* - pokazuje potrebu intezivne konsolidacije i političkog redizajna novoformiranog sintetičkog identiteta. ž; *jezičko-ligvistička dimenzija* - ukazuje na potrebu preimenovanja jezika, njegovu novu standardizaciju i leksičko „obogaćenje“. i; *civilno-građanska dimenzija* - ističe ulogu upotrebe civilnog društva rimokatoličke provenijencije i drugih oblika civilnog organizovanja i delovanja u cilju religijsko-konfesionalne i nacionalne homogenizacije. j; *regionalno-etnička dimenzija* - naglašava važnost regionalnih identitetskih osobnosti i etničko-konfesionalnih specifičnosti kao bazu za formiranje novih sintetičkih nacija.“⁵²

52 Lj. Despotović ; M. Drobac, Geopolitika i terorizam, (2008) N. Sad, Stylos art, str. 44.

Vjekoslav Perica

Nacije i dijaspore: Mit o sakralnom centru i vječnom povratku

Politika manipulacije masama, ta politika mitova i simbola, postala je standard i norma u modernom svijetu.

Michael A. Ledeen, *The First Duce: D'Annunzio at Fiume*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977.

1. Etnodijaspore kao državotvorni mitovi

Tema dijaspore i povratka u domovinu spada u poznatije motive postsocijalističkog, i u našem slučaju, ratnog i poratnog diskursa na prostorima bivše Jugoslavije. Dijaspore je ranije bila anakroni, pretežito teološki i literarni pojam. U politiku ulazi prvo s etničkim nacionalističkim pokretima 1970-tih da bi 1990-tih postala jednim od velikih mitova novih nacionalističkih pokreta i novonastalih nacionalnih država. Tih 1970-tih se formirao još jedan od onih nekoliko iseljeničkih valova hladnoratovske ere (prvi je bio onaj iz 1945, a drugi nastaje po otvaranju granica 1960-tih). Retorika titoizma nazivala je tadašnje iseljenike „radnicima na privremenim radu u inozemstvu.“ To znači da oni nisu bili za naciju izgubljeni i otuđeni. Socijalistička država je ove ekonomske emigrante pokušavala pridobiti i sačuvati kao patriotsko iseljeničtvo iako su se takozvani „jugoslavenski klubovi“ te kulturni centri i ambasade u

inozemstvu morali natjecati s ideološki nesklonom konkurencijom poput grupa poraženih iz Drugog svjetskog rata, antijugoslavenske političke emigracije, ili inozemnih ispostava velikih domaćih crkava. Osim toga, Titov režim je davanjem slobode odlaska vani profitirao i politički i ekonomski. Nije poput sovjetskog bloka držao vlastite građane u zatočeništvu unutar državnih granica nego ih je slobodno pustio „u svijet“, a uz to je od njihovih depozita u konvertibilnoj valuti u jugoslavenskim bankama država imala koristi. Međutim, u utakmici na stranom terenu, iseljništvo je bilo podijeljeno: jedan vjerojatno manji dio je bio patriotski i prorežimski te je ostao i vani u „bratskoj“ multietničkoj interakciji kao i na domaćem terenu, dok je drugi dio bio sektaški podijeljen u etničke ili bolje kazati etnokonfesionalne dijaspore i organiziran oko crkvenih centara i organizacija političke emigracije. Ovo je iseljništvo bilo, ako ne u svim slučajevima otvoreno i aktivno antijugoslavenski i antikomunistički, a onda barem rezervirano spram tada vladajućeg režima. Ali ove su sektaške etnokonfesionalne dijaspore bile prototipovi-modeli budućih nacija koje će nastati raspadom SFRJ. Nije čudo da će ove etnodijaspore, uz domaće crkve, postati ključni politički saveznici opozicije na prvim višestranačkim izborima 1990. i politički faktori poslije njih.

Riječ dijaspore, ispunjena novim značenjem i simbolikom te u konkretnoj „državotvornoj“ funkciji, vraća se na prvim višestranačkim izborima u javni diskurs. Zatim ulazi u nacionalno-državotvorne mitologije i ideologije te nove nacionalne kulture. U ratnim i poratnim devedesetima postaje nezaobilazni dio političkog „novogovora“ vladajućih elita. Novonastale balkanske „banana državice“ proizišle iz relativno velike SFRJ, osjećaju se većima i jačima kad im nacionalističke mitologije i religiozni rituali iskonstruiraju nacije shvaćene kao zajednice svih živih i mrtvih članova te onih na teritoriju matične države i onih u dijaspori. Kroz 1990-te u novoj Hrvatskoj i novoj Srbiji, tema dijaspore pojavljuje s daleko češće nego prije u publicistici, književnosti i znanosti.¹ Uz

1 Vidi između ostalog, Boris Maruna. *Bilo je lakše voljeti te iz daljine: povratničke elegije*. Zagreb : Matica hrvatska, 1996; *Što je čuvalo nadu?* predgovor Slobodan

pojam dijaspore u javni diskurs ulazi i pojam „duhovnog prostora naroda“ koji preskače državne granice povezujući matičnu državu i njene članove koji žive izvan njenog teritorija. Također dolazi do prevrednovanja uloge političke emigracije u odnosu na njenu ideologiziranu karakterizaciju u jugoslavenskoj eri. U nekim primjerimanacionalističkogpretjerivanja, progonantijugoslavenskih političkih emigranata od tajne policije bivše Jugoslavije proglašava se genocidom a terorističke aktivnosti nekih dijelova te emigracije se opravdavaju.²

Kao i domaći etnosi, tako se i njihovi inozemni izdanci restrukturiraju, otkrivaju nove identitete, homogeniziraju i diferenciraju, te stapaju s maticama obnavljajući granice spram „onih drugih.“ Sve su ti vanjski faktori i korisni politički lobiji, novi politički repertoar masovne mobilizacije i glasačke mašine novih etničkih pokreta. Etničke dijaspore dobivaju auru mučeništva. Njihovi istaknuti pojedinci koji su našli tragičnu sudbinu u tuđini, bili u zatvorima i slično, postaju novi nacionalni heroji. I oni koji su otišli primarno iz ekonomskih razloga u cilju stvaranja karijere „retroaktivno“ postaju i „politički“ emigranti, antikomunisti i protujugoslaveni koji su svoj otpor mrskom propalom režimu iskazali odlaskom. U procesu homogenizacije etnonacija brišu se i razlike između brojnih, ranije često sukobljenih emigrantskih grupa, crkvenih zajednica u raskolu i iseljeničkih kulturnih klubova.

Prosperov Novak, Zagreb: Matica hrvatska, 2008; Gojko Borić. *Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta*. Zagreb : Naklada Pavičić, 2007; “Dijaspora i domovina”, *Hrvatska revija*, Obnovljeni tečaj 3 (2003), 3; str. 4-8; Ivo Smoljan. *Hrvatska dijaspora*. Zagreb: Horizont press, 1997; Hrvoje Lorković. *Ogledi o narodima*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995; Dragoljub Đorđević, ur. *Srbi u dijaspori* (zbornik radova). Niš: Univerzitet u Nišu, 2004; Vladeta Jerotić, „Srbi u dijaspori i dijaspora u Srbiji“, *Književne novine*, 51, 974(15.5.1998), str.2; Krinka Vidaković-Petrov, „Dijaspora je dijalog o identitetu“, *NIN*, br. 2662 (31.01.2002) str. 28-30.; Dragan Nedeljković, *Dijaspora i otadžbina: govori, predavanja, ogledi o jugoslavenskoj drami i o srpskoj sudbini u smutnom vremenu: 1990-1993*. Beograd: Joković, 1994; Slavko Vejinović, *Srbi u dijaspori u prošlosti i sadašnjosti*. Novi Sad: Muzej Vojvodine, 1999, itd.

2 Ante Beljo. *YU-genocide: Bleiburg, death marches, UDBA (Yugoslav secret police)*. Toronto : Northern Tribune Publishing, 1995.

Održavaju se razni svjetski kongresi i globalni sabori predstavnika unutarnjeg i vanjskog segmenta etničkih nacija. Na tim se saborima osnivaju organizacije koje trebaju premostiti političke granice i kreirati transnacionalni „duhovni prostor naroda“, odnosno sjediniti matične države i dijaspore po uzoru na one svjetski najpoznatije organizacije takvog tipa poput Svjetskog židovskog kongresa i Vishva Hindu Parishad.

Po kreaciji Mita o Dijaspori u sklopu političke mitologije novih etnokonfesionalnih nacija koje su konstruirane raspadom SFRJ, nova Hrvatska i Srbija su slične. Najvažnije su razlike u tome što je dijaspora u Hrvatskoj od početka velike promjene bila ključni politički faktor i što imala pravo glasa na izborima dok u srbijanskoj politici do sad nije. U Hrvatskoj je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) od pojave na političkoj sceni 1989. snažno naglasila ulogu hrvatske dijaspore, izabrala delegate iz dijaspore za poznati prvi sabor iz 1990., a vođa HDZ-a Franjo Tuđman je na poznatoj turneji po hrvatskoj dijaspori 1989., prikupio novac kojim je organizirao kampanju i dobio izbore. U toj je kampanji Tuđman davao poznate izjave o ekonomskom preporodu i blagostanju nove Hrvatske novcem hrvatske dijaspore. Tuđman je stvarao ne samo novu Hrvatsku nego i „nove Hrvate“ i pri tome je računao na one iz dijaspore koji će popuniti mjesta „ekskomuniciranih“. Naime, u Tuđmanovoj se konstrukciji „Domovine“ nije radilo samo o etničkoj nego i ideološkoj homogenizaciji (otuda Tuđmanov govor u Pazinu, 1990, u kome kaže: „Tko nije s nama, taj neka si traži drugu domovinu.“). HDZ će i dobiti prve izbore a potom i sve ostale osim onih iz 2000., zahvaljujući prije svega potpori hrvatske dijaspore i Katoličke Crkve.³ Kasnije će Tuđman i HDZ, u konstrukciji Mita o Domovinskom ratu (1991.-1995.) kao konstitutivnog, državotvornog patriotskog mita nove Hrvatske, naglasiti ulogu dragovoljaca iz dijaspore te financijske pomoći iz dijaspore u obrani Hrvatske. Za to vrijeme u Srbiji su Miloševićeve snage manje naglašavale ulogu dijaspore s obzirom da se kod njih

3 Vidi npr. Ivan Mecanović, „Izbori i dijaspora“, *Pravni vijesnik*, Osijek, br. 15 (1999), 1/2 ; str. 7-18.

radilo o kontinuitetu stare vlasti koja se ideološki transformirala i čistkama restrukturirala tako da kadrovima izniklim iz takozvane „antibirokratske revolucije“ nisu trebala „pojačanja“ iz dijaspore niti se u dijaspori moglo naći kadrova takvog profila. Ali je zato srpska dijaspora bila adut konzervativne opozicije, napose Srpskog pokreta obnove (SPO) i sličnih stranaka koje su također namijenili srpskoj dijaspori nacionalno-obnoviteljsku ulogu. Još odranije je ulogu dijaspore naglašavala i Srpska Pravoslavna crkva koja je početkom 1990-tih uspjela s nekoliko značajnih simboličnih poteza stvoriti privid duhovnog jedinstva sanacijom raskola u crkvenim ograncima vani.

Bilo kako bilo, u oba se slučaja, i novog srpskog i novog hrvatskog nacionalizma kasnih osamdesetih i devedesetih godina XX. vijeka, dijaspore koriste u novom političkom diskursu ali i kao materijalna politička snaga etničkih nacionalističkih pokreta. One su jedan od izvora legitimiteta nove vlasti jer novi etnikofesionalni nacionalizmi nisu sigurni koliko su jake snage starog poretka na domaćem terenu te moraju osigurati potporu izvana. Ili, kako bi se to reklo u retorici pokojnog režima, etno-dijaspora novim etno-političarima postaje „baza“. U Hrvatskoj nova vlast starim političkim emigrantima odaje priznanja i počasti a one iz mlađe generacije čekaju funkcije u vlasti. Tuđmanov režim, na primjer, pokušava instalirati za hrvatskog ambasadora nekog bivšeg ustaškog vođu, emigranta iz Argentine, ali to blokiraju svjetske židovske organizacije i diplomatski pritisci. Zatim Tuđman pokušava za ministra vanjskih poslova postaviti američkog političara, bivšeg guvernera Minnesote, Rudyija Perpicha čiji su roditelji Ličani, ali to blokira State Department. Hrvatska državna televizija se baca u lov na rijetke bogate hrvatske iseljenike koje režim dovlači u posjete domovini radi mogućeg ulaganja u preporod hrvatskog gospodarstva, ali o konkretnim se projektima malo čuje. Slično je u Srbiji. U Srbiju se vraća iz Britanije prijestolonasljednik Aleksandar Karađorđević i baca se na učenje srpskog jezika, ali je monarhistički pokret relativno slab i tada svemoćnom Miloševiću neupotrebljiv pa prjestolonasljednikova uloga u Srbiji ostaje neartikulirana. Milošević će također relativno

kratko tolerirati američkog tajkuna Milana Panića, kao srbijanskog premijera. Panić je, u ovom slučaju uz suglasnost State Departmenta, trebao postati protuteža Miloševiću i garancija Americi da se Srbija neće vezati uz Rusiju. On, uz slična obećanja potpore srpske dijaspore, najavljuje ekonomski bum i demokratizaciju u Srbiji, ali će ga Milošević, čim mu zasmeta, poslati natrag u Kaliforniju.

U ratu 1991-1995, etnodijaspora već je aktivni sudionik, relevantni faktor rata. Dok se u iseljeničkim zajednicama u inozemstvu lobiraju vlade velikih sila i masmediji za „pravu“ to jest „našu“ istinu o balkanskim ratovima, prikuplja novac za financiranje rata i humanitarna pomoć, u stranačka politička vodstva i na bojišta stižu iz inozemstva visoko motivirani militanti. I dok će se mnogi emigranti koji su u inozemstvu stekli određeni građanski i kulturni ugled nakon prve euforije povratka ubrzo razočarati i pomiješati s političkim i ekonomskim gubitnicima iz reformskih liberalno-demokratskih stranaka i starog režima, neki iz opskurnijih emigrantskih krugova će se uspeti se do vrhova novih političkih elita. Vjerojatno najpoznatiji je takav primjer Gojko Šušak, hrvatski emigrant iz Kanade. Ovaj vlasnik pizzerije u Ottawi koji se tamo istaknuo javnom torturom jedne domaće životinje na koju je napisao riječ „Tito“, doveden je za ministra iseljeničtva a karijeru je završio kao ministar obrane Republike Hrvatske. Šušak je, ne samo po poznatom austrijsko-britanskom dokumentarcu „Smrt Jugoslavije“ iz 1995, nego i po haškom sudu i drugim izvorima, vjerujući da samostalne hrvatske države ne može biti bez rata, poticao i priželjkivao taj državotvorni rat barem onoliko žarko koliko i oni među Srbima koji su povjerovali tezi da Srbija dobiva u ratovima a gubi u miru te samo ratom može dobiti. Navodno je i politički kontraproduktivno uvođenje nacionalne monete kune, koja je tako kreirala simbolički kontinuitet s NDH, bila Šušakova inicijativa. Kao ministar obrane, bio je najodgovorniji za sve što se povezuje sa završnim operacijama hrvatske vojske iz ljeta 1995, tako da ga je smrt spasila haškog tribunala za ratne zločine. Na srpskoj strani, iz dijaspore dolaze bivši međunarodni kriminalci i plaćeni ubojice koje je koristila komunistička tajne

policije. Tu su i avanturistički likovi poput Dragana Vasiljkovića, ili kapetana Dragana, emigranta iz Australije, koji će kao vojni lider kninskih Srba također završiti na međunarodnom sudu za ratne zločine. Sličnu će ulogu na hrvatskoj strani imati Ante Gotovina, koji od narednika Legije Stranaca meteorski napreduje do generala hrvatske vojske. Kad je deset godina po završetku rata, pod pritiskom EU konačno počeo rat protiv novog organiziranog kriminala u Srbiji i Hrvatskoj - napose nakon ubojstva primjera Zorana Đinđića u Srbiji i novinara Ive Pukanića u Hrvatskoj – objavljeno je kao veliko otkriće, da se ta regionalna mafija formirala u ratu i da su mnogi njeni istaknuti članovi početkom rata došli iz etničkih dijaspora gdje su stekli debele policijske dosjee. Ipak, svesti cijelu emigraciju hladnoratovske ere na kriminalce i teroriste metodološki nije opravdano. Mnogo tadašnjih iseljenika i emigranta bilo je drukčijeg profila a neki su se po povratku u matične zemlje istaknuli kao demokratski, liberalni ili ljevičarski političari i javno angažirani intelektualci, kritičari novih elita vlasti (na primjer, u Hrvatskoj književnik Boris Maruna, pjevač Vice Vukov, povjesničar Ivo Banac, u Srbiji filozof Mihajlo Mihajlov, arhitekt Bogdan Bogdanović, a od mlađe post-YU dijaspore, pisci, iz Hrvatske Tena Štivičić i Boris Dežulović, te u Srbiji Biljana Srbljanović, itd.). Problem naizgled ružnog lica povratnika iz dijaspore je dakle bio u režimima Miloševića i Tuđmana koji su i među domaćim i među povratničkim kadrovima dali šansu najgorima.

Od brojnih faktora koji su učinili Mit o Dijaspori relevantnim kao politički mit postsocijalizma, svi ne spadaju u sferu puke nacionalističke mistike i simbolike. Barem tri, bjelodano pragmatične funkcije Mita o Dijaspori trebalo bi izdvojiti. Prvo, svaki je etnički nacionalizam opsjednut demografijom. Demografski trendovi u današnjoj Srbiji i Hrvatskoj alarmantno su negativni. Bez obzira na promjene režima i ideologija, „nebeski narodi“, kako ih nacionalistička mistika zamišlja, mogli bi u doglednoj budućnosti napusti carstvo zemaljsko. Masovno iseljavanje, napose mladih, još pogoršava dramatičnu demografsku situaciju. To se iseljavanje od promjene režima i početka ratova 1990-tih još intenziviralo

umjesto da za sva vremena prestane kako je najavljeno. Doslovce, radi se o dva naroda koja izumiru, nestajući s teritorija za koje su jedni s drugima i ostalima ratovali. Drugo, Mit o Dijaspori pravi malu naciju većom i liječi kompleks inferiornosti malih naroda. Bivša je Jugoslavija bila u evropskim razmjerima država srednje veličine, po površini i broju stanovnika odmah iza onih nekoliko najvećih. Njenim raspadom i procesom „balkanizacije“ došlo je do usitnjavanja u „banana državnice“. Nove su se države brzo suočile s ozbiljnim limitima razvoja pa i problemom održavanja razine nacionalnog digniteta, napose kad se međunarodna zajednica obrušila na balkansku goropad raznim krotiteljskim metodama. U takvim okolnostima rastao je značaj Mita o Dijaspori. Matica i dijaspora kao cjelina stvaraju iluziju da to više nisu „male zemlje“. Kad se tome doda opći utjecaj Mita o Naciji koje kreira iluziju organskog jedinstva svih mrtvih i živih članova kroz vjekove mitske prošlosti, nacionalni ponos i samopouzdanje rastu.

Treće, dijaspora je etničkim nacionalističkim strankama donosila novac i glasove na izborima. Bez dijaspore, HDZ ne bi pobijedio na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj a možda ni na onima koji su slijedili poslije toga sve do ovih zadnjih iz 2007. Nova hrvatska vladajuća elita od 1990 do danas, strukturirana je po shemi: HDZ-Crkva-Dijaspora. Tuđmanov je pokret najprije lansirao zavodljivu tezu o ekonomskom procvatu Hrvatske izdašnim investicijama iz džepova i riznica iseljeničtva hrvatskog podrijetla. S Tuđmanovih predizbornih turneja 1989-1990 u Americi, Australiji, Zapadnoj Evropi i drugdje, stigli su novčani prilozima za predizbornu kampanju ali i neki najbliži Tuđmanovi politički suradnici koji će njegov pokret voditi u veći nacionalistički ekstremizam. Zahvaljujući novim zakonima koji su dali pravo glasa na hrvatskim izborima hrvatskoj dijaspori u koju je spadala i za hadezovski pokret ključna zapadna Hercegovina, tuđmanizam će zavladatai Hrvatskom i održati se na vlasti što u tvrdom, što u reformiranom obliku 15 od ovih 18 tranzicijskih godina. Iako se nije obistinilo hadezeovsko predizborno obećanje o ekonomskom procvatu Hrvatske i mada se razotkrilo da je dio novca koji je za vrijeme rata stizao iz inozemstva

za obranu Hrvatske završio u džepovima nove hrvatske političke elite ali i mafije, nova matrica hrvatske politike „HDZ-Dijaspora-Crkva“ se konsolidirala. Za to vrijeme u Srbiji dijaspora nije imala takvu konkretnu relevantnu ulogu kao u Hrvatskoj, između ostalog, jer Srbi u inozemstvu nisu dobili pravo glasa na srbijanskim izborima tako da su beogradski političari jedino mogli manipulirati glasovima kosovskih Srba kao jedine vrste „dijaspora“, ali se broj ovih stalno smanjivao.

Mit o Dijaspori je u novoj Hrvatskoj artikuliran kao crkveni, državotvorni, ideološki i politički mit. Krucijalna je bila uloga Katoličke crkve u nametanju pojma dijaspore javnom diskursu, naročito u periodu između 1969.-1979., kad je Biskupska konferencija osnovala nacionalno vijeće za koordinaciju pastoralnog rada u dijaspori te povećala broj svećenika i župa u inozemstvu.⁴ U jednom kasnijem članku pod naslovom „Crkva u dijaspori“, nudi se slijedeća perspektiva:

Hrvatski se narod s pravom može nazvati iseljeničkim. Rijetko koja nacija, izuzev Židova i Roma, živi tako rasuta po cijeloj kugli zemaljskoj. Raseljenost naroda uopće, uvjetovana je raznim problemima na političkom (protjerivanje, kolonizacija), socijalno-društvenom (diskriminacija, ugnjetavanje), demografskom (gustoća naseljenosti), ekonomskom (siromaštvo, nezaposlenost) ili ekološkom polju (prirodne katastrofe, klima). Iako danas u svijetu izvan domovine živi daleko više od 3 milijuna Hrvata, u velikoj većini smo zadržali svoj nacionalni identitet, vjeru, tradiciju i kulturu, pa i svoj materinski jezik hrvatski. Ljubav prema domovini Hrvatskoj ostala je u srcu stare generacije i prenosi se i na mlade generacije. Nesumljivo veliki doprinos za očuvanje svega narodnog blaga, pridonijeli su i naši svećenici (franjevci) i časne sestre, koji su za nama pošli u tuđinu da nam budu braća, savjetnici i pripomoć u pečalbarskom životu. Taj život izvan domovine većina nas nije

4 Vidi Vladimir Stanković, gl. ur. *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine: spomen-spis o 10. obljetnici papinskog dokumenta "De pastoralia migratorum cura" i osnivanja Vijeća BK za hrvatsku migraciju 1969-1979.* Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1980.

dobrovoljno izabrala, nego je bila žrtvom jugokomunističkog režima i nerazvijene privrede.

Poneki Hrvati u dijaspori još nisu svjesni toga, koliko su nam važni naši svećenici i koliko je njihovo prisustvo ovdje u tuđini neophodno. Što bi bilo od nas kad ne bi naši svećenici s nama bili? Katoličku vjeru, u velikoj većini, ne bi mnogi više prakticirali, ne bi pohađali sv. Misu na stranom jeziku, jer stani jezik ne dopire do duše hrvatskog čovjeka. Neki bi možda, sasvim sigurno, otuđili se od kršćanske vjere i pripali nekoj drugoj religioznoj skupini, zaboravivši vjeru svojih otaca. . . .Nedjeljno okupljanje pred crkvenim ustanovama izostajalo bi. Novosti iz domovine, kontakti, uzajamna pripomoć bi nestala. S vremenom bi se totalno asimilirali sa stranim narodom, te većina ne bi više ni lještovala u domovini. Tada bi izostao hrvatskoj domovini priliv deviznih sredstava naših radnih ruku. Naša mladost ne bi se međusobno upoznavala te bi sklapala u većini slučajeva miješane brakove sa strancima od kojih većina skrahira nakon par godina, jer uz svakodnevnu egzistencijalnu borbu dolaze i nacionalno-vjersko-kulturne diferencije, te su ti brakovi nestalnog karaktera. Kulturno-folklorna tradicija zamrla bi polako, jer ne bi u tolikoj mjeri bila prenošena na mlađe generacije, budući da naš čovjek u dijaspori još nije naučio raditi i djelovati u kulturno-umjetničkim društvima, što iz nepovjerenja, što iz nepoznavanja i nezrelosti.⁵

Pojednostavnjujući složene razloge povijesnih migracija, natapajući sve to ideologijom kolektivne žrtve i mučeništva naroda kog dijele njegovi neprijatelji iz zavisti i mržnje zbog kulturne različitosti, Mit o Dijaspori ujedinjava cijeli etnos oko elita koje su se sjetile koncept dijaspore ispolitizirati. Glavne je sastavnice hrvatske verzije Mita o Dijaspori u sažetku daju slijedeći odlomci iz jedne medijske analize iz 2002. godine:

Iseljavanje je rezultat višestoljetnih nepovoljnih prilika i procesa kojima su Hrvati izloženi u domovini. Hrvatska je gubila najvitalniji dio stanovništva, emigranata iz nužde. Zahvaljujući hrvatskoj Katoličkoj crkvi i misijama te samoinicijativi, Hrvati su se izvan

5 „Katolici na internetu“, 1. II. 2008, na [Katolici.org](http://www.katolici.org)
http://www.katolici.org/kolumne.php?action=c_vidi&id=2955

zemlje organizirali u udruženja, društva i klubove, a mnogi su održavali veze s matičnom domovinom. Do početka Domovinskog rata naša je dijaspora tretirana kao potencijalni neprijatelj, koristan za matičnu zemlju jedino kao izvor prihoda... Uspostavljanjem novoga demokratskog poretka u Hrvatskoj, Hrvati iz dijaspore počeli su se u velikom broju zanimati za povratak u svoju matičnu zemlju. Nova demokratska vlast i izbori 1990. konačno su dali hrvatskoj dijaspori dostojan ugled. Također, dijaspora je dobila i pravo glasa te se mogla kritički odnositi prema mnogim odlukama. Od samog početka Domovinskog rata mnogi su mladi ljudi iz dijaspore došli kao dragovoljci u Hrvatsku. Sudjelovali su u Domovinskom ratu, a šestorica njih promaknuta su u generale. Od 1990. Hrvatski emigracijski institut pribavio je i opremio vezu između dijaspore i Hrvatske. Danas je suradnja između Republike Hrvatske i dijaspore na najvišoj mogućoj razini... U jesen 1996. u Hrvatskoj je osnovano Ministarstvo povratka i useljništva (ukinuto početkom 2000.) radi stvaranja uvjeta, prilagodbe i integracije za povratak Hrvata iz dijaspore u Republiku Hrvatsku...⁶

Po riječima jednog od političkih aktivista hrvatske dijaspore, uloga dijaspore u hrvatskoj politici nakon Tuđmana, mora se mijenjati:

Pod vodstvom HDZ-a i Tuđmana, to treba priznati i ne zaboraviti, dobili smo samostalnu Hrvatsku, i ne slažem se da je u tom razdoblju iskorištena hrvatska dijaspora. Ona je bila svjesna da ima obvezu i zelju pomoći u rađanju i stvaranju svoje države, kao što se i na referendumu za samostalnu Hrvatsku, a protiv ondašnje Jugoslavije, izjasnilo 94 posto hrvatskog življa. HDZ je uspio organizirati dijasporu, uz pomoć njezina novca organizirati prikupljanje oružja za obranu RH ali pritom nije ništa radio na budućnosti stabilnog pravnog i moralnog sustava koji je trebao zamijeniti komunizam. Dijaspore se osjetila izigranom jer smo dobili siromašnu, nestabilnu i nesigurnu državu bogatih pojedinaca....

6 Rebeka Mesarić-Žabčić, „Opća skica hrvatskog iseljništva od 15. stoljeća do naših dana (7)“, Slobodna Dalmacija, internetsko izdanje, 2. XII. 2002, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20021202/feljton01.asp>

Dijaspora je prijašnjih godina bila vezana uz HDZ, koji je jedini pridonio organiziranju hrvatske dijasporu u svijetu. Njihovi ideali su iz raznih razloga razbijeni jer je hrvatska država u međuvremenu opljačkana, nacionalno bogatstvo rastočeno, poduzeća upropaštena, širok narodni sloj osiromašen, uzak krug nepošteno obogaćen, tako da među našim iseljenicima vlada velika podijeljenost, nepovjerenje pa i antagonizmi...⁷

Bilo je i prijedloga za promjenu hadezeovskog zakona koji je dao pravo glasa Hrvatima u dijaspori i rezervirao im saborske kvote. Naime, postalo je jasno da HDZ ne dobiva izbore zbog glasova iz prekomorskih zemalja i zapadne Evrope, nego onih iz Bosne i Hercegovine: tako je npr. na izborima 2007, od svih birača iz hrvatske dijasporu njih 78% su bili Hrvati iz BiH dok je npr. u SAD glasalo samo 400 birača.⁸ Inače, ova hrvatska „dijaspora“ u Bosni i Hercegovini, dobila je u 2008. godini, unatoč dramatičnoj ekonomskoj krizi u Hrvatskoj, oko 50 milijuna eura pomoći od hadezeovske zagrebačke vlade (u Mostaru se gradi novi sveučilišni kampus, dosta je novca otišlo i Katoličkoj crkvi). Slično, unatoč krizi u Srbiji, široke je ruke i Beograd kad se radi o pomaganju kosovskih i bosanskih Srba.

U Hrvatskoj je koalicijska vlada lijevog centra iz 2000-2003 pokušala bez uspjeha ukinuti biračko pravo Hrvata iz dijasporu (ta je vlada ukinula ministarstvo iseljeničtva) a to je pitanje pokrenula i opozicija pred izbore 2007. Otpori su bili jaki, ne samo iz HDZ-a nego naročito iz Katoličke Crkve koja je u tim pokušajima gledala napad na konstitutivne mitove nove hrvatske nacije i kao i obično, iza svake liberalne inicijative otkrivala „komuniste“ i „Jugoslavene“. Tako u jednom redakcijskom komentaru piše glavni crkveni list, *Glas koncila*:

Novi politički razdor koji se provlači kroz hrvatski tisak ovih

7 „Dijaspora je danas još više izolirana od Hrvatske“, razgovor Prof. Niko Šoljak, predsjednik internacionalnog kluba hrvatskih iseljenika, povratnika i investitora, „Slobodna Dalmacija“, 8. I. 2003. interentsko izdanje, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030108/temedana01.asp>

8 „Zemljovid birača dijasporu“, Globus, br. 882, 30. X. 2007.

je dana uslijedio poslije izjave čelnika SDP-a koji će uskratiti glasovanje dijaspori na izborima. Još jednom dijaspora je osvanula kao „neprijateljski faktor“ kako smo slušali i ne tako davno. Iz tog lošeg, u prvom redu ideološkog poteza drugi će vjerojatno izvući korist. U Hrvatskoj se pišući i govoreći o dijaspori misli isključivo na Hercegovinu i ne baš sjajne predstavnike koji su sudjelovali u prošlim vladama i kao članovi sabora. Nemali je broj onih koji su u dijaspori bili „službeno zaduženi“ za hrvatske građane, a u Hrvatskoj su postali dio političkog establishmenta, a to se ne odnosi isključivo na Hercegovce. Lažna pretvorba ljudi za razliku od pretvorbe poduzeća čiji su rezultati brzo vidljivi mnogo je štetnija, ali je i duboko moralno pitanje. Međutim, kada se spomene hrvatska dijaspora, obvezno se pogrešno izvlače imena ustaša, neprijatelja, bjegunaca. Prije 1990. godine dijasporu se u pozitivnom kontekstu nije smjelo ni spominjati osim rijetkih predstavnika u inozemstvu koji su se izjašnjavali Jugoslavenima. Tek polaganim međusobnim otkrivanjem saznali smo da je to još jedna Hrvatska, kao što Irci i Talijani govore za svoje iseljenike kojima omogućavaju glasovanje, i čije međusobno prožimanje ih je obostrano obogatilo...⁹

Ali kako više nije bilo moguće obećavati dotok novca iz inozemstva u Hrvatsku (napose jer su se u međuvremenu otkrile afere zloupotrebe i pronevjere tog novca pa čak i onog koji je iz inozemstva dolazio za kupnju naoružanja za vrijeme rata), traže se nove ideje kako iskoristiti dijasporu. Koalicija lijevog centra koja vlada u Hrvatskoj od 2000 do 2003 dosjetila se one stare da su ljudi najveće bogatstvo. Tako se sad govori o priljevu ranije „odlijevenog“ ljudskog kapitala i održavaju svjetski kongresi znanstvenika i uspješnih poduzetnika iz dijaspore. Prigodom jednog od takvih skupova, jedan iseljenički klub ideološki bliži tadašnjoj nego bivšoj vlasti istaknuo je slijedeće:

Pogledajte Irsku i Izrael, danas jedne od najbogatijih zemalja. Te su zemlje donijele zakone o dijaspori, stvorile maksimalne uvjete za povratak i financiranje svoje dijaspore. Hrvati su u tuđim zemljama

9 Đurđica Ivanišević-Lieb, „Nepoznata dijaspora“, *Glas koncila*, internetsko izdanje, broj 25 (1722), 24.VI.2007.

danas afirmirani i cijenjeni stručnjaci, vrhunski intelektualci i znanstvenici te predstavljaju intelektualnu elitu u stranom svijetu. Njihovo znanje, ugled, veze, novac treba iskoristiti za razvoj i boljitak Hrvatske i sviju nas. Treba prvo donijeti Zakon o dijaspori koji će omogućiti povratak našim iseljenicima, zatim im omogućiti da sudjeluju u Hrvatskom saboru kroz svoje predstavnike, osigurati im bolje i povoljnije radne i profitabilne uvjete nego sto ih imaju u drugim zemljama, zbog čega će sigurno biti zainteresirani vratiti se u svoju domovinu.¹⁰

Izrael se inače često spominje kao model i uzor novim balkanskim etnonacionalističkim pokretima. Glasnogovornici hrvatskog nacionalizma vidjeli su Hrvatsku kao Izrael jugoistočne Evrope – produženu ruku zapada u kriznoj regiji na granici s Istokom. Analogno tome, srpska nacionalistička mistika zamišlja Srbiju kao najzapadniju karaulu pravoslavlja i pravog slavenstva. Srpski nacionalistički pokret razvija još 1980-tih retoriku, simboliku i mistiku srpsko-jevrejske analogije koja polazi od mitova o kolektivnoj žrtvi i mučeništvu naroda. Oba glavna etnička nacionalistička pokreta na prostorima bivše Jugoslavije razvila su politiku „imitacije Izraela“ nastojeći se na razne načine dodvoriti domaćim Židovima i državi Izrael. U Hrvatskoj je Tuđman zbog toga obuzdavao i nastojao prikriti povampireno ustaštvo i antisemitizam a za dodvoravanje Izraelu i Zapadu pozivao se na Josipa Broza Tita i hrvatsku partizansku antifašističku tradiciju. U Srbiji se insistiralo na diskreditiranju Hrvatske kao notornog nacističkog satelita i prototipa antisemitske i genocidne države. I nova Srbija i Hrvatska osnivale su društva prijateljstva s Izraelom i Židovima u zemlji te mnogobrojne organizacije po uzoru na Svjetski židovski kongres a u domaćim vladinim strukturama važnu su ulogu igrala novosnovana ministarstva iseljeništva i ministri za dijasporu. Oba su režima laskala nacionalnim crkvama kao institucijama „duhovnog jedinstva naroda“ i tradicionalnim oblicima povezanosti matične države i dijaspore. Ovih je organizacija za propagandu ujedinjenja domovine-otadžbine i dijaspore krajem 1990-tih već bilo toliko da

10 Ibidem.

ih je većina izgubila svrhu i smisao a ni budžeti matičnih država nisu više bili dostatni da ih sve financiraju jer ih je sama dijaspora odavno prestala pomagati.

Kod Srba, Mit o Dijaspori inkorporiran je u nacionalnu kulturu i etničku ideologiju još dublje, naglašenije i odranije nego što ga je hrvatski nacionalizam počeo koristiti. U stvari, ne bi bilo veliko otkriće zaključiti, usporedbom dominantnih tipova hrvatskog nacionalizma iz sredine XIX. vijeka i onog koji u Hrvatskoj dominira danas, da je taj nastao nesvjesnom imitacijom i pod izravnim utjecajem sličnog tipa srpskog nacionalizma. Mit o Dijaspori igra važniju ulogu u religijskom-konzervativnom nacionalizmu iako se njegovi motivi mogu naći i u sekularnom-liberalnom. „Seobe“ i „Deobe“ među Srbima, kao nacionalne metafore (a ne samo naslovi romana Miloša Crnjanskog i Dobrice Ćosića), poznati su lajtmotivi srpske nacionalne mistike. U seriji eseja Dušana Kovačevića koji su prvi put objavljeni u NIN-u u proljeće 2008, autor klasificira tekuće debate o nacionalnoj slozi i podjelama Srba u dvadeset kategorija od kojih se samo dvije odnose na klasične dijaspore poput ovih koje analizira ovaj članak.¹¹ Takvi motivi sloge i podjela unutar etnosa spram nekakvog, obično neartikuliranog nacionalnog interesa za koji se ipak uvijek mora bez krzmanja poginuti, se, dakako, mogu naći i u hrvatskom nacionalizmu, ali ipak, ne može se pojam „sloge“ u hrvatstvu usporediti s onim u Srba gdje se radi o vjekovima artikuliranom, jednom od krucijalnih pojmova nacionalne mistike koji je ušao i u sekularnu ideologiju i liturgiju pravoslavne crkve. Kod srpskog naroda, Velika Seoba Srba iz 1690. nacionalni je mit, zamišljen po matrici hebrejske Dijaspore i uklapa se u kosovsku mitologiju. Ujedinjenje Srba u „Staroj Srbiji“ s onim u „novoj“ Srbiji na sjeveru i u susjednim južnoslavenskim zemljama, te njihovo duhovno povezivanje sa Srbima u „rasejanju“ (dijaspori), postalo je odavno dijelom srpske nacionalne mitologije. U srpskom nacionalističkom pokretu 1980-tih i 1990-tih, diskurs o

11 Dušan Kovačević, „Dvadeset srpskih podela (Srba na Srbe) ili zašto je teško, skoro nemoguće, ostvariti minimum nacionalnog interesa (MNI) kad je reč o sudbini naroda i države“, NIN, 8.V.2008. str.21-21.

dijaspori i rasejanju dobiva krucijalni značaj i dodaje emocionalno gorivo mobiliziranim masama. Masovni srbijanski pokret 1980-tih poziva na duhovno ujedinjenje svih Srba svijeta. Tada se javlja i metafora „Srpskog Jeruzalema“ – Kosova i Metohije. Tu su sačuvani srednjovjekovni sakralni spomenici, manastiri, grobnice i relikvije, simboli „zlatnog doba“ i kontinuiteta nacije. U javnom diskursu tog vremena, usporedo s upotrebom jeruzalemske metafore, ulazi u diskurs i srpsko-jevrejska analogija.

U vrijeme prvih koraka srbijanskog višestranačja, dijaspora je magična riječ ideologije nacionalnog pomirenja koju slave iz Srpske pravoslavne crkve, Srpskog pokreta obnove i drugih stranaka konzervativne desnice. Veliki simbolični značaj imao je transfer moštiju vladike Nikolaja Velimirovića iz SAD u Srbiju 1991., godine (bit će kanoniziran 2003). Tom prigodom je Srpska crkva najavila ne samo kanonizaciju budućeg nacionalnog sveca nego i kraj crkvenog raskola koji je decenijima mučio Crkvu u otadžbini i dijaspori ili rasejanju, kako se u novoj srpskoj postsocijalističkoj retorici govori. I danas se Srpskoj crkvi, kao i nacionalnom katolicizmu u Hrvata, priznaju posebne zasluge i gotovo spasiteljska uloga u brizi za dijasporu. U jednom intervjuu, sveštenik SPC iz poznate srpske zajednice u Chicagu, kaže između ostalog:

Za vreme komunizma, rad Crkve u Dijaspori veoma je bio otežan, usložen. UDBA je bila jako dobro organizovana i, najčešće preko neutralnih ljudi (uslovno rečeno), koje su oni angažovali i protiv njihove volje, a naročito preko ambasada, konzulata i zvaničnih agenata, oni su svuda bili prisutni. Pokušavali su da kontrolišu i rad naše Crkve i rad nacionalnih organizacija. Između ostalog, oni su to činili preko svojih tzv. Jugoslovenskih organizacija, koje su ambasade i konzulati osnivali po svim zemljama. Sto se državnog odnosa sa srpskom dijasporom u to vreme tiče, može se slobodno reći da ga nije bilo. Sada, kad je to zlo prošlo, srušili su se svi jugo-klubovi kao „kula od karata“, a iza njih nas ništa nije ostalo (sem ukusa gorčine, naravno). Ostale su i dalje srpske nacionalne organizacije: Srpska narodna odbrana, Srpski kulturni klub Sveti Sava, Srpski četnici, Srpska bratska pomoć... Srpska crkva je uvek bila najautentičniji

predstavnik srpske dijaspore, a danas je to pogotovo. To je jedina organizacija koja sveobuhvatno brine o srpskoj dijaspori i koja je ovekovečila svoje prisustvo u svim zemljama širom sveta. Ja imam utisak da će dugo uzeti dok nova vlast u Srbiji shvati da je Crkva nezaobilazna u bilo kakvom razgovoru po pitanju Dijaspore.¹²

Godina 2003. bila je godina ritualnih pomirenja i duhovnih ujedinjenja Srba te definitivni kraj jugoslavenstva. Tada je vladika Nikolaj Velimirović kanoniziran simbolizirajući - po intenciji SPC - pomirenje dijaspore koju je i on sam predstavljao s otadžbinom a zatim svih Srba ranijih ideoloških protivnika. Osim toga, u kontekstu međunacionalnih odnosa u regiji, kanonizacija crkvenog lidera Velimirovića za Srbe imala je sličnu funkciju kao i beatifikacija 1998. zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca za Hrvate, a to je postavljanje u nacionalni panteon kao narodnih uzora dvojice dokazanih protivnika komunizma, liberalizma i suradnje Srba i Hrvata odnosno katolika i pravoslavaca, dakle trajno međusobno otuđenje dvaju bliskih naroda i crkava. Bilo je to, kao što sam ranije napisao, ritualno „posvećenje neprijateljstva“.¹³ Iste je godine došlo do prijenosa iz inozemstva posmrtnih ostataka književnika Jovana Dučića. Inače, ova „ritualna politika ponovnih pokapanja mrtvih“ ili „politički život mrtvih tijela“ kako je to nazvala američka antropologinja Katherine Verdery, nije jugoslavenski specifikum nego spada u karakteristike istočnoevropskog postkomunizma.¹⁴

Srpski etnolog Ivan Čolović, u članku iz 2003., pod naslovom „Jovan Dučić po drugi put među Srbima“, komentira politiku i ideologiju iza liturgijskih spektakla prijenosa moštiju u novijoj historiji Srbije. On spominje onu predratnu turneju moštiju svetog kneza Lazara iz 1989, zatim transport iz Amerike u Srbiju

12 Razgovor s protojerejom Miloradom Lončarom, sveštenikom parohije Svetog Kneza Lazara pri manastiru Nova Gračanica kod Chicaga, *Pravoslavlje*, broj 976, 15. XI. 2007.

13 Vjekoslav Perica, *The Sanctification of Enmity. Churches and Construction of Founding Myths of Serbia and Croatia.* U Pål Kolstø, ed., *Myths and Boundaries in Southeastern Europe.* London.: C. Hurst & Co, 2005, str. 130-157.

14 Katherine Verdery, *The political lives of dead bodies : reburial and postsocialist change.* New York : Columbia University Press, 1999.

posmrtnih ostataka vladike Nikolaja iz 1991, njegovu kanonizaciju 2003., i povratak relikvija pjesnika Dučića iz 2003. godine. „Mošti su,“ piše Čolović, „kroz historiju srpske kulture bile važan politički kapital. Svaka politička struktura je nastojala, u cilju propagande i održanja na vlasti, da nabavi bilo kakve.“¹⁵ Čolović drži da se mora „identificirati politički kontekst u religioznom ritualu da pojasni uzajamni odnos nacionalne crkve i novouspostavljenog režima u datom trenutku.“¹⁶ Dučićevo posthumno putovanje 2003., u rodno Trebinje iz Chicaga gdje je umro 1943. kao diplomat i politički predstavnik jugoslavenske izbjegličke vlade, uklopilo se u tada uznapredovali povijesni revizionizam i obračun s jugoslavenskom idejom. Rehabilitacija poraženih u Drugom svjetskom ratu, antikomunizam, antijugoslavenstvo i rusofilija, rasli su u Srbiji poslije NATO bombardiranja 1999., pada Miloševica i atentata na premjera Zorana Đinđića. Nacionalističko-konzervativni trend se konsolidirao pod režimom Vojislava Koštunice. U spomenutoj analizi Čolović je zapazio zbog čega je Dučić postao napose važan eliti tadašnje Srbije koja je pokušavala redefinirati nacionalni identitet Srba u odnosu na jugoslavenstvo i ranije ideološke podjele:

Analiza eseja nastalih u Americi, neposredno pred smrt, dok je u Evropi besneo rat, mi otkrivamo jednog potpuno novog Dučića. Ostareli pesnik u tuđini sa 23-godišnjim iskustvom Jugoslovena i diplomate razmatra i razvija svoje stavove o suštini jugoslovenstva, pošavši od teze da je još u svom začetku ideja o zajedničkom životu jugoslovenskih naroda bila jalova i osuđena na propast. U njegovom tumačenju, osnovna distinkcija i kamen razdora koji je Jugoslaviju i njenu ideju osudio na propast jeste konfesionalna, kulturna i psihološka različitost između dva naroda, Srba i Hrvata, koji su činili srž zajedničke države. On insistira na potpuno idealističkom prihvatanju jugoslovenske ideje od strane Srba na prelazu iz XIX u XX vek pa sve do stvaranja države, dok je u razmatranju hrvatskog odnosa prema istoj ideji vidljivo, putem njegove analize, jedno licemerno,

15 Ivan Čolović, “Jovan Dučić po drugi put među Srbima”, Republika, br. 322-323, 1-31 decembar, 2003.

16 Isto.

dvostrano i krajnje nacional-političko kusanje pomoću kojeg su Hrvati želeli da ostvare svoj hiljadugodišnji san: 'Hrvati su stoga od početka do kraja radili na razaranju te države, kako bi sigurnije došli do priznavanja svoje posebne nacionalne individualnosti, s tim u vezi, i logično, do svoje posebne teritorije.'¹⁷

Teško je procijeniti u kojoj su mjeri ovi rituali uspjeli približiti, „pomiriti“ i „duhovno ujediniti“ matične države i dijaspore. Sigurno je jedino da je to imalo nekakav politički učinak u korist desnice te da dijaspora i dalje ostaje dio njenog političkog arsenala. Danas u Srbiji postoji Ministarstvo za dijasporu (kojeg u Hrvatskoj nema) ali srpska dijaspora nema pravo glasa (kojeg hrvatska ima). Jedan beogradski kolumnist s desnice koji drži da je pitanje dijaspore od najvišeg nacionalnog interesa, nedavno se zalagao za prebrojavanje i približno utvrđivanje broja Srba u dijaspori:

... U Srbiji još niko nije odredio *šta*, u stvari, označava pojam „dijaspora“ i koga sve ovaj termin obuhvata. Kako ćemo, uopšte, da se, na primer, prebrojimo koliko nas je u svetu sa aktuelnim srpskim pasošem? Koliko je od toga onih koji se osećaju Srbima? Koliko je dece u svetu čiji su roditelji Srbi, a oni su, u međuvremenu, uzeli državljanstvo (tuđe) zemlje u kojoj su se rodili i čiji potomci više neće imati nikakve veze sa srpskom državom, itd? Ukratko, radi se o skoro nemogućoj misiji. Nikada nećemo moći precizno da kažemo koliko nas ima u rasejanju. Možemo samo, uz prethodni veliki rad i trud da odredimo približnu brojku (uz uslov da prethodno napravimo državni i nacionalni konsenzus oko odgovora na pitanje *KO* je, ustvari, srpska dijaspora). Doći do približne brojke Srba u rasejanju neće biti nimalo lako, jer najpre treba da se odrede jasni kriterijumi i način prebrojavanja... Dok se ne izvrši ozbiljno istraživanje ovog problema i dok se ne dođe do konkretnijih cifara, oni koji navode ili tvrde bilo koji konkretan broj trebalo bi, bar ubuduće, da napomenu „*prema opštim, ali nepotvrđenim procenama oko... toliko i toliko miliona Srba u dijaspori...*“. Izračunavanje broja naših ljudi u rasejanju, ponavljam, nije moguće, ali se može doći barem do njihovog približnog broja, koristeći se aktuelnim

17 Ibidem.

statistikama država u kojima naši ljudi trenutno borave u najvećem broju, u saradnji sa mnogim institucijama iz zemlje i rasejanja, ali i uz pomoć narednog popisa stanovništva, gde bi se pristupilo i upitu ispitanika o članovima porodice koji se nalaze u inostranstvu. Za ovakvu akciju neophodna je najšira podrška, a o medijima i da ne govorim. Međutim, ako država pokuša(va) da brojnost dijaspore „izračuna“ i prezentuje na jedan, krajnje diletantski način, kao što je to bio „popis dijaspore“ iz 2002. godine (prema kome dijaspora u ukupnom zbiru broji 400.000 ljudi, a toga se danas niko, pa ni ministri ne pridržavaju, niti iko snosi krivicu za uzaludne troškove jednog takvog „prebrojavanja“) onda to dovoljno govori o njenoj neozbiljnosti i bezvoljnosti da se na pravi način konfrontira sa ovim problemom.¹⁸

Na kraju, treba spomenuti da se mitologija dijaspore koristi i u ideologiziranoj pop-kulturi. Koristeći činjenicu da od sloma Jugoslavije više ne postoji nešto ravno onoj progresivnoj, urbanoj „novovalnoj“ rock sceni koja je, skupa s tadašnjim jugoslavenskim filmom i sportom, dostigla najvišu klasu po zapadnim standardima i postala dijelom svjetske pop kulture, novom Srbijom i Hrvatskom su zavladae etničke i etnokonfesionalne kič kulture kakve su inače uvijek prevladavale u etnodijasporama. Iz Srbije se takozvani „turbofolk“ razlio po okolnim državama i po svijetu, dakako i u Hrvatsku usprkos žestokim napadima iz Katoličke crkve i s političke desnice. Hrvatska je desnica otkrila alternativu u nečemu što bi se moglo nazvati „zvucima Dinarskog krša“. Ratni veteran Marko Perković zvani „Thompson“, momak iz zabitnog sela dalmatinske Zagore, postao je najveće ime te „novokomponovane“ hrvatske glazbe. Njegove koncerte prate uglavnom ruralni elementi hrvatskog društva od kojih neki stavljaju ustaške kape i podižu desnice na „rimski pozdrav“. Thompson je i najtraženiji i hrvatskoj etnodijaspori (iako mu vani koncerte često zabranjuju zbog protesta udruga za ljudska prava i židovskih organizacija) te na festivalima

¹⁸ Milan Vučković, „Dijaspora u srpskoj statistici (‘frlanje sas brojke’), *Nova srpska politička misao*, internetsko izdanje, 12. I. 2009, na <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/dijaspora-u-srpskoj-statistici-frlanje-sas-brojke.html?alphabet=1>

hrvatske katoličke mladeži i raznim crkvenim svečanostima. Ovi novi glazbeni pravci i folklorni izričaji postali su kohezivni i identitetski simboli novih populizama, etničkih nacionalizama, nacionalnih crkava i etnodijaspore. Evo jednog novinskog izvještaja s koncerta jedne od zvijezda novog zvuka hrvatske etnodijaspore:

„Gori gora, gori borovina“ orilo se jučer dvoranom Dražena Petrovića gdje je održan veliki koncert najdražeg izvođača naše dijaspore, Mate Bulića. Pred gotovo pet tisuća posjetitelja i obožavatelja ovog glazbenika, osim njega, na pozornici su se izredali i njegovi „kumovi“ i prijatelji, Marko Perković Thompson, Dražen Zečić, Ivan Mikulić kojeg često nazivaju Matinin nasljednikom, kao i Baruni. Prava glazbena poslastica za ljubitelje takvog glazbenog izričaja. U prvim redovima mogla se vidjeti pokoja zastava „Lijepa naše“ koje su većinom raširili mlađi posjetitelji. Osjećaj zajedništva i domoljublja mogao se osjetiti i pri samim ulaskom u „Dom sportova“. . . Koncertnu „idilu“ poremetilo je policijsko uhićenje. Naime, zbog počinjenih prekršaja uznemiravanja javnog reda i mira u dvorani je privedeno čak osam osoba, dok su nad jednim upotrebljena i sredstva prisile zbog pružanja otpora.¹⁹

2. Postjugoslavenske dijaspore i egzodus ljudskog kapitala socijalizma

Početakom 1990-tih, u sjeni velikog „trijumfalističkog“ mitskog diskursa o egzilu, dijaspori i povratku u restaurirane etničke nacije, potekle su u svijet rijeke novih izbjeglica, emigranata i iseljenika s prostora bivše Jugoslavije. Broj im se mjeru u milijunima, ali nemaju ni države ni crkve koja bi komemorirala njihovo iskustvo. Neki od njih su ostali takozvani „jugonostalgici“ koji ne mogu preboljeti izgubljenu domovinu, neki se prometnuli u „osviještene“ etnonacionaliste novog tipa, neki se nevoljko pomirili s novim

19 „Političari i izgrednici obilježili koncert kralja dijaspore“, portal Index. hr na 23. XI. 2008, <http://www.index.hr/xmag/clanak/politicari-i-izgrednici-obiljezili-koncert-kralja-dijaspore/410831.aspx>

etnonacijama i identitetima koji su im nametnuti, a neki su ih odbacili te nemaju niti žele imati matičnu domovinu u koju bi se mogli vratiti. Bili su relativno obrazovaniji od onih koji su odlazili 1945. kao ostaci poraženih vojski ili onih koji su odlazili takozvani privremeni rad u inozemstvo 1960-tih i 70-tih. Neki su odlazili jer im se srušio svijet u kom su odrasli i zemlja koju su smatrali domovinom, neki jer su im uništili domove i pobili rodbinu, neki da izbjegnu poziv za vojsku i odlazak u rat čiji smisao nisu shvaćali, a mnogi jer nisu vidjeli budućnost i životnu šansu u ovom „ukletom“ dijelu svijeta gdje svaka generacija doživi neki veći rat i gdje se svakih nekoliko decenija mijenjaju režimi, države, nacije i ideologije od kojih svaka tvrdi da je jedina istinita i vječna a ne uspije se održati duže od prethodnih. Ne mogu izbjeći neka osobna iskustva jer sam bio svjedokom tog vremena a i dio ove „dijaspore“. Tako sam se zatekao na novinarskom zadatku u Beogradu sredinom 8. mjeseca 1991. Rat na tlu Hrvatske je zapravo već počeo, u istočnoj Slavoniji se ginulo, kao i u pobunjenoj Krajini. Trebao sam za splitski tjednik „Nedjeljna Dalmacija“ istražiti da li se zbog straha od rata masovno bježi vani. Evo odlomka iz teksta pod naslovom „Tko napušta YU-Titanic?“ koji je uredno stigao faxom u redakciju, ali nije objavljen jer sam poslije toga već otputovao u „emigraciju“ pa urednik nije htio u ratnoj situaciji ništa riskirati objavljujući tekst nekog „sumnjivca“ koji izbjegava patriotske dužnosti:

Pred Odjelom za vize ambasade SAD, već oko 4,30 ujutro formiraju se redovi. Stignem oko 8 i umiješam se u gomilu u ulici Kneza Miloša 50. Razgovor skraćuje vrijeme i ljudi su pričljivi. Saznajem da Milan, dvadesetogodišnji Beograđanin, ide u posjetu rodbini u Chicago na „turističku vizu“. Kažem o čemu pišem, obećavam da neću spomenuti prezime, a Milan otvara dušu: „odlazim jer sam dobio poziv za vojsku, a mene to njihovo ratovanje uopšte ne interesuje, razumeš!?“ Momaka Milanovih godina bilo je oko nas još nekoliko. Slušaju nas razgovor. Milan nastavlja: „i stariji brat, inženjer elektrotehnike, je dobio poziv, njega su zvali kao rezervista, ali mi ne idemo! Hoću da živim bre! Moj drug iz ulice je bio u Slavoniji i znaš gde je sad? Eno ga na VMA leži, ostat

će teški invalid. Pa ti koji nas šalju u rat, to su ludaci, bre! Grupica komunista u vladi i Generalštabu – jer, da ti kažem, osim njih u Srbiji komunista više uopšte nema! . . .Malo kasnije slučajno otkrivam u koju se zemlju odavde najviše iseljava u zadnje vrijeme. U Južnu Afriku. U ulici Generala Save Grujića 2. je agencija s bezličnim naslovom „Agencija za posredovanje u prometu robe i usluga“ koju je nedavno osnovao gospodin Dragoljub Nikolić. Kaže mi da se na oglas njegove agencije prijavilo 2-3,000 ljudi: „bio sam prisiljen prekinuti primanje prijave i ograničiti broj kandidata na 500 koji su trenutno u postupku. A počelo je tek pred dva mjeseca, kaže. Plaća se samo provizija, a put je besplatan za kandidate koji prođu. Svima je osiguran posao. Prednost imaju deficitarna zanimanja: varioci, monter, aviomehaničari, medicinske sestre ali ni drugi nisu bez šansi, jedino, ne zna, kaže, sto će sa studentima filozofije, te pravnicima i ekonomistima. Ide se preko ambasade JAR u Beču. Prednost imaju i brojne obitelji s malodobnom djecom. G. Nikolić mi reče da su većina njegovih klijenata ljudi ispod 40 godina starosti iz velikih gradova...²⁰

Dakle, dok su etnonacionalisti govorili o povratku iz dijaspore u oslobođene domovine, u sjeni tog diskursa se događao novi egzodus i nastajale nove dijaspore. Po nekim podacima, iz Hrvatske se – usprkos kongresima dijaspore i ohrabivanju potencijalnih povratnika -- od 1990 do 2002 iselilo oko 80,000 (a po nekim medijskim izjavama koje ubrajaju i iseljene Srbe, oko 400,000) ljudi, većinom mlađih od četrdeset godina.²¹ Kao politički protuudar na dramu novog egzodusa a sukladno državotvornom Mitu o Dijaspori, hrvatska je vlada pokrenula akciju „priljeva mozgova“. 2007. je objavila da se iz inozemstva na poziv hrvatske vlade samo u tih nekoliko godina u domovinu vratilo 34 znanstvenika (i još 10 u procesu povratka) koji su vani stekli znanje nedostupno kod kuće i sad će ga prenositi mladim Hrvatima, a HDZ-ov ministar znanosti se za medijsku prezentaciju slikao s njima ispred Hrvatske akademije znanosti

20 Vjekoslav Perica, “Tko napušta YU-titanic?” Neobjavljeni članak. 21. VIII 1991.

21 *Slobodna Dalmacija*, 8. I. 2003.

i umjetnosti.²² Ali, kako je više puta ponovio Ivan Đikić, hrvatski znanstvenik međunarodne reputacije, najpoznatiji među hrvatskim znanstvenicima u inozemstvu se nisu vratili osim nekolicine koji su ušli u posebne aranžmane s HDZ-om i od režima dobili naročite osobne privilegije. Osim toga, na tisuće mladih visokoobrazovanih Hrvata je u isto vrijeme otišlo u inozemstvo na postdiplomske studije i nastavlja i dalje odlaziti bez namjere povratka. Nema dvojbe da nova Hrvatska nije raj koji su etnokonfesionalni nacionalisti obećavali i pozivali da se za to pogine, nego globalna polukolonija koja gubi resurse pa i dragocjeni ljudski kapital uglavnom stvoren u socijalizmu i jugoslavenskoj državi. Ako je u Hrvatskoj tako, za pretpostaviti je da se iz Bosne i Hercegovine te Srbije iselilo još više ljudi (po jednoj anketi, samo je BiH napustilo 42,000 mladih ljudi i to u samo 2 godine od 1996-1998).²³

Prvi je val ovih „postjugoslavenskih“ iseljenika, dakle jedan dijaspora pod navodnim znacima jer se ne može konceptualno posve uklopiti u pojam dijaspore (s obzirom da nije koherentna i nema ni stvarnu ni simbolično-mitsku matičnu državu), krenuo još za rata a drugi odmah poslije rata. Zatim dolaze treći i četvrti – iseljavanje zapravo ne jenjava i danas je san svakog mladica i djevojke iz zemalja bivše Jugoslavije otići u inozemstvo zauvijek. Iako milijunska, ova je nova dijaspora kulturološka i ideološka enigma koju tek treba razbistriti. Mogli bi ju opisivati, klasificirati i kategorizirati na mnogo načina. Recimo, izbjeglička i prognanička (uključujući i ratno-dezertersku), intelektualno-akademska, umjetnička, sportska (profesionalni atlete iz bivše Jugoslavije jedan su od tržišno najvrjednijih dijelova ljudskog kapitala bivše države koji su 1990-tih preplavili globalne sportske arene) i dakako ona vječna, ekonomska, koja je išla trbuhom za kruhom ne vjerujući i obećanja novih vlastodržaca da će se u novim državama dogoditi ekonomska renesansa.

22 “Znanstveni gastarbajteri: Zašto smo se vratili”, *Globus*, 11. V. 2007. str. 52-57.

23 Navedeno u Vjekoslav Perica, *Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Prevele s engleskog Slobodanka Glišić and Slavica Miletić. Beograd: Biblioteka XX vek, 2006, sv.2. str. 152.

Osim kad se radi o ratnim prognanicima i izbjeglicama, identitet ove dijaspore ili bolje kazati ovih dijaspora, je neatikuliran. To nije striktno etnička odnosno etnokonfesionalna grupa a danas je nemoguće izvršiti bilo kakvu klasifikaciju osim u etnokonfesionalnoj terminologiji. S obzirom da se tu u velikom broju radi o urbanom, obrazovanom i popularnom ljudskom kapitalu socijalizma, ova će dijaspora biti najprepoznatljivija u virtualnom svijetu. Zato ovu „dijasporu“ ponekad nazivaju: internetska, bloggerska ili rockerska, nostalgično-novovalna dijaspora, tranzicijska, postjugoslavenska ili postsocijalistička. Jedna od njenih specifičnosti i možda najzanimljivijih razlika u odnosu na ranije dijaspore je relativno velika zastupljenost intelektualno-akademske struktura. Upadljiv je visokoobrazovani profil i prodor ovog ljudskog kapitala jugoslavenskog socijalizma u zapadne akademske krugove. Godine 2003. pojavilo se specijalno izdanje beogradskog književnog časopisa „Reč“ pod naslovom „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora“ s 12 eseja autora s ex-yu prostora na teme jugoslavenskog raspada i (post)socijalizma.²⁴ Ta „nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora,“ nije bila tako pretenciozna kao etničke dijaspore koje ni manje ni više nego stvaraju nacije. Nije to bio ni pokret ni organizacija nego tek jedna donekle relevantna perspektiva i iskustvo. U predgovoru ovako piše urednik Dejan Jović:

Raspad socijalističke Jugoslavije, kao i ratovi koji su se dogodili u devedesetima, mnoge su njene stanovnike pomaknuli iz njihovih domova na neku drugu, privremenu ili trajnu adresu. Razlozi,

24 „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora“, Reč, no. 70/16, jun 2003, str. 25-323, gostujući urednik Dejan Jović. Autori eseja su: Maja Brkljačić (Central European University, Budimpešta); Nebojša Bjelaković (Defence Ministry, Kanada), Dejan Đokić (Birkbeck College, London); Dejan Jović (Stirling University, Glasgow); Siniša Malešević (National University of Ireland, Galway); Denisa Kostanović (London School of Economics and Political Science); Vjekoslav Perica (University of Utah, USA); Albert Pretreshi (School of Slavonic and East European Studies, London); Gordana Uzelac (London Metropolitan University); Nebojša Vlasić (London School of Economics and Political Science); Veljko Vujačić (Oberlin College, Ohio, USA).

okolnosti i modeli tih migracija bili su vrlo različiti. Neki su otišli pred izravnom fizičkom prijetnjom ili čak direktnim nasiljem. Drugi jer više nisu htjeli ili mogli izdržati svakodnevne napetosti koje su se velikom brzinom proširile s vrha društvene i političke piramide prema njenom dnu. Treći, iako možda nisu bili izravno ugroženi fizičkim ili drugim nasiljem, jednostavno više nisu vidjeli profesionalnu ili osobnu perspektivu u okolnostima u kojima je raspad države poremetio mnoge privatne i društvene odnose – od emocionalnih i prijateljskih, do radno-profesionalnih i susjedskih. Četvrti su iskoristili priliku da u okolnostima rata poboljšaju svoj socijalni status, pa da se iz sela presele u gradove, ili iz zemlje u inozemstvo. . . Za mnoge od nas . . . studiranje je u ratnim godinama ponudilo neki novi identitet i smisao. Novi izazov i/ili utjehu. Duboko pesimistični, nemoćni da zaustave nasilje i kaos, mnogi su potražili neki drugi identitet. Akademski je svijet ponudio sklonište, a često i utjehu i nadu. Na drugoj strani, ta je nova generacija mladih Jugoslavena i post-Jugoslavena u načelu odbijala da se potpuno „utopi“ u zemlje u koje su došli, dijelom i zbog toga što su odbili takvo „utapanje“ u novo u zemljama iz kojih su otišli. Gotovu u pravilu (bar kad se radi o onima koji su studirali društvene i humanističke znanosti) njihov je interes ostao vezan za Jugoslaviju, njenu povijest, kulturu, politiku, ekonomiju, identitet, njene ljude i prostore...²⁵

U kontekstu diskursa o identitetima dijaspora, treba istaknuti da identitet (opet) modeliraju sjećanja, uspomene, traume, simboli, mitovi o „zlatnom dobu“ i drugi mitovi, itd. Tako se ova konkretna postjugoslavenska dijaspora, ne samo akademska nego svi kojima je zajedničko iskustvo sloma države u kojoj su rođeni i traženja novog početka u egzilu, se vezuje uz simbole i medije poput Interneta uz pomoć kojeg plove preko svih granica i barijera, u prošlost i budućnost, s jednog kraja svijeta na drugi i komuniciraju s pripadnicima „svoje“ zajednice bila ona generacijska ili neka druga. Ovu „dijasporu“ povezuju i uspomene na supkulture fenomene poput „novovalne revolucije“ u rock glazbi u zadnjoj predratnoj

25 Dejan Jović, „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora“, Reč, no. 70/16, jun 2003, str. 25-26.

dekadi bivše SFRJ. Zato su njeni simboli, na primjer, rock bandovi iz kasnih 1970-tih i 1980-tih, poput „Azre“, „Idola“, EKV-a i „Zabranjenog pušenja“, zatim ondašnja, čak i za najliberalnije demokratske standarde preslobodna „omladinska štampa“, tadašnji film, sport, montipajtonovski projekt na balkanski način „Top lista nadrealista“ i tako dalje. Bilo bi pogrešno ovu dijasporu, za razliku od onih tradicionalnih, pokušavati određivati državno-politički, ideološki a još gore etnički. Ova „dijaspora“ nije politički angažirana. Ona nije etnokonfesionalna iako valjda ima i vjernika a tu svatko ima i neki etnički identitet. Naime, zna se „tko je što“ ali, kao u „zlatno doba“ SFRJ, taj identitet nije ni toliko bitan ni presudan kao kod etnonacionalista danas, važniji su recimo regionalni i lokalni identiteti, generacijska bliskost ili ukusi spram kulturnih trendova. Dakle, ova će se „dijaspora“ povezivati generacijski, zatim kulturom nostalgičnog sjećanja i kanalima novog virtualnog svijeta. Iz njenih redova, domaćih „etnički nesvrstanih“ snaga te svih onih koji su odbili mrziti, dolaze kulturna strujanja poput „Jugonostalgije“, brojnih web sajtova i elektronskih pričaonica po kojima izgleda kao da se ex-Jugoslavija nikad nije raspala, zatim, „blogerskog pokreta“, te rijetkih ali zanimljivih publikacija poput „Leksikona YU mitologije“ ili ranije spomenute edicije „Nova generacija: postjugoslavenska akademska dijaspora,“ itd.

Kroz 1990-te, dok je tranzicijska privatizacija svedena na pljačku uništavala ono što su pola vijeka onih 20 milijuna ljudi stvarali u socijalizmu, dogodio se i egzodus ljudskog kapitala koji se u tom sistemu i zahvaljujući njemu rodio. Kulturna i intelektualna elita bivše države koja je kroz ovu deceniju živjela u inozemstvu ili tamo ostala, tako postaje njenim živim spomenikom. Ona je bila dio jedne „dijaspora“ koju etnokonfesionalni nacionalisti nikad ne spominju ili ako to cine onda je to s namjerom da se nekog diskreditira kao „izdajnika“ koji je odbio „braniti domovinu“. Od mnogih poznatih imena kulturne scene bivše SFRJ, tada žive i rade u egzilu glumci Rade Šerbedžija, Mira Furlan i Zijah Sokolović, rocker Goran Bregović i članovi mnogih drugih bandova iz 1980-tih. U SAD-u tada boravi filmski režiser svjetske slave Emir Kusturica, koji se razlikuje od

većine pripadnika ove „dijaspor“ – oni su ostali rezervirani spram „novokomponovanih“ etnokonfesionalnih identitetima -- svojim ritualnim „obraćenjem“ s iščezlog ex-YU identiteta na jedan od novih, u njegovom slučaju -- srpskopравoslavni. Vani su devedesetih godina XX. vijeka i poznati pisci Predrag Matvejević, Mile Stojić, Slobodan Šnajder, arhitekt Bogdan Bogdanović, odlaze i brojni znanstvenici ili oni koji će to postati, i mnogi drugi. Mnogi od njih su postali de fakto emigranti koji se ili nikako ili tek povremeno vraćaju na prostore gdje su stekli inspiraciju, znanje i afirmaciju. Otišla je, čak do Japana, i nostalgичna sarajevska kantautorica Jadranaka Stojaković. Stih njene pjesme „Sve smo mogli mi (da je duži bio dan)“, kao da govori o jednoj generaciji koja, u procesu stvaranja potencijalno prve uspješne moderne države na ovom dijelu Balkana, nije dočekala svoj dan jer je u balkanskoj krčmi netko ugasio svijetlo i nastala je (opet) ona metaforična duga mračna noć.

Posebna je priča egzodus 1990-tih najboljih talenata iz svjetski prestižne škole sporta koja je nastala u socijalističkoj Jugoslaviji između 1950-tih i 1980-tih. Sport je, kao što je istaknuo povjesničar Eric Hobsbawm, jedan od ključnih karakteristika modernizacije, moderniteta i sekularnog nacionalizma kroz koji su se nacije prikazivale svijetu u utakmici država na međunarodnoj pozornici.²⁶ Povijest sporta u bivšoj državi simbolično svjedoči ne samo o uspješnom projektu jednog konkretnog sportskog stila i sustava sportske organizacije nego, s obzirom da se državne reprezentacije i njihovi međunarodni rezultati gledaju kao simboli nacije -- i o jednom državno-nacionalnom modernizacijskom projektu koji je bio uspješan i priznat prema svjetskim standardima.²⁷ Propašću

26 „Između dva rata, internacionalni je sport postao, kako je brzo uočio George Orwell, izraz natjecanja među nacijama i nacionalnim državama; sportaši atlete su reprezentirali svoje nacije, odnosno nacionalne države, a njihove igre i nacionalni timovi bili su primarni izraz tih imaginarnih zajednica (imagined communities).“ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1990, str. 143.

27 Vidi Vjekoslav Perica, „United They Stood, Divided They Fell: Nationalism and the Yugoslav School of Basketball, 1968-2000.“ *Nationalities Papers*, vol. 29, No. 2, 2001, str. 267-291, i „Genetika ili revolucija? O fenomenu južnoslavenske

SFRJ, svi ponajbolji atlete i treneri ponikli u toj školi, pa čak i juniorski talenti, otišli su u službu inozemnih poslodavaca. Svaki mladi sportski talent iz ex-yu zemalja danas želi što prije potpisati za inozemni klub i napustiti etničke tvorevine za koje se ratovalo 1990-tih. Mnogi su otišli u profesionalne vode i sportsku pečalbu prije navršene osamnaeste godine (u socijalizmu to nije bilo dozvoljeno prije navršene dvadeset sedme, u čemu je i jedna od tajni „sportskog čuda“ bivše države). Neki se vraćaju igrati za reprezentacije novih država a neki to izbjegavaju, dok su neki izabrali nastupati za reprezentacije stranih zemalja gdje su im roditelji kao izbjeglice iz ex-yu zemalja primljeni (npr. svjetska nogometna klasa bosanskog porijekla „Šveđanin“, Zlatan Ibrahimović). Neki su postali državljani stranih zemalja uz tek površne veze s rodnim krajem (npr. tenisačica Monika Seleš, košarkaš Toni Kukoč). Doduše, neke od superzvijezda su se vratili poslije rata 1991. -1995., ali tek poslije sportskog umirovljenja u velikom svijetu. Vjerojatno najpoznatiji među takvima su košarkaši Dino Rađa i Vlade Divac. Rađa je pristupio HDZ-u i postao poznat po druženju s desničarskim pjevačem „Thompsonom“ i neuspješnom menadžmentu nekad vrhunske splitske košarke koja je pala na niske grane. Vlade Divac je doduše, bio nešto uspješniji i u sportskom menadžmentu i pokušajima poslovnih ulaganja u rodnoj Srbiji, ali se zatim nepotrebno uhvatio politike (u kojoj bi lako mogao proći kao i Rađa u njegovim aktivnostima u Hrvatskoj).

Uz sport, simbol 1980-tih bio je rock 'n roll. Nedavno je Nenad Rizvanović posebno istaknuo kao simbol epohe beogradski rock band Ekaterina Velika ili EKV. Taj se kulturni band iz 1980-tih kroz tragičnu dekadu 1990-tih toliko identificirao s vremenom da se pretvorio u neku vrstu herojsko-mučeničkog kulta jer je čak pet njegovih članova onih tragičnih 1990-tih izgubilo život pod nekim nevjerojatnim okolnostima uglavnom zbog zloupotrebe droga, u egzilu ili u nekim tragedijama. O EKV fenomenu piše Rizvanović:

EKV je još uvijek šifra nekog tajnog neimenovanog urbanog

škole košarke”, Reč, specijalno izdanje: „Nova generacija: Postjugoslavenska akademska dijaspora,“ No. 70/16, June 2003, str. 172-193.

jedinstva koje lebdi iznad država, nacija i politika. Oni sami taj teret nisu izdržali, ali njihova muzika i nadalje jednako blješti i oduzima dah...²⁸

Među rockerskim emigrantima posebnu ulogu ima Branimir „Johnny“ Štulić, vođa legendarne zagrebačke Azre. On, kakav je bio i prije, ostaje buntovnik, sad emigrant – buntovnik s razlogom. Doduše, pravi razlog njegovog totalnog izbjegavanja kontakta s Balkanom koji je opjevao ostaje enigma iako je znakovito da se u rodnom kraju već 20 godina nikad nije pojavio. Odlaskom u dobrovoljni egzil u Nizozemsku na početku rata i upornim odbijanjem ne samo povratka nego i kratkog posjeta u svrhu nekog spektakularnog „reunion“ ili „tribute“ koncerta (kakve je priređivao poznati računđija i biznismen Goran Bregović), on je poslao jasnu i jaku poruku kao što su ih davale i njegove pjesme. Jedan od slogana ne samo ove „dijaspore“ nego i cijele generacije postat će rečenica „Johnny vrati se!“ koja se kao grafit nalazi na mnogim zidovima diljem bivše YU. Igrom slučaja, našao sam se na istom mjestu sa Štulićem pred njegov i moj odlazak u egzil. Iz tog susreta nastao je moj zadnji objavljeni članak na danas mrtvom jeziku – srpskohrvatskom ili hrvatskosrpskom. U posljednjem prilogu koji sam objavio u „Nedjeljnoj Dalmaciji“ prije rata 1991 – a bio je to intervju s Štulićem na kog sam slučajno naletio u Beogradu kod Patrijaršije u tadašnjoj ulici Sedmog Jula a današnjoj Kralja Petra – Johnny ovako pojašnjava notornu identitetsku tematiku:

... Rekao sam [u intervjuu NIN-u] da sam prvi Balkanac. Bolje biti prvi Balkanac nego zadnji Jugoslaven. U stvari ja sam Turčin, službeno Makedonac, rođen u Skoplju, ali po karakteru sam Turčin, tako da smo svi isti – ja mogu samo da budem Balkanac. To se odmah vidi na faci.²⁹

A u *Leksikonu YU Mitologije*, ovako je opisan jedan susret nekog generacijskog emigranta sa Štulićem negdje u pustopoljinama postjugoslavenske dijaspore:

28 Nenad Rizvanović, „Ekaterina najveća“, Novi list, 15. XI. 2008, str. 17.

29 “Branimir Stulic Johnny, Balkanac: Mene vole i jedni i drugi”, Nedjeljna Dalmacija, 22. rujna 1991, str. 27.

Otišao je i Džoni, izgleda da u Jugi stvarno ne vredi ostajati. . . Egzilantska sudbina stigla je i mene; bolje nego vojni poziv. Sedim u vozu Arnem-Utreht jer sam pozvan na žurku gde će me domaćini predstaviti Njegovom Veličanstvu Štulićem. Konkretna povod: trebalo bi da radim ilustracije za njegov prevod Homerove Odiseje. Na žurci je sve zadimljeno, pala je kiša u ugasila roštilj u dvorištu. Neka riba beskrajno polemiše o Brajanu Feriju. Prekidam je između dve rečenice da bih postavio najnebuloznije moguće pitanje:

- Brano, kad ćeš opet svirati?³⁰

Fenomen „dijaspora“ kojoj su ikone rocker Štulić i EKV, iako nije politički faktor, vrijedi uzeti u obzir kod analiza povijesnih promjena u promatranom periodu. Ta je „dijaspora“ postala dio jedne izgubljene generacije iz jedne izgubljene i već dobro zaboravljene zemlje. Ali ta generacija je čini se, stvorila i neku kulturu i identitet, nekakav koloplet sjećanja i mitova, ma kako neartikulirani bili. Možda čak može igrati i ulogu nekakve alternative u lokalnom kontekstu. Naime, bilo kakva alternativa je dobrodošla mračnoj zbilji postsocijalističkog balkanskog getoa izoliranog iz EU civilizacije. U tom getou, mladi koji nisu uspjeli „pobjeći van“ ili se ugurati u juniorske sastave novih korumpiranih elita, ako se ne drogiraju jer im je skupo, ili ne pridruže regionalnom kriminalnom miljeu, onda se pojavljuju na rasističkim skupovima i mrziteljskim blogovima te u ruljama na nogometnim stadionima podsjećajući na društvene strukture iz kojih se 1920-tih regrutiralo članstvo fašističkih pokreta. Neki neizlječivi nostalgičari i dalje vapiju „Johnny, vrati se!“ Dakako, Johnny se neće vratiti niti će se vratiti epoha koju on simbolizira. Jer Johnny je metafora jedne imaginarne zemlje koja živi tek u nekim osobnim sjećanjima i jedne imaginarne bolje prošlosti koja je postala važna u odsustvu sretnije sadašnjosti i vizije bolje budućnosti. Doduše, bilo bi neprecizno proglasiti ovu „nevidljivu dijasporu“ apatridskom je svaka dijaspora ima nekakvu domovinu bilo materijalnu bilo imaginarnu, odnosno „zamišljenu“. I ta zamišljena zajednica nevidljive postjugoslavenske dijaspore

30 Iris Adrić, Vladimir Arsenijević, Dorde Matić, ur. *Leksikon YU Mitologije*. Beograd: Rende; Zagreb: Postscriptum, 2004, str. 094.

jest nekakva, Jugoslavija, ali to nije nikakva historijska Jugoslavija, ni ona iz, recimo, 1953 ili 1968, pa čak ni ona iz 1980-tih. Naime te 1980-te bile su samo nagovještaj nečeg sto se moglo ostvariti da sve nije krenulo po zlu, ili u perspektivi etničkih nacionalista - po dobru. Naime, domovina ili matična država te „nevidljive“ postjugoslavenske dijasporne je jedna „zamišljena zajednica“ koja se nikad nije ostvarila („Sve smo mogli mi, da je duži bio dan“). To je jedna hipotetska Jugoslavija koja je na temeljima socijalizma od kog je sve ono što je bilo dobro trebalo sačuvati a ne rušiti, u procesu demokratske tranzicije mogla proći barem poput Slovenije, Poljske, ili Češke. Dakle, koja je mogla nastati od 1989. do danas da u Srbiji a potom i u Hrvatskoj i drugdje u regiji, etnokonfesionalni nacionalisti nisu došli na vlast.

Nekoliko zaključaka

Dva tipa nacija s odgovarajućim dijasporama opisana u ovom članku odražavaju – ne nekakve fiksne identitete ili definitivnu prevagu tradicije nad inovacijom na balkanskim prostorima – nego relevantne političke procese i promjene koje su se dogodile na tlu bivše Jugoslavije od Drugog svjetskog rata do danas. Model etničke ili etnokonfesionalne nacije s etnodijasporama nastao je iz projekata suprotnog ideološkog predznaka od modela pluralističkog modernizirajućeg društva, to jest one multietničke socijalističke federacije i njenog ljudskog kapitala koji se po njenom slomu rasuo po svijetu. Dakle, ako je postojao neki kontinuitet, radilo se o ideološkom konfliktu između dva modela nacionalizma. Na koncu je, bez obzira što su nove balkanske nacije formalno priznate kao demokracije a bivša Jugoslavija to nije bila, prevladala ideološka opcija „istočnog“, konzervativnog, etnokonfesionalnog nacionalizma nad „zapadnim“, progresivnim i sekularnim varijantama nacionalnog razvoja shvaćenog prije svega kao modernizacija (*nation building*).³¹

31 Vidi Liah Greenfeld, „Nationalism in Western and Eastern Europe Compared,“ in Stephen E. Hanson and Willfried Spohn, eds. *Can Europe Work? Germany & the Reconstruction of Postcommunist Societies*. Seattle & London: University of

Poslije sloma jugoslavenstva i socijalizma, jedan dio bogatog ljudskog kapitala koji je taj sistem iznjedrio, pretvorio se u jednu, moglo bi se kazati, „asimetričnu dijasporu“ (bez države-matice i artikulirane nacionalnosti) ili definitivno atipičnu dijasporu koja nije sukladna nacionalističkim i etnokonfesionalnom poimanju dijaspore. Ipak to nije dijaspora u konceptualnom smislu nego kulturni trend. To je samo spomenik jednoj prošlosti koja se usprkos žilavoj nostalgiji sustavno od novih država gura u zaborav i pitanje je vremena kad će u njega trajno potonuti. Stoga se treba baviti onim čemu pripada budućnost u ovom dijelu Evrope a to su nove etnokonfesionalne nacije nastale raspadom SFRJ i ratovima 1990-tih. S obzirom da su se te nove nacije formirale s novom mitskom strukturom u kojoj je Mit o Dijaspori jedan od konstitutivnih mitova, potrebno je pokušati bolje razumjeti i konceptualizirati taj fenomen.

Prije svega treba poći od standardne distinkcije između etničkog (*ethnic*) i građanskog (*civic*) nacionalizma.³² Kod prvog je ključni koncept etnos, narod, a kod drugih građanstvo i državljanstvo. Dakle, prvi je prije svega kulturni fenomen a drugi politički (tako da se etničke nacije nazivaju nacijama i kad nemaju državnosti dok građanski tip nacije postoji samo kao *nacionalna država*). Etničke nacije su one zajednice u kojima je kolektiv iznad pojedinca, većinski narod je nositelj suvereniteta a ta je grupa vezana mitovima o zajedničkom podrijetlu i dugoj tradiciji opstanka, jezikom, običajima, a u mnogim slučajevima i zajedničkom religijom te jedinstvenom nacionalnom vjerskom institucijom kojoj rođenjem svi članovi nacije pripadaju. Kod etničkih nacija, mitovi o podrijetlu, opstanku, kolektivnoj patnji i borbi te posebnosti u odnosu na druge narode i slično, su i osnovni izvor legitimiteta vlasti u takvim nacionalnim državama.³³ Građanske su nacije skupine pojedinaca u

Washington Press, 1995.

32 Vidi, Anthony D. Smith. *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1993; Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994; Umut Özkirimli. *Contemporary debates on nationalism : a critical engagement*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

33 Vidi, Pål Kolstø, ur., *Myths and Boundaries in Southeastern Europe*. London.: C. Hurst & Co, 2005; Hosking i Schöpflin, *Myths and Nationhood*.

kojima svaki građanin ima određena prava i dužnosti a glavni izvor legitimiteta vlasti su upravo ta prava i ostale temeljne demokratske institucije te održivi moderni ekonomski razvoj.

Pojam dijaspore, napose dijaspora kao „mit nacionalnosti“, igra važnu ulogu za etnički i etnokofesionalni nacionalizam a irelevantan je za građanski tip nacionalizma. Također su dijaspore ključne za etnički homogene nacije a manje bitne ili posve nebitne za multietnička pluralistička društva organizirana kao građanske demokracije. Dijaspore su naglašene u nacionalizmima poznatih etničkih i etnokofesionalnih kulturno homogenih nacija poput recimo, Izraela, Irske, Turske, Italije, Grčke, Poljske, i sličnih te dakako, novih južnoslavenskih balkanskih nacija kojima se ovaj rad bavi. Ali i u multietničkim pluralističkim društvima, kad nacionalistički pokreti većinskog naroda uzmu zamah, često naglašavaju ulogu dijaspore. Tako je primjerice, dijaspora postala bitna u nacionalističkom pokretu Hindusa na indijskom potkontinentu, napose od 1950-tih kad je osnovana svjetska Hindu organizacija Visha Hindu Parishad (VHP). Nacije utemeljene na građanskom tipu nacionalizma, napose pluralistička demokratska društva poput SAD, Britanije, Kanade, Australije i sličnih, nemaju vlastite dijaspore u onom smislu kako ih poimaju etničke i etnokofesionalne nacije. Eventualno, ove države daju građanima mogućnost da po takozvanom „multikulturalnom“ modelu kod osobne identifikacije istaknu zemlje podrijetla. Socijalistička je federativna Jugoslavija stvorila jednu kombinaciju etničkog i građanskog nacionalizma. U njoj je bazični bio etnički identitet u etničkim federalnim državama-republikama te nije postojala „jugoslavenska nacionalnost“ nego je umjesto nje razvijen pojam „radnog čovjeka i građanina u samoupravnom društvu“. Restrukturirajući se u suprotnosti spram SFRJ i jedna druge, države- nasljednice su se konstituirale kao naglašeno etničke nacije kog kojih je bitno odbacivanje svakog jugoslavenstva i naglašavanje uzajamnih razlika. Osim toga, novi etnički nacionalizam na Balkanu se razvijao i u doba globalnog uspona još jednog, njemu srodnog rigidnog nacionalizma kojeg ponekad nazivaju „religijskim nacionalizmom“. Taj se obično javlja u kombinaciji s etničkim

nacionalizmom kao „etnoreligijski“ ili „etnokonfesionalni“ nacionalizam.³⁴ Kod ovih tipova nacionalizama su „mistične“ i „mitološke“ dimenzije još jače naglašene. Pod pojmom „mitologije“ nacionalizma, podrazumijevam ono što je nacionalizmu inherentno a to je između ostalog, po znamenitim riječima filozofa Ernesta Renana, „povijest s greškom“, odnosno, „biti nacijom pretpostavlja pogrešno interpretirati povijest“.³⁵ Ove „mitske“ verzije povijesti koje mogu manje ili više odstupati od činjenica i onog što se doista u povijesti dogodilo, imaju konkretnu funkciju u sadašnjosti. Kod „mitova nacionalnosti“ koji su inkorporirani u nacionalne identitete i nacionalističke ideologije, ta je funkcija legitimiranje određene strukture vlasti, tj. vladajućih elita, onom interpretacijom prošlosti koja njima odgovara tako da bi bili prihvaćeni kao legitimna vlast. Drugim riječima, radi se o političkim mitovima, odnosno upotrebi prošlosti u procesu legitimiranja vlasti.³⁶

U „etnoreligijskom“ (ili kako smo ga ovdje nazivali – etnokonfesionalnom) nacionalizmu, Mit o dijaspori je napose relevantan. Postaje još važniji u slučajevima poput ovog kojim se ovaj članak bavi, dakle, kad su vjerske institucije instrumenti razlikovanja između etnosa i uz to još i lokomotive nacionalističkih pokreta koji traže etnokonfesionalno homogenu državu. Ali u takvim slučajevima vjerske organizacije i religije istovremeno djeluju i

34 Vidi između ostalog, Peter van der Veer. *Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India*. Berkeley: University of California Press, 1994; Dino Abazović, *Za Naciju i Boga. Sociološko određenje religijskog nacionalizma*. Sarajevo: CIPS Univerziteta u Sarajevu, 2006; Mitja Velikonja, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*. Translated from Slovenian by Rangichi Nginja. Eastern European Studies N. 20. College Station, Texas Tx.: A&M University Press, 2003; Ivan Cvitković. *Konfesija u ratu*. Sarajevo ; Zagreb : Svjetlo riječi, 2004; Perica, *Balkanski idoli*.

35 Ernest Renan, „What is a Nation?“ u Geoff Eley and Ronald Grigor Suny, ur. *Becoming National: A Reader*. New York: Oxford University Press, 1996, str. . 41-55.

36 O pojmu i teorijama političkog legitimiteta, napose problemu legitimiranja vlasti u jugoslavenskim državama, vidi Sabrina P. Ramet. *The three Yugoslavias : state-building and legitimation, 1918-2005*. Washington, D.C. : Woodrow Wilson Center Press ; Bloomington, IN : Indiana University Press, 2006.

kao „transnacionalne“ snage povezujući članove svojih zajednica u matičnoj državi i dijaspori.³⁷ Dakako, Mit o Dijaspori, kao i svi mitovi nacije te politički mitovi, efikasan je homogenizirajući, kohezivni mehanizam. Međutim, kao i slični društveno kohezivni instrumenti, može u određenim situacijama imati i destruktivne, na primjer, iredentističke, separatističke ili imperijalističke implikacije te biti faktorom interetničkog i konfesionalnog konflikta te represije nad manjinskim grupama. Kod ekstremnih slučajeva etno-religijskog nacionalizma i etničkih homogenizacija gdje se vlast legitimira militantnim nacionalizmom koji stalno „brani“ svoju grupu od „onih drugih“, dolazi do, kako je to opisao holandski antropolog Peter van der Veer na primjeru sukoba Hindusa i Muslimana u Indiji, „permanentnog opsadnog stanja“ koji drži pogođena društva taocima konflikta jer ako tenzije popuste, slabi legitimitet takve vlasti.³⁸

Mit o Dijaspori smatram varijantom arhetipskog mita o sakralnom centru i vječnom povratku.

Genealogija obaju mitova seže u davnu hebrejsku tradiciju. Judaizam ga je osuvremenio za potrebe modernog izraelskog nacionalizma tako da je današnja država Izrael nastala tamo gdje jest a ne drugdje, djelomice zahvaljujući konkretnoj hebrejskoj dijaspori ali još više političkom mitu koji ju je iskoristio. Kod Nietzschea, u „Tako je govorio Zarathustra“ spominje se arhetipski mit kozmosa pod nazivom „Mit o vječnom povratku“ (*eternal return*). Tako ga naziva i filozof religija Mircea Eliade, koji ga nalazi u mnogim religijama. Eliade je istaknuo kao ključni element pojam „sakralnog centra“ koji održava zajednicu na okupu a javlja se u obliku sakralnih spomenika, hramova, svetišta i mitskih pripovijesti.³⁹ Karen Armstrong je ovaj Mit o vječnom povratku istaknula (napose naglašavajući funkciju sakralnog centra i svetih mjesta) kao jedan

37 O religijama kao „transnacionalnim“ faktorima – doduše u drukčijoj funkciji od ove koju spominjemo -- vidi u Timothy A. Byrnes, *Transnational Catholicism in postcommunist Europe*. Lanham, MD : Rowman & Littlefield, 2001.

38 Van der Veer. *Religious Nationalism*, str. 217.

39 Mircea Eliade. *The myth of the eternal return*. translated from the French by Willard R. Trask. New York: Pantheon Books, 1954.

od paradigmatičkih mitova koji se mogu naći u velikim religijama a temeljna mu je društvena funkcija bila održati zajednicu na okupu i pobjediti „strah od nestanka“ (*fear of extinction*).⁴⁰ Pojam „sakralnog centra“ u modernoj, sekulariziranoj i ideologiziranoj formi nacionalizma mora biti u nacionalnoj državi, po mogućnosti u njenom glavnom gradu. Stoga je poznata metafora „izgubljenog Jeruzalema“ kojem se treba uvijek vraćati (slično Rimu u kojeg „vode svi putovi“) postala često upotrebljavanom političkom metaforom.

Zanimljivo je da Mit o Dijaspori ne spominju kao posebni mitski prototip ili model-mit neke poznate i često citirane klasifikacije i tipologije mitova nacionalnosti pa ga treba tražiti kao podvrstu unutar ponuđenih kategorija. Geoffrey Hosking and George Schöpflin u poznatoj studiji o „Mitovima nacionalnosti“ iz 1997, nude nekih dvadesetak kategorija mitova a unutar ovih, Mit o Dijaspori bi se mogao uklopiti u „Mitove zajedničkog podrijetla i etničkog srodstva“ ili „Mitove patnje, mučeništva i iskupljenja“.⁴¹ Pål Kolstø, u studiji iz 2005., „historijskih mitova“ koji su imali utjecaja na formiranje nacija u jugoistočnoj Evropi, daje četiri mitska arhetipa od kojih bi se Mit o Dijaspori mogao podvesti pod mitove o specifičnosti i izuzetnosti u odnosu na druge grupe (*sui generis*) te kolektivna patnja (*martyrium*).⁴² Mit *sui generis* je posebno važan jer dijaspore iz jugoslavenskih zemalja nikad nisu imale nekakvu verziju Jugoslavije vani nego su tamo uglavnom živjele odvojeno u etničkim, ako ne neprijateljskim a ono ne međusobno bliskim zajednicama.

U novijem djelu „Sakralni izvori nacionalnog identiteta“, teoretičar nacionalizma Anthony D. Smith, daje nekoliko kategorija mitova među kojima bi se Mit o Dijaspori najbolje uklopio u mitove koje on naziva mitovima „Žrtve i mučeništva“, „Izgubljenog raja“,

40 Karen Armstrong. *A history of God : the 4000-year quest of Judaism, Christianity, and Islam*. New York: Gramercy Books, 2004.

41 Geoffrey Hosking and George Schöpflin, eds., *Myths and Nationhood*. London: Hurst, 1997, str. 9 i 33-36.

42 Pål Kolstø, ed., *Myths and Boundaries in Southeastern Europe*. London.: C. Hurst & Co, 2005.

„Svete zemlje“ i „Izabranog naroda“.⁴³ Očito je da se kod Smitha radi o analizi suvremene ideološke eksploatacije starih hebrejskih mitova. Smith naglašava da je suvremeni nacionalizam posudio mnogo toga iz hebrejske tradicije i da je nacionalizam općenito sklon posudbi i sekulariziranju sakralnih i religijskih koncepata. U tom kontekstu treba spomenuti i teze iz suvremenih studija komparativnih religija Johna L. Esposito i njegovih suradnika koji smatraju da je hebrejski „Mit o egzilu i povratku“ jedna od komponenti velikog arhetipskog „Mita Povijesti“ koji se pojavio u drevnom Izraelu i utjecao na shvaćanje kozmosa kao nečeg sto „teče i razvija se od početka prema kraju.“⁴⁴ Ako je, ističu ovi autori, Exodus bio utemeljujući mit Judaizma, onda su Egzil i Dijaspora koja je slijedila nakon njega, bili formativni mitovi koji su oblikovali Judaizam. Velike traume egzila/dijaspore i još veće ushićenje povratka, odredile su mitsku matricu judaističke misli i iskustva od tih pradavnih vremena do danas. Taj model egzil-povratak integriran je u identitet Židova. Prema modelu „Egzil - Dijaspore – Povratak“, kroz kolektivnu maštu generacija postignuto je u novo doba cionističkog nacionalizma jedinstvo između matične domovine-države Izraela i židovske dijasporu u svijetu.⁴⁵

Na kraju - jer u slučajevima koje smo ovdje obradili opažamo da etnonacionalisti otkrivaju „prave“ članove svojih zajednica među članovima srodnog etnosa u inozemstvu – treba spomenuti neke teorije etničnosti. Naime, ti „pravi“ Hrvati, Srbi, itd., koji su vani, ne samo da bi po logici etnonacionalista trebali imati jaki emocionalni poriv da se vrate matičnoj državi (koja ih onda može „uhvatiti na emocije“ i nametnuti im ideologije, politike, ratove, i sve što vladajuće elite zamisle) nego su vani živjeli u uzajamno neprijateljskim etničkim grupama porijeklom iz iste regije

43 Anthony D. Smith, *Chosen Peoples. Sacred Sources of national Identity*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2003.

44 John L. Esposito, Darel J. Fasching, Todd Lewis. *World Religions Today*. New York: Oxford University Press, 2002.

45 Prema Jakob Neusner, *The Death and Birth of Judaism*. New York: Basic Books, 1987, str. 116, citirano u Esposito, Fasching i Lewis. *World Religions Today*. str. 129.

nasuprot onim domaćim segmentima populacije koji su tobože „kontaminirani“ jugoslavenstvom i sličnim ideologijama regionalne interetničke srodnosti i solidarnosti. Međutim, problem je to što ti koji su vani, definitivno „nisu pravi“ i što su dulje vani sve su sličniji većinskoj grupi zemlje u kojoj žive nego većinskom narodu u zemlji porijekla.

Ovdje želim posebno istaknuti rad o interakciji etniciteta i nacionalizma norveškog antropologa Thomas Hylland Eriksena a također podsjetiti i na teoriju Stuarda Halla o hibridnim identitetima. Polazeći od shvaćanja etniciteta kao konstrukcije kolektivnog identiteta u odnosu na neku drugu, obično srodnu i susjednu grupu od koje se potrebno razlikovati, Eriksen spominje i etničke dijaspore. On smatra da „sam pojam dijaspore, koji se izvorno koristio za Jevreje rasejane po Evropi, sugerije da te ljude njihov primarni identitet vezuje za zemlju predaka čak i ako su čitav život proveli negde drugde. Upravo iz ovog razloga pojam dijaspore i jeste sporan...“⁴⁶ Eriksen također naglašava da postoji kontradikcija između pojma dijaspore i kategorije nacije, jer su konsolidacija nacije i migracija (koja stvara dijasporu) dva proturječna procesa, iako, međutim, migracija i dijaspora mogu pridonijeti ojačavanju nacionalnog identiteta.⁴⁷ Dijaspore, međutim, ne može ostati imuna na utjecaj dominantne kulture u kojoj se nalazi kao etnička manjina tako da je podložna identitetskim mutacijama koje je Stuart Hall nazvao „hibridnost“.⁴⁸ Tako dolazimo do paradoksa da etnički nacionalistički pokreti uzimaju kao „prave“, i time uzore matičnom etnosu, ove „hibridne“ identitete uvezne iz inozemstva koji su tamo već „mutirali“ te su ponekad, ovisno odakle te dijaspore dolaze, postali sličniji možda čak i onom etnosu od kojeg se treba razlikovati po cijenu života.

46 Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*. S engleskog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, Beograd, XX vek, 2004, str. 258.

47 Ibidem, 259.

48 Stuart Hall, "Ethnicity: Identity and Difference" u Geoff Eley i Ronald Grigor Suny, *Becoming National: a reader*. New York: Oxford University Press, 1996, str. 345; "Old and new identities, old and new ethnicities", u Anthony D. King, ur. *Culture, Globalization and the World-System*, London: Macmillan, 1991, str. 41-68.

Srđan Šljukić

KULTURNI RESURSI I SUKOB: KOSOVO IZMEĐU ISTORIJE I MORALA

Ljudska društva su izuzetan primer saradnje, ali i proizvod saradnje. Na iskustvenom nivou, saradnju je moguće uočiti u bezbroj situacija: u porodici, u školi, na ulici, u prodavnici, u preduzeću, na tržištu, među državama, itd.

Međutim, ta činjenica često prolazi nezapaženo, nekako se podrazumeva. Ono što većinu ljudi fascinira nije saradnja, već upravo ono što joj je suprotno, a to su društveni sukobi. Sukobi su ti koji privlače pažnju društvenih aktera, kako onih koji u njih bivaju uključeni, tako i onih koji ih samo posmatraju, čitaju u njima i sl. Tokom i povodom sukoba «podiže se adrenalin», razbuktavaju se strasti; iz do tada naizgled savršeno racionalnih i hladnokrvnih pojedinaca provaljuje žestina i bes, neretko i mržnja. Ovo važi za većinu sukoba, a naročito za ratne sukobe, u kojima su ulozi najveći, sredstva sile i uništenja najprisutnija, a posledice najteže.

Mi imamo nameru da govorimo o jednom dugotrajnom sukobu, sukobu na Kosovu i oko Kosova, tačnije srpske pokrajine Kosova i Metohije. Reč je o sukobu koji čas tinja, čas se razbuktava i prelazi u ratni i to desetinama godina. Naravno, ne mislimo da se posvetimo svih aspektima ovog sukoba, jer bi to bilo nemoguće, već samo o jednom, onom koji se tiče mesta i uloge (nekih) mitova.

Sociologija se, suprotno prilično uvreženom laičkom mišljenju (kojem su, istina, neki sociolozi u izvesnoj meri kumovali), u svojim istraživanjima ne oslanja isključivo na podatke dobijene putem upitnika. Naprotiv, ona koristi čitav niz izvora podataka, koji su najčešće komplementarni, a uključuju zvaničnu statistiku, razne

dokumente, dubinski intervju, itd. U izvore podataka o društvu svakako spadaju i javno date izjave društvenih aktera, koje mogu biti posebno značajne u istraživanju društvenih sukoba, s obzirom na činjenicu da je, iz razumljivih razloga, mnoge sociološke tehnike tu teško primeniti. Važi pravilo: što informisaniji i u sukob uključeniji akter, to važnija njegova izjava.

Teško bi se osporila tvrdnja da u ovu grupu aktera, kada se radi o sukobu oko Kosova spada Marti Ahtisari. Bivši predsednik Finske, ovaj diplomata više je decenija učestvovao kao posrednik u rešavanju sukoba u savremenom svetu. Svojevremeno ga je britanska vlada imenovala za posrednika u procesu razoružanja Irske republikanske armije (IRA); posredovao je i u Indoneziji. Godine 1999. bio je jedan od posrednika (uz Rusa Viktora Černomirdina) u pregovorima između NATO i srpskih vlasti o okončanju rata oko Kosova, a kao specijalni izaslanik Organizacije Ujedinjenih Nacija (OUN) posredovao je i u pregovorima o konačnom statusu Kosova. Ove godine (2008) dobio je i Nobelovu nagradu za mir.

M. Ahtisari je 15.10.2008. izjavio, u intervjuu nemačkom listu «Tagesšpigel», da «(...) Ako jedno društvo postupa kao što je to srpsko učinilo, onda ono mora snositi posledice. Rešenje za Kosovo zbog toga deluje, u najboljem slučaju, preventivno (...) Ako jedan diktator u bilo kojoj zemlji počne da se loše ponaša prema svojim građanima, slede konsekvence. Tada međunarodna zajednica ima odgovornost da interveniše. U ovom slučaju, to znači nezavisnost Kosova (...) Srbi su odbili da istoriju tog konflikta pošteno razmotre.»¹

Ukoliko bi bilo dovoljno samo «primit k znanju» izjave ovakvih i sličnih svedoka jednog društvenog sukoba, tada bi sociologija kao nauka bila sasvim izlišna. Na sreću sociologa, to tako nije. Izjave društvenih aktera moraju biti podvrgnute sociološkoj analizi, kako bi se otkrila njihova društvena pozadina, skrivene strukture koje laicima izmiču, a kojih, često, ni sami akteri nisu svesni.

Već površan pogled na izjavu Martija Ahtisarija govori nam da on upotrebljava jedan prilično maglovit pojam, pojam «međunarodne

1 Види: www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/22244/Ahtisari:+Srbi+treba+da+snose...

zajednice». Šta je «međunarodna zajednica»? Svi narodi sveta? Sve članice OUN? «Međunarodna zajednica» o kojoj govori M. Ahtisari jeste ona koja je intervenisala u smislu stvaranja nezavisnog Kosova. Opštepoznata je stvar da je u sukobu oko Kosova vojno intervenisao NATO i da je najmoćnija zemlja u okviru NATO, a to su SAD, bila i danas jeste najglasniji zagovornik kosovske nezavisnosti. Dakle, «međunarodna zajednica» za Ahtisarija je NATO, ili, još uže (pošto nisu sve članice NATO priznale nezavisnost Kosova), SAD. Zašto se poturaju NATO i SAD kao «međunarodna zajednica»? Razlog je lako dokučiv: zato što se poseban interes želi prikazati kao opšti, kako bi mu se dala legitimnost.

Ovakav nas uvid prosto nagoni da preispitamo i druge delove njegove izjave. Kakvo je to «loše postupanje»? Ukoliko se radi o kršenju ljudskih prava, da li to onda važi za sva slična kršenja ljudskih prava bilo gde u svetu? Na osnovu čega «međunarodna zajednica», tj. NATO i SAD «imaju odgovornost»? Zbog čega su to Srbi «odbili da istoriju konflikta pošteno razmotre»? Šta uopšte znači «pošteno razmotriti»? Ko ima pravo i na osnovu čega da procenjuje šta je to «pošteno»?

Deo odgovora na ova i slična pitanja, prema našem mišljenju, krije se u mitovima i njihovoj ulozi u društvenim sukobima. U nastavku ovog rada razmotrićemo upravo ovaj problem, da bi se zatim usredsredili na (neke) mitove vezane za sukob oko Kosova.

Mit kao antropološka kategorija

Takozvani „zdrav razum“ ima uvek spremne odgovore na sva pitanja, pa tako i na pitanje o suštini mitova i njihovoj ulozi u društvenim sukobima. Jednostavno, mitovi su puke izmišljotine, neistine koje kreiraju oni koji žele da manupulišu ljudima kako bi ostvarili sopstvene interese. Tokom sukoba, njih „negativci“ koriste kako bi zaveli naivne mase i naterali ih da se međusobno satiru.

Ovakav se „naučni nalaz“ zatim primenjuje na posebne slučajeve, uključujući i one na zapadnom Balkanu. Najveći broj ljudi iz medija, zatim političari, ali i jedan deo naučnika tvrde da je stanovništvo

zapadnog Balkana bilo, u godinama koje su nastupile nakon sloma „tvrđog“ komunizma (1989), grubo izmanipulisano od strane svojih nacionalnih (nacionalističkih) elita. Za tu manipulaciju su poslužili (nacionalni) mitovi, manje ili više maštovite priče iz „slavne“ prošlosti u kojima se opisuju događaji koji se, u stvari, nikad nisu ni dogodili. Tako izmanipulisane i nacionalizmom „zadojene“ mase krenule su u međusobni obračun, koji je rezultirao smrću ogromnog broja ljudi, strahovitim razaranjima i patnjama stotina hiljada porodica. Na ovakvu situaciju su, posle više godina oklevanja, pod moralnim pritiskom javnosti u sopstvenim zemljama morale da reaguju vlade zapadnih država i da vojnom silom prekinu samouništavajuću agoniju balkanskih naroda. Mitovi su možda bili primereni nekadašnjim vremenima u kojima je ključnu ulogu imala religija, dok im danas, u modernom svetu racionalnosti i ekonomije, nema mesta.

Tako Danijel Server (Daniel Server) u novinskom članku „Isterivanje poslednjih balkanskih duhova“², čiji naslov, u duhu gore predstavljenog objašnjenja, jasno asocira na demitolizaciju, konstatuje da su ratovi iz 1990-ih završili interвенцијама NATO u Bosni (1995) i na Kosovu (1999). Međutim, time problem nije do kraja rešen, jer je „Srbija zamenila nasilni nacionalizam nenasilnim nacionalizmom kada je Slobodan Milošević bio zbačen pre osam godina“. Dok su, očigledno, Srbi još uvek pod jakim uticajem mitova, „SAD i Evropska unija posvećene su demokratskoj tranziciji i integraciji čitavog Balkana u NATO i na kraju u EU“. Kako bi prevladala „vizija“ SAD i EU, a koja bi donela trajan mir u region „koji je neprekidno uvlačio velike sile u sukob“, ne treba zazirati ni od upotrebe „snažne sile“.

Mišljenju Danijela Servera veoma je blizak stav Erharda Buseka (Erhard Busek), danas specijalnog koordinatora Pakta za stabilnost

2 Чланак је из дневног листа „Данас“ на свом званичном Интернет сајту 2008. године пренела „Нова српска политичка мисао“ (www.nspm.org. yu). Данијел Сервер је потпредседник за операције мира и стабилности на америчком Институту за мир, чија запажања и коментаре врло често преноси један број медија у Србији.

jugoistočne Evrope.³ Ističući da je najveći problem Balkana integracija BiH, on je u intervuu jednom bečkom dnevnom listu rekao da će „Srbija, srednjoročno gledano, ostati povod za zabrinutost“. Ovo zbog toga on ne veruje „da će se situacija oko Kosova brzo rešiti, jer ko više od šest stotina godina u pamćenju zadržava bitku na Kosovu, i za druga pitanja ima veliki kapacitet pamćenja“. U jednoj drugoj svojoj izjavi Erhard Busek žali što „dok se u Srbiji beleže veliki privredni uspesi, njen politički vrh živi u svetu mitologije“.⁴

Slika o kojoj smo govorili širi se ponajviše putem medija čije su centrale locirane u zemljama-članicama NATO pakta. Čak 90% međunarodnih vesti koje objavljuje svetska štampa dolazi od samo četiri velike zapadne agencije: Junajted Pres Internešenel (UPI), Asošijetid Pres (AP), Rojter (Reuter) i Ažans Frans Pres (AFP). Kada se ovome dodaju velike medijske kompanije Merdoka, zatim Tajm Vorner i CNN, dobijamo sliku fenomena koji Dejvid Mek Kvin naziva „informacioni imperijalizam“.⁵ Utisak upotpunjuje činjenica da SAD dominiraju na međunarodnom filmskom tržištu.⁶ „Poželjnu sliku“ ne šire samo mediji, nego i proizvodi masovne kulture, kao što je film.

Sveprisutnost i široka prihvaćenost gore skiciranog odgovora na pitanja o odnosu mitova i sukoba na zapadnom Balkanu nikako ne može biti uzeta kao dokaz njegove valjanosti. „U stvarima nauke nema glasanja“, govorio je jedan poznati i izuzetno uticajni mislilac iz devetnaestog veka.

Prihvatanjem jednog ovakvog objašnjenja kao istinitog nauka bi izdala samu sebe, jer bi se složila sa onim što, tobože, „svi znaju“ i odbila da ide iza pojavnog, da traga za latentnim. Stoga smatramo neophodnim da mitovima pridemo na antropološki način, koji nipošto nije nov ni nepoznat. Izvesna skrajnutost i zanemarenost

3 „Косово ће дуже време бити проблем“, Вести Б92 од 11.03.2008 (www.b92.net). Ерхард Бусек је дугогодишњи аустријски политичар, својевремено и вицеканцелар (потпредседник Владе Аустрије).

4 Објављено у дневном листу „Вечерње Новости“, 17.01.2008, на стр. 2. у чланку под насловом „Несагледиве последице“

5 Према: Д. Гавриловић, Удари судбине, STYLOS, Нови Сад, 2006, стр. 39.

6 Исто, стр. 38. и 234

ovog pristupa, moguće je, stoji u direktnoj (obrnuto proporcionalnoj) vezi sa njegovom analitičkom snagom.

Zašto su nam uopšte potrebne teorije o mitu? Zar mit nije samo „prazna priča“, „šarena laža“ kojom su se tešili drevni narodi i kojom se danas zaluđuju mase? Koen objašnjava da se sama reč „mit“ u svakodnevnom jeziku gotovo uvek koristi u svom pežorativnom značenju, prema kojem su mitovi pogrešna verovanja kojih se ljudi drže protivno svim dokazima. Mit je tu sinonim za grešku ili zabludu, za pogrešan zaključak, za „babsku priču“. Ovakva upotreba reči „mit“ implicira da onaj koji veruje u mit jeste naivan čovek koji živi u nekakvom svom „savršenom svetu“, koji, jasno, ne postoji; ukoliko nije reč o naivnom čoveku, tada se sigurno radi o primitivnom čoveku, „divljaku“. Mitovi, međutim, nisu greške. Oni se redovno tiču objekata i događaja koji nikako ni nisu mogli postojati ili se dogoditi, što znači da ne postoji način da se njihova istinitost testira na naučan način. Mitovi nisu greške i zbog jednog drugog razloga: njihova istina, za one ih prihvataju, biva večno sačuvana.⁷

Koen razlikuje čak sedam glavnih teorija o mitu: tu je najpre ona koja mit smatra oblikom objašnjenja koje se pojavljuje u izvesnoj fazi razvoja ljudskog društva i kulture; dalje, ona koja mit tretira kao oblik simboličkog stava koji nema objašnjavajuću funkciju, nego funkciju ekspresije kao cilja po sebi (mitopoetika kao osoben tip misli); sledi viđenje mita kao izraza čovekove podsvesti; teorija koja naglašava funkciju mita u kreiranju i održavanju društvene solidarnosti i kohezije; ona koja naglašava njegovu funkciju legitimisanja društvenih institucija i običaja (društvenih praksi); teorija koja posmatra mit kao vid simboličkog stava o društvenoj strukturi, povezanog sa ritualom; naposletku, tu je i strukturalistička teorija o mitu.⁸ Prema njegovom mišljenju, izgleda da je teorija o mitu Bronislava Malinovskog (Bronislaw Malinowski) ipak ostavila najdublji trag u antropologiji.

Malinovski pod kulturom podrazumeva *oruđe* (instrument) koje čovek koristi kako bi, u datoj okolini, uspešno zadovoljio svoje

7 P.S. Cohen, "Theories of Myth", *Man*, Vol. 4, No. 3 (Sep. 1969), crp. 337.

8 *Icro*, crp. 338.

(biološke i psihološke) potrebe. Kultura obuhvata kako objekte, tako i načine ponašanja i može se raščlaniti na brojne aspekte kao što su vaspitanje, društvene kontrola, ekonomija, sistem znanja, verovanja, moralnost, umetnost. Svi delovi kulture imaju neku funkciju i uzajamno su povezani u celinu.⁹

Kakvo je mesto i funkcija mitova u kulturi shvaćenoj kao funkcionalna celina? Svoje gledište Malinovski je na sistematski način izložio u radu „Mit u psihologiji primitivnih naroda“, inače posvećenom Džemsu Frejzeru (James Frazer).

On najpre iznosi svoju osnovnu tezu, prema kojoj postoji tesna veza između reči, mita, svetih priča jednog plemena i, sa druge strane, morala, društvene organizacije i praktične aktivnosti.¹⁰ Zatim konstatuje da u polju „nauke o mitologiji“ postoji veliki broj različitih mišljenja, kao i da je među njima prisutna „žučna polemika“. Uključujući se u rasprave o mitu, Malinovski kritikuje školu mitologije prirode, tada prisutnu najviše u Nemačkoj. Prema pripadnicima ove škole, primitivni čovek se dosta interesuje za prirodne pojave i to je njegovo interesovanje uglavnom teorijskog i pesničkog karaktera. Pokušavajući da ih protumači, on stvara simbole i personifikuje ih. Dakle, svaki mit kao svoju suštinu ima neku prirodnu pojavu.

Škola mitologije prirode, smatra Malinovski, „ignoriše kulturnu funkciju mita“ i pripisuje primitivnom čoveku interesovanja koja on, u stvari, nema. On se u svojoj kritici poziva na sopstveno istraživačko iskustvo: „Na osnovu ličnih proučavanja živih mitova, koja sam vršio među primitivnim ljudima, rekao bih da je čisto umetničko ili naučno interesovanje primitivnog čoveka za prirodu vrlo ograničeno; u njegovim idejama i pričama ima malo mesta za simbolizam; i *mit, u stvari, nije neka jalova rapsodija, niti besciljno izlivanje uzaludnih maštarija, nego vredna, vrlo značajna kulturna snaga*“.¹¹

9 Види опширније у: Б. Малиновски, Научна теорија културе, Вук Караџић, Београд, 1970.

10 Теорија о миту коју је дао Малиновски овде је дата према: Б Малиновски, Мит, наука и религија, Просвета, Београд 1971, стр. 88-128.

11 Исто, стр. 91. Нагласио С.Ш.

Sledeće gledište sa kojim se Malinovski ne slaže jeste ono prema kojem je sveta priča istinit istorijski opis prošlosti. U ovoj teoriji o mitu ima nešto istine, jer i istorija i prirodna sredina ostavljaju dubok trag na kulturi, pa tako i na mit. Međutim, ovo stanovište pravi istu grešku kao i ono prethodno, pripisujući primitivnom čoveku „naučni impuls“ i svodeći mit na hroniku. Iako je tačno da se primitivni čovek u izvesnoj meri interesuje i za prošlost i za prirodu, on je prevashodno okrenut svojim praktičnim zanimanjima, tokom čijeg obavljanja mora da savladava veliki broj teškoća. Zato je čitava njegova mitologija moćno sredstvo koje on koristi kako bi sam sebi pomogao.

Mit nije samo priča, nego stvarnost koja se doživljava, živa stvarnost za koju se veruje da se nekada davno dogodila i koja i danas utiče na ljudsku sudbinu. Mit se priča da bi se zadovoljile religijske potrebe i moralni zahtevi, da bi se učvrstili postojeći društveni odnosi, da bi se ispunili praktični zahtevi: „(...) mit vrši jednu neophodnu funkciju: on izražava, pojačava i ozakonjuje verovanje; on čuva i nameće moral; on garantuje delotvornost rituala i sadrži praktična uputstva. Tako je *mit nužni sastojak ljudske civilizacije*; to nije neka jalova priča, već vredna aktivna sila; to nije intelektualno objašnjenje ili umetnička uobrazilja, već pragmatička povelja primitivne vere i moralne mudrosti“.¹² Kako bi svoju tezu o mitu kao „nužnom sastojku ljudske civilizacije“ potkrepio, Malinovski upoređuje ulogu mita u životu primitivnog čoveka sa ulogom biblijskih priča o postanku sveta, o padu, o spasenju. Na isti način kao i mit u životu primitivnog plemena, hrišćanske svete priče žive u ritualu i moralu današnjih hrišćana, upravljajući njihovim ponašanjem.

Ilustrujući svoje stavove, Malinovski ispituje mit o postanku sveta kod stanovnika Trobrijandskih ostrva, zaključujući da istorijska rekonstrukcija sadržaja mita ne doprinosi mnogo njegovom razumevanju, jer mitovi služe da pokriju neke nedoslednosti stvorene istorijskim događajima, a ne da ih tačno zabeleže. Istorijski pristup mitu pokazuje nam da on ne može da bude „trezvena nepristrasna istorija“, jer se uvek stvara za neku priliku,

¹² Исто, стр. 94. Нагласио С.ИИ.

kako bi obavljao neku funkciju, npr. veličanja neke društvene grupe i opravdavanja teškog društvenog stanja. Kao opis iskonske stvarnosti, mit pruža retrospektivni uzor moralnih vrednosti i društvenog poretka. Funkcija koju mit vrši je funkcija *sui generis*, koju on, ojačavajući tradiciju i ističući njenu važnost, vrši kako bi se obezbedio kontinuitet kulture.

Jedan od osnovnih stavova teorije o mitu Malinovskog je da je mit „(...) neophodni sastavni deo svih kultura (...) on se stalno obnavlja. Svaka istorijska promena stvara svoju mitologiju koja je, međutim, samo indirektno povezana sa istorijskom činjenicom“.¹³ Drugim rečima, mit biva uvek iznova proizvođen, pre svega zato što vrši funkcije neophodne svakom društvu i svakoj kulturi: religija zahteva postojanje čuda, razlikama u društvenom statusu je potreban presedan, moralna moraju biti potvrđena. Sve do pojave ovakve tvrdnje, antropolozi su verovali da što je jedno društvo „naučnije“, više je kadro da prepozna sopstvene mitove i da, shodno tome, prestane da u njih veruje. U svojoj osnovi, ovo je Kontovo (Comte) gledište.¹⁴ Tako je Malinovski, usudili bismo se reći, prvi iz temelja „poljuljao“ *moderni mit o društvu bez mitova*, što je bilo moguće jedino kroz naglašavanje nezaobilazne društvene funkcije mita. Pošto se razvojem nauke ne gubi potreba za kulturnom tvorevinom koja zadovoljava društvene funkcije o kojima govori Malinovski, onda nema niti može biti društva bez mitova.

Da je mit karakterističan za ranije stadijume razvoja ljudskog društva, a da mu je sa trijumfom racionalne misli u vidu nauke konačno došao kraj, verovali su mnogi ugledni mislioci. Tako je Tejlor (Tylor) tvrdio da principi na osnovu kojih se formiraju mitovi jesu karakteristični za primitivnog čoveka, ali da se oni

13 Исто, стр. 126-127. Малиновски посебно подвлачи да антропологија не треба да буде само проучавање начина живота примитивног човека из угла наше културе, већ и проучавање наше сопствене културе из перспективе позајмљене од човека каменог доба. Овакав погледа на нас саме „из даљине“ омогућиће нам да боље разумемо сопствене институције, веровања и обичаје

14 R. Gotesky, "The Nature of Myth and Society", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 54, No. 4 (1952), стр. 523.

prenose i u civilizaciju. Izvor mitova u svim vremenima bio je „praktičar“, koji je, ne mogući da koristi apstraktne pojmove, stalno nastojao da im da materijalan i konkretan oblik. Ipak, rast mita biva zaustavljen razvojem nauke, tako da mit treba smatrati primitivnom etnologijom izraženoj u poetskoj formi. Vilhelm Vunt (Wundt) je smatrao da mit evoluirao sa razvojem kulture. U Totemskom dobu (Vunt je sledio Vikoa (Vico), mit je podsećao na bajku i uključivao magijske sile, demone i bogove; u Dobu heroja mit je govorio o herojima, koji imaju pomoć od nadprirodnih sila, ali se uglavnom oslanjaju na sopstvenu snagu; konačno, u Dobu razuma čovek razvija racionalnu i kritičku misao pomoću koje on postaje sposoban da prevlada mitski mentalitet. Sa svoje strane, Malinovski je priznavao da, sa razvojem nauke sfera mita biva manja, posebno kada se radi o mitovima vezanim za magiju. Međutim, s obzirom na svoju društvenu funkciju, mit zadržava veliki značaj u civilizovanom svetu, tesno povezan sa religijom.¹⁵

Mit je pitanje verovanja. To što neka osoba nešto smatra mitom (prisetimo se da u svakodnevnom jeziku reč „mit“ redovno ima negativnu konotaciju), može biti samo izraz njegovog neverovanja, a ne nužno i objektivna istina, kao što i njegova subjektivna „istina“ objektivno može biti mit. Dobar primer za ovo su mitovi i stereotipi koji su se razvili u vremenu Hladnog rata u dvadesetom veku. Mit se menja kroz istoriju i od društva do društva: ono što je za jednu generaciju i/ili društvo čvrsto verovanje, za drugu/drugo može postati mit. Za primer mogu poslužiti mitovi Stare Grčke, koji su u doba antike bili tesno isprepleteni sa religijom i ritualom i predstavljali delatnu društvenu snagu, da bi za kasnija vremena postali samo lepe, nadahnute priče o bogovima i herojima.¹⁶ Takođe, jedan isti mit može biti u različitim vremenima različito interpretiran, tj. može se pojaviti u više varijanti, a sve zavisno od interesa i potreba društva koje se stalno menja. Više društava, s obzirom na slične društvene okolnosti koje u njima vladaju i na

15 D. Bidney, "The Concept of Myth and the Problem of Psychocultural Evolution", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 52, No. 1 (1950), стр. 16-17 и 19.

16 Исто, стр. 23-24.

geografsku i kulturnu bliskost, može deliti jedan isti mit i smatrati ga isključivo svojim.

Sa svoje strane, nauka rađa *sekularne mitove*. U savremenoj, takozvanoj „naučnoj kulturi“, delatni mogu biti mitovi o rasnoj superiornosti, kao i o rasnom i nacionalnom karakteru. Mitovi su, u stvari, najmoćniji kada neko pretpostavlja da ih uopšte nema. Iako se mit menja sa razvojem kulture, on ne nestaje sa razvojem naučne misli. Svaka epoha ima sopstvene, karakteristične mitove.¹⁷ Društvo kreira mitove ne osvrćući se na naučne kriterijume, nego isključivo imajući u vidu sopstvene interese i potrebe.¹⁸ Drugim rečima, mit biva prihvaćen ne zbog svoje naučne zasnovanosti (jer to ne može ni biti), već zbog svoje društvene korisnosti. S obzirom na negativnu konotaciju mita u svakodnevnom jeziku, ali i u jeziku politike, kao i na njegovu „nenaučnost“ (koja je, uzgred budi rečeno, deo njegovog određenja), prozivanje političkog suparnika (ili neprijatelja) za upotrebu mitova biva sredstvo njegovog denunciranja u očima javnosti kojoj se neko obraća.

Pozivajući se na Junga, Dragan Koković zapaža da mitovi ne bivaju stvoreni ni iz čega. Stalan izvor mitova jesu *krize*. Najraznovrsnije potrebe iniciraju pojavu mitova: rođenje, pubertet, brak, smrt, budući život, ali i sukobi, uključujući i ratove. Koreni remitologizacije nalaze se u dubokim društvenim i duhovnim krizama našeg vremena.¹⁹

Ukoliko imamo na umu društvene funkcije mita o kojima smo govorili, ne predstavlja iznenađenje to što u vremenima društvenih sukoba (posebno ratova) mitovi bivaju reaktivirani i naglašeni (često u veoma preteranoj formi). Upravo pred sukobe, za vreme sukoba i neposredno posle njih svako društvo ima vrlo izražene potrebe za društvenom kohezijom, solidarnošću, očuvanjem identiteta i legitimisanjem institucija i društvenih praksi.

Te potrebe, između ostalog, zadovoljavaju etnički i nacionalni mitovi. Ovi mitovi spajaju istorijske činjenice i legende u jedinstvenu

17 Исто, стр. 25-26. Нагласио С.Ш.

18 R. Gotesky, наведено дело, стр. 530-531.

19 Д. Коковић, „Модерни митови и култура“, у зборнику Мит, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 1996, стр. 125-126. Нагласио Д.К.

i moćnu viziju i ne postoji nacionalni pokret, niti trajni etnički identitet, bez temelja sazdanog od zajedničkih značenja i ideala; oni vode akciji i determinišu pravac društvene promene. Mitovi se pojavljuju na istorijskim raskrscima, u vreme kulturnih sukoba i ubrzanih društvenih promena; često su to i situacije u kojima nekom društvu preta opasnost spolja, politička ili vojna; mitovi menjaju svoju simboličku formu, ali i sadržaj, sve u zavisnosti od percepcije društava u okruženju i od stepena sukoba ili takmičenja sa njima. U izvesnom smislu, oni predstavljaju sredstvo prilagođavanja na brze društvene promene. Inspirišući kolektivnu akciju, mitovi pružaju odgovore na izuzetno važna pitanja identiteta.²⁰

Međutim, ovakav poseban značaj mitova u periodu sukoba ne bi smeo da zavara toliko da bi se pomislilo da u (relativno) mirnim vremenima mitova uopšte nema i da se oni, kad sukob biva na vidiku ili kada već počne, pojavljuju nekako „ni iz čega“, tako da izgleda da ih je neko (društvene elite) jednostavno „izmislio“ u datom momentu. Ne samo da su mitovi iz doba sukoba delatni i prisutni i u mirnim vremenima, ali na jedan tiši i mnogo manje upadljiv način, nego su tada prisutni i neki drugi mitovi, koji sa situacijom društvenog sukoba nemaju očiglednih direktnih veza.

Tako, na primer, Koković piše o mitovima masovne kulture, mitu o trendu jednakosti, mitu o masovnoj potrošnji, mitu o državi blagostanja, čak i o mitu o kreditu i kreditnoj kartici.²¹ Sa svoje strane, Gavrilović na ubedljiv način govori o mitovima globalizacije i ekonomskog liberalizma.²² Očigledno, moderna društva, kao i sva prethodna, obiluju mitovima. Razvoj racionalne misli u vidu nauke nije eliminisao društvene potrebe koje je, čini se, jedino mit sposoban da zadovolji na efikasan način.

U ratna vremena mitovi ponekad prosto „podivljaju“, uzimajući do tada neslućene razmere društvenog uticaja i neočekivane (čak i sasvim neverovatne) oblike. Njihova očigledna nesaglasnost sa činjenicama vrlo često od mitova odbija intelektualce. Velikom broju

20 A. D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press Inc, New York 1999, str. 57, 83-84 i 88.

21 Д. Коковић, наведено дело, стр. 132-133.

22 Д. Гавриловић, наведено дело, стр. 218-238.

njih prihvatanje tih i takvih mitova izgleda kao neka vrsta izdaje razuma; pri tome ih zbunjuje njihova delotvornost kod velikog dela pripadnika određenog društva.

Svakako da jedna ovakva kratka skica jednog antropološkog pristupa odnosu mitova i sukoba jeste nepotpuna i nedovoljno teorijski razvijena, ali već je i njena primena na medijsko (delom i naučno) tumačenje odnosa mitova i sukoba na zapadnom Balkanu, a koju smo dali na početku ovog rada, dovoljna se uvide brojni nedostaci ove dominantne slike.

Zašto bismo u nekom sukobu (ratu) smatrali da jedna strana ima mitove, a druga nema? Upravo to čine i Server i Busek, pri tome shvatajući mitove kao nešto negativno i nepoželjno. S obzirom da je mit univerzalna društvena pojava i da se uloga mitova u društvu pojačava kada dođe do sukoba, jasno je da *svi akteri imaju svoje mitove*, a ne samo neki.

Dodatna nevolja je i to što ti odgovori koje „svi znaju“ zapravo mnogo ne objašnjavaju, već otvaraju mnoga druga pitanja i izriču konstatacije koje su, sociološki i antropološki gledano, sasvim neverovatne. Kako je moguće da hiljade ljudi poveruju u „prazne priče“ (mitove), dok im se sa druge strane nudi mir i ekonomski prosperitet? Nije li onda takav njihov izbor potpuno iracionalan? Kako je moguće da oni ne samo veruju u mitove, već i da kreću u ratove, svesni da mogu biti osakaćeni ili čak poginuti? Sa druge strane, „rđave elite“ zaista ispadaju neverovatno, čak nadljudski vešte, kada uspevaju da tako lako „opiju mase“ nečim tako „plitkim i lažnim“ kao što su mitovi. Najzad, kako je moguće da je jedna društvena pojava kao što je moral tako nejednako raspoređena među društvima? Izlazi da je moralnosti u zapadnim društvima (čije su države, svakako, akteri sukoba o kojima govorimo) daleko više nego u bilo kojim drugim savremenim društvima. Više od toga: akteri ovih sukoba ispadaju toliko različiti, kao da nisu svi pripadnici ljudske vrste i da ne žive svi u ljudskim društvima.

Svako ozbiljno proučavanje odnosa mitova i sukoba mora da krene od stava da su mitovi univerzalna kulturna tvorevina koja ima određene društvene funkcije. *Nijedno društvo, nijedna*

politika, ne mogu biti „amnestirani“ od istraživanja mitova koji u njima deluju. Imajmo uvek na umu u ovom radu već navedenu misao Dejvida Bidnija: mitovi najmoćniji onda kada mislimo da ih uopšte nemamo.

Kosovo kao izвориšte srpskih mitova

«Kosovo je srce Srbije!»

Jedan od slogana srpskih demonstracija protiv nezavisnosti Kosova.

Nijedan nacionalni pokret, nijedan trajan etnički identitet ne može da se pojavi bez fundamenta, koji se sastoji od zajedničkih značenja (smisla) i ideala. Najvažniji deo tog fundamenta čine mitovi, među kojima su najznačajniji mitovi o poreklu. Mitova o poreklu ima više i oni čine celinu:

Mit o vremenskom poreklu (Kada smo nastali?). Kao jedno od najvažnijih pitanja pojavljuje se pitanje lociranja nacije u vremenu, računajući tu i odnos prema drugim relevantnim društvima; unutar same nacije mogu postojati različita gledišta o ovom pitanju.

Mit o mestu i seobi (Odakle smo došli?). Druga neophodna dimenzija za samoidentifikaciju jeste prostor, koji se pojavljuje kao zahtev za određenom teritorijom.

Mit o precima (Ko je naš zajednički predak i osnivač?). Nebitno je da li je zajednički predak i „otac nacije“ istorijska ličnost ili pak kvazi-istorijska, mitska; bitna je samo simbolička vezanost svih pripadnika živućih generacija sa precima, sve do pretka-osnivača.

Mit o herojskom („zlatnom“) dobu (Kako smo se oslobodili i postali slavni?). Svaka nacija, svaki nacionalizam, zahtevaju vrlinu i heroizam, da vodi i daje značenje zadatku nacionalne obnove; heroji nude modele ponašanja, inspirišući svoje dekadentne i potlačene potomke.

Mit o padu (Kako smo propali?). Suprotno unilinearnom evolucionizmu, nacionalizam naglašava postojanje retrogradnih procesa. Kako to da je „zlatni vek“ prošao? Tako što su stare vrline

zaboravljene, moral opao, a poroci i grehovi nadvladali disciplinu i požrtvovanost; sve je ovo omogućilo prodor varvara.

Mit o regeneraciji (Kako da obnovimo „zlatno doba“?). Ovim se mitom prelazi iz epske sfere u sferu ideologije koja pruža odgovarajući „recept“ i zahteva kolektivnu akciju; ova kolektivna akcija treba da vodi obnovi, ali kroz proces „samo-očišćenja“.²³

Prema mišljenju A. Smita, danas veoma popularni modernistički pristup pitanjima nacija i nacionalizama, čiji su najpoznatiji predstavnici Erik Hobzbaum (Eric Hobsbaum), Benedikt Anderson (Benedict Anderson) i Entoni Gidins (Anthony Giddens), u nastajanju nacija primarno mesto dodeljuje državi, čime favorizuje zapadni obrazac formiranja nacija, ne poklanjajući dovoljno pažnje etničkom obrascu (etnički nacionalizam), koji je aktuelan u istočnoj Evropi i delovima Azije. Kritičan nedostatak ovog pristupa jeste potpuno odsustvo uviđanja značaja teritorije i domovine predaka. Nacionalizam uvek uključuje zahtev za kontrolom na određenoj teritoriji; nema nacije bez zemlje. Stvaranje nacije zahteva posebno mesto obitavanja nacije, koje nije obična teritorija, već istorijska zemlja, ili domovina, ili zemlja predaka. Ta zemlja postaje suštinski deo karaktera, istorije i sudbine zajednice, kojoj se redovno odaje počast i koja se brani po svaku cenu. Ona je mesto istorijskih bitaka, spomenika, hramova i grobova svetaca i heroja koji su je branili i dalje je brane; poseduje posebno simboličko i mitsko značenje, generišući moćna osećanja koja, kao svoju krajnju posledicu, mogu imati i svesno žrtvovanje. Ukoliko je etnička grupa ujedno i religijska, tada se veza sa odgovarajućom teritorijom pojačava, pa „zemlja predaka“ postaje istovremno i „sveta zemlja“. Ukoliko želimo da razumemo žestoke i dugotrajne etničke konflikte, moramo shvatiti temelje identiteta modernih nacija, među koje spada i poseban odnos prema određenoj teritoriji.²⁴

Nema sumnje da je Kosovo za Srbe upravo ta „sveta zemlja“. To uočava i Smit kada kaže da „(...) Srbi gledaju na pokrajinu Kosovo kao na postojbinu srpskog naroda, srce Srbije, koja ni po

23 A.D. Smith, наведено дело, стр. 62-68.

24 Исто, стр. 149, 151-152, 157 и 269.

koju cenu ne sme biti predana albanskoj većini (...) Ovo je još uvek mesto hodočašća za Srbe, upravo kao što epske balade o Kosovu i njihovom heroju, Marku, nastavljaju da zauzimaju posebno mesto u srcima Srba.²⁵

U prvoj polovini XIV veka srpska srednjovekovna država doživela je svoj vrhunac u teritorijalnom i političkom, ali i u kulturnom pogledu. Materijalni i intelektualni život viših klasa bio je potpuno prožet vizantijskim kulturnim uticajima. Istovremeno, geografski položaj srpske države, koja je dopirala sve do jadranskom mora, gospodareći svim poprečnim putevima, učinio ju je otvorenom za zapadne uticaje. Od XII do sredine XIV veka srpski su kraljevi podigli brojne zadužbine, od kojih mnoge na Kosovu.²⁶ U drugoj se polovini XIV veka nekada moćno srpsko carstvo cara Dušana raspalo na niz područja u kojima su feudalni gospodari vodili sopstvenu politiku, dok je politička celina postojala samo „na papiru“. Jedino je u severnom delu Srbije knez Lazar Hrebeljanović stvorio donekle uobličenu političku celinu; kao suverena ga je nominalno priznavao i drugi srpski velikaš, zet Lazarev, Vuk Branković. Sa druge strane, tursko carstvo je bilo na putu da postane prvorazredna svetska sila. Usled svoje vojne i privredne moći, ali i usled svog političkog jedinstva ostvarenog na verskoj osnovi, ono je bilo znatno moćnije od hrišćanskih balkanskih zemalja. Turci su lagano prodirali na Balkan, koristeći spremnost hrišćanskih feudalnih gospodara da zarad ličnih interesa pomažu Turcima protiv drugih hrišćana. Posle poraza makedonskih despota Vukašina i Uglješe na Marici 1381. godine (kada su oba despota poginula), Makedonija je malo po malo pala u ruke Turaka, dok se bugarsko carstvo raspadalo. Otomanski sultan Murat 1386. iz Bugarske upada u Srbiju i osvaja Niš, ali mu Lazar uskoro uzvraća, povrativši Niš i Pirot. Do odlučujuće bitke dolazi na Kosovu Polju, ravnicu u južnoj Srbiji severoistočno od Šar-planine. U ovoj bitki gine vođa hrišćanske koalicije knez Lazar i veliki broj najistaknutijih srpskih plemića, ali i turski sultan Murat, kojeg je ubio srpski vitez Miloš Obilić. Turci su dobili bitku, ali su

25 Иcro, cрp. 155.

26 J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd 1966, str. 108.

se privremeno povukli. Smrt sultana i tursko povlačenje izazvali su oduševljenje u većem delu hrišćanske Evrope, ali je ubrzo postalo jasno da je Kosovska bitka zapravo značila slom Srbije i postepeni pad celog Balkana u turske ruke. Polunezavisna srpska država postojala je još 70 godina, da bi konačno nestala 1459.²⁷

Otomanska najezda u XIV XV veku prekinula je evolutivni razvitak balkanske civilizacije i iz temelja promenila sudbinu balkanskih naroda. U etnografski sastav Poluostrva ušao je novi element, otomanski, a deo hrišćana je islamizovan. Evropski uticaji postali su slabi, dok je istovremeno jačao uticaj tursko-orijentalne kulture, posebno u gradovima.²⁸ Srpska državna organizacija je uništena i zamenjena turskom; srpski viši društveni slojevi (plemstvo) u potpunosti su se izgubili, pa su višu klasu društva činili isključivo muslimani, kako Turci, tako i islamizovani stanovnici Balkana. Od srpskih društvenih institucija, preživela je jedino Srpska pravoslavna crkva (između ostalog i zbog načina na koji su Turci vladali osvojenim zemljama). Hrišćani, još uvek u ogromnoj većini, činili su „raju“, niži društveni sloj za koji su bile rezervisane isključivo (feudalne) obaveze.

Kosovska bitka zaista je bila izuzetno značajna prekretnica u životu srpskog naroda, te ne čudi da upravo o njoj i oko nje izrastaju etnički mitovi koji i dan-danas grade srpski nacionalni identitet. Potreba za pojavom i postojanjem ovih mitova rodila se iz tadašnjeg društvenog položaja Srba, koji su pred sobom imali težak zadatak da kao narod prežive teška vremena dominacije tuđinaca, ne samo etnički, nego i verski i civilizacijski (pravoslavni hrišćani naspram muslimana) različitih, a u situaciji u kojoj od svojih društvenih institucija nisu imali druge osim porodične zadruga, seoske opštine i jedne jedine zajedničke, crkve. Kosovski mitovi su zato bili i ostali tesno isprepleteni sa religijom.

Kosovski mitovi nastali su vrlo brzo nakon same bitke, već krajem XIV veka, da bi se kasnije dalje uobličavali, a sa pojavom nacija i nacionalizma prerasli iz etničkih u nacionalne mitove. Njihov

27 M. Braun, *Kosovo*, Platoneum, Novi Sad 2004, str. 7-10.

28 J. Cvijić, navedeno delo, str. 109.

najpotpuniji izraz nalazimo u srpskoj epskoj narodnoj poeziji.²⁹

Kao da prate teorijsku shemu etničkih mitova koju je dao A. Smit (vidi gore), ili kao da je sam Smit koristio srpske mitove kao obrazac, kosovski mitovi izražavaju gotovo sve motive potrebne za izgradnju i održavanje etničkog (ali i nacionalnog) identiteta.³⁰ Tu je mit o „zlatnom dobu“ (Dušanovo carstvo) i o krivcima za njegov prestanak („Velikaši proklete im duše, na komade razdrobiše carstvo“), u kojem se (između ostalog) koreni neprekidni zahtev za etničkim (kasnije nacionalnim) jedinstvom, često izražavan u sloganu „Samo sloga Srbina spasava“. Razjedinjenost smanjuje otpornost prema spoljnoj opasnosti (Osmanlije), ali se tuđincima suprotstavlja knez Lazar, kasnije proglašen za sveca, kome mit pripisuje ne samo ogromnu hrabrost, već i odbacivanje svega zemaljskog i spremnost da žrtvuje sadašnjost i sam život zarad večnosti. Knez Lazar simbolizuje sve heroje poginule na Kosovu i predstavlja izuzetan moralni lik, tipičan primer za ugled. U epskoj narodnoj pesmi „Propast carstva srpskoga“, nakon što mu soko (Sveti Ilija) donosi pismo od Bogorodice, on razmišlja i postupa na sledeći način:

„Mili Bože, šta ću i kako ću?
Kome ću se privoleti carstvu:
Da ili ću carstvu nebeskome?
Da ili ću carstvu zemaljskome?

29 Godine 1997. na okruglom stolu Univerziteta u Tibingenu, direktor slavističkog seminara dr Rolf-Diter Klige (Rolf-Dieter Kluge) sugerisao je da bi trebalo „(...) srpskoj deci zabraniti u školama učenje srpske nacionalne epske poezije“, očigledno u želji da da svoj doprinos politici Zapada na Balkanu (prema: Z. Petrović Piroćanac, *Izbrisati srpski virus*, Čigoja štampa, Beograd 2002, str. 64). Koliko je bio u pravu u nastojanju da nešto kaže o ključnoj formi izražavanja srpskih nacionalnih mitova, toliko je napravio grešku misleći da su se oni širili i prenosili pretežno putem formalnog masovnog obrazovanja. Ovakva greška, tipična za mnoge zapadne posmatrače balkanskih zbivanja, posledica je potcenjivanja mitova i njihovog viđenja isključivo kao manipulativnog sredstva. U vreme kada je masovno školovanje stiglo u Srbiju (XIX vek), kosovski su mitovi bili već uveliko formirani i delatni; oni se i danas dobrim delom prenose unutar porodice, sa generacije na generaciju, kao i putem vere (pravoslavlje).

30 Ovdje ćemo dati samo nekoliko najvažnijih srpskih kosovskih mitova, onoliko koliko je potrebno za ostvarivanje ciljeva ovoga rada.

Ako ću se privoleti carstvu,
Privoleti carstvu zemaljskome,
Zemaljsko je za malena carstvo,
A nebesko uvek i doveka.“
Car volede carstvu nebeskome,
A nego li carstvu zemaljskome.

Posledica kneževog opredeljenja (koju on unapred zna, iz pisma Bogorodičinog) jeste pogibija njegova i njegovih vitezova, ali i većine srpske vojske. Knez Lazar takođe poziva na jedinstvo i proklinje one koji se ne odazovu:

„Ko je Srbin i srpskoga roda,
I od srpske krvi i kolena,
A ne došo na boj na Kosovo,
Ne imao od srca poroda,
Ni muškoga ni devojačkoga!
Od ruke mu ništa ne rodilo:
Rujno vino ni šenica bela!
Rđom kapo dok mu je kolena!“

(Odlomak iz srpske epske narodne pesme „Musić Stevan“)

Neizbežan je i mit o izdaji, koji se vezuje za Lazarevog zeta, velikaša Vuka Brankovića. Njegova suprotnost, najveći kosovski heroj je drugi Lazarev zet, Miloš Obilić, vitez koji je ubio turskog sultana Murata i zatim i sam poginuo. U narodnoj pesmi „Sluga Milutin“, sluga ovako opisuje njihov učinak u bitki ženi Lazarevoj, Milici:

„Miloš zgubi turskog car-Murata
I Turaka dvanaest hiljada;
Bog da prosti ko ga je rodio.
On ostavi spomen rodu srpskom,
Da se priča i pripovjeda
Dok je ljudi i dok je Kosova.
A što pitaš za prokletog Vuka,

Proklet bio i ko ga rodio!
Prokleta mu pleme i koljeno!
On izdade cara na Kosovu.“

Tako kroz delovanje kosovskih mitova Vuk Branković postaje simbol izdaje – njegovo se ime koristilo za sve buduće izdajnike – a Miloš Obilić simbol junaštva, uzor za sve buduće generacije, lik koji i sa onog sveta opominje sve one koji se pred neku bitku kolebaju („Sučim ćemo izić pred Miloša“). Tesno isprepleteni, pravoslavlje i kosovski mitovi očuvali su srpski etnički identitet tokom više vekova, stalno opominjući da je oslobođenje od strane dominacije moguće samo ako bude što manje Brankovića, a što više Obilića (mit o regeneraciji kroz proces samo-očišćenja).

Koliko su kosovski mitovi postali deo srpskog etničkog identiteta svedoči i J. Cvijić, poznati srpski antropogeograf, pišući početkom prošlog veka o psihičkim osobinama dinarskog tipa: „Dinarski čovek gori od želje da osveti *Kosovo* (kosovsku bitku 1389. godine), na kome je izgubio nezavisnost, i da obnovi staru srpsku carevinu, o kojoj stalno sanja, čak i u najtežim prilikama, u kojima bi svaki drugi očajavao (...) Ova postojanost i apsolutna vera u nacionalni ideal glavni je fakat u njegovoj istoriji (...) Sve ove svoje večite misli on izražava u pesmama i pripovetkama, čak i u posmrtnim tužbalicama (narikačama). U svakoj prilici se na njih navraća: opeva ih i priča u kući, uveče pored vatre a posle svakodnevnog rada, u crkvama i manastirima, izlazeći iz crkve, prilikom svakog skupa ili sabora (...) svaki dinarski seljak smatra kosovske junake kao svoje pretke.“³¹

Veoma je zanimljivo zapažanje J. Redep, koja uočava mnogobrojne sličnosti između kosovske legende i hrvatske legende o kralju Zvonimiru. Legenda o nasilnoj smrti hrvatskog kralja Zvonimira govori o propasti hrvatske države i padu pod tuđinsku vlast. Obe legende pričaju o propasti nacionalnih država; oba naroda stiže božja kazna; obe nastoje da opravdaju gubitak države; obe govore o izdajstvu kao uzroku propasti; obe legende počinju da se stvaraju

31 Isto, str. 362 i 368. O odnosu Srba prema Kosovskoj bitki vidi takođe str. 397 (Crnogorci), 406 (Bosanci) i 557 (Srbi u Panoniji).

u XIV i XV veku.³² Ukoliko je ovo zapažanje tačno, izlazi da srpska i hrvatska nacija, koje su se u prošlom veku nekoliko puta žestoko sukobile, u stvari imaju veoma slične mitove.

U vreme nastajanja kosovskih mitova, Kosovo i Metohija³³ bilo je ne samo srpska „sveta zemlja“ u nastanku, nego i etnički srpska zemlja. Naime, gotovo celo stanovništvo te i okolnih teritorija činili su Srbi.³⁴ Do prvih značajnijih promena u etničkom sastavu stanovništva ove teritorije dolazi krajem XVII veka (tačnije 1690. godine), kada u vreme austro-turskih ratova veliki broj Srba, pod vođstvom patrijarha Arsenija III Čarnojevića napušta ovo područje u strahu od turske odmazde (pošto su se u ratu stavili na hrišćansku, austrijsku stranu) i prelazi Savu i Dunav, naseljavajući taj deo tadašnje Habzburške monarhije. Njihovo mesto postepeno zauzimaju islamizovani Albanci i od tada broj hrišćana ovde opada, a broj muslimana (uglavnom Albanaca) raste.³⁵ Politički, ekonomski i društveno dominantan element u turskoj (islamskoj) državi, muslimani koriste svoj privilegovan položaj i potiskuju hrišćane. U određenim istorijskim periodima ovo iseljavanje hrišćana bilo je ubrzano i masovno. To su periodi posle Berlinskog kongresa (1878), pa sve do 1912, kada je, po proračunima J. Cvijića, sa područja severno od Šare proterano oko 150 000 Srba i vreme Drugog svetskog rata, kada je ova teritorija bila u sastavu Velike Albanije (pod patronatom fašističke Italije).³⁶ Kada Kosovo i Metohija, nakon uspešnog rata protiv Turske (1912) ponovo postaju deo

32 J. Ređep, *Kosovska legenda*, Prometej, Novi Sad 2007, str. 111-112.

33 Treba istaći da ova današnja srpska pokrajina nije nikada u istoriji bila zasebna upravna teritorija, čak ni u vreme Turaka, i da je se prvi put pojavila u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije između dva svetska rata, a u okviru strategije SSSR-a i Komunističke Internacionale da je Kraljevinu Jugoslaviju, kao „veštačku tvorevinu“ potrebno razbiti. Posle Drugog svetskog rata, komunistički partijski dokumenti pretočeni su u ustavna rešenja uređenja komunističke Jugoslavije (vidi opširnije u: B. Krstić, *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, Kuća Vid, Beograd 1994, str. 11-42).

34 M. Macura, *Forced Migrations and the Serbian Population During the 90s*, in *The Serbs*, University of Belgrade, Belgrade 2000, str. 34.

35 M. Macura, navedeno delo, str. 34 i J. Cvijić, navedeno delo, str. 148.

36 B. Krstić, navedno delo, str. 85.

srpske države, tamo je već prisutna albanska većina. Posle Drugog svetskog rata, nove komunističke vlasti praktično zabranjuju Srbima sa Kosova i Metohije povratak u mesta i na imanja sa kojih su bili za vreme rata proterani. Relativno stabilan odnos Srba i Albanaca (jedna trećina prema dve trećine) potrajao je nekoliko decenija (od 1931. do 1961), da bi ova ravnoteža bila potpuno slomljena u naredne tri decenije: 1991. broj Srba pada na 11%.³⁷ Ovaj tridesetogodišnji period iseljavanja pravoslavnog stanovništva bio je posledica onog što se 60-ih i 70-ih godina prošlog veka dogodilo u vrhovima jugoslovenskih komunista; to se, s obzirom da je bila reč o vladajućoj (i jedinoj) političkoj partiji, odmah preslikalo na nivo jugoslovenske države. Naime, kontrolu nad vladajućom strankom i državom u potpunosti su preuzeli hrvatski i slovenački komunisti (najstaknutiji među njima bili su Josip Broz i Edvard Kardelj), što je za jednu od posledica imalo uzdizanje srpske pokrajine Kosova i Metohije na nivo elementa federacije. Tako su albanski nacionalisti, uz obilatu pomoć albanskih komunista na Kosovu i Metohiji, dobili priliku da vrše pritisak na pravoslavno stanovništvo da se iseli.³⁸ Sledeći talas iseljavanja usledio je sredinom 1999, uz pokroviteljstvo ratnog pobednika, NATO-a (imeđu 150 000 i 200 000 proteranih), da bi se poslednji (za sada) dogodio marta 2004, ponovo uz prećutnu saglasnost vojne sile koja i danas kontroliše teritoriju Kosova i Metohije.³⁹

Kosovo i Metohija jesu srpska „sveta zemlja“, mesto za koje se vezuju najvažniji srpski mitovi, ali i područje u kojem je albansko stanovništvo ubedljiva većina. Tako je stvorena napetost između istorijskog i etničkog prava,⁴⁰ rezultiravši mnoštvom krvavih i surovih sukoba tokom više od sto godina. Sa svoje strane, Srbi ne žele da se odreknu svoje „svete zemlje“ kao izuzetno važnog kulturnog resursa, čak konstitutivnog za njihov nacionalni identitet; sa svoje,

37 Isto, str. 90.

38 O okolnostima iseljavanja vidi u: R. Petrović i M. Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1989.

39 Tako se vojna intervencija Zapada, koja je trebala, navodno, da spreči etničko čišćenje, završila upravo etničkim čišćenjem.

40 B. Krstić, navedeno delo.

Albanci ne žele da se odreknu prilike da svoju nadmoćnost u broju okrune nezavisnošću i kasnijem pripajanju Albaniji. Krajem prošlog i početkom ovog veka, sila (NATO) je bila na strani Albanaca. Ili je bila reč o moralu?

Mit o „izabranom narodu“ i moral

“Ending this tragedy is a moral imperative.”

Predsednik SAD Bil Klinton, 24. marta 1999. godine
(vest sa američke TV stanice CNN).

Opređenje kneza Lazara za „carstvo nebesko“ izražava još jedan, veoma važan mit, mit o „izabranom narodu“. Pretpostavljanjem „carstva nebeskog“ „carstvu nebeskom“ on u stvari pretpostavlja večno prolaznom. Taj njegov izbor onostrane večnosti za sebe i svoju vojsku zapravo je zalag i izbor ovostrane večnosti za Srbe kao narod. „Nebeski narod“ jeste u stvari od Boga izabrani narod, koji je predodređen za večno postojanje. Ta „izabranost“ ima još jednu stranu, a to je verovanje u Božju pravdu, koja neće dozvoliti da Srbi nestanu: srpska nacionalna himna počinje rečima „Bože pravde“.

A. Smit s pravom se pita zašto neke etničke grupe preživljavaju, a druge nestaju. Koji faktori održavaju u životu etničke zajednice? Očigledno je da neke etničke zajednice opstaju stolećima, pa i duže, u različitim društvima, kako predmodernim, tako i modernim i da predstavljaju „strukture dugog trajanja“ (*longue duree*). On skreće pažnju na subjektivne elemente potrebne za opstanak etničke zajednice, tj. na zajednička sećanja, vrednosti, simbole, mitove i tradiciju. Dugotrajan opstanak jednog naroda zavisi pre svega od aktivne kultivacije osećanja kolektivne posebnosti i misije. Pripadnici etničke zajednice moraju osećati ne samo da su jedna „super-porodica“, nego i da je njihova istorijska zajednica jedinstvena, da njihovo nasleđe mora biti zaštićeno od unutrašnjeg kvarenja i spoljne kontrole i da njihova zajednica ima svetu dužnost da širi vrednosti svoje kulture među drugim narodima. Drugim rečima, razvijanje mita o etničkoj „izabranosti“ (mita o „izabranom

narodu“) od ključnog je značaja za opstanak etničkih zajednica. Samo one zajednice koje su uspele da formulišu i razviju takvo verovanje bile su u stanju da obezbede svoj dugotrajni opstanak. Primera u istoriji je veoma mnogo: Jevreji, Stari Egipat, Persijanci, Jermeni, Etiopsko kraljevstvo, Arabljani, Stari Grci, Moskovska Rusija, država Franaka, savremena Škotska, Elizabetanska Engleska, Kalvinistička Holandija, Američke kolonije, katolički Meksiko.⁴¹

Mit o „izabranosti“ može i da pojača povezanost neke zajednice sa njenom istorijskom teritorijom. Za „izabrani narod“ jedino može da bude dovoljno dobra zemlja predaka, heroja i svetaca.⁴² Sva je prilika da jedan od primera za ovo srpski odnos prema Kosovu, koje spaja mit o „svetoj zemlji“ i mit o „izabranom narodu“.

Međutim, mit o „izabranosti“ može da povede zajednicu u ekspanziju u rat. Ubeđenje da se poseduje „jedina istinska vera“ i viša moralnost i civilizacija inspirisalo je i pravdalo mnoge misionarske i imperijalističke napore da se „pomogne“ onima koji „žive u mraku“. Među primere ovakve posledice mita o „izabranosti“ Smit uvrštava i nastojanje zapadnih nacija da belu „civilizaciju“ nametnu narodima Azije i Afrike.⁴³ Prema našem mišljenju, mit o „moralnoj izabranosti“ Zapada, uglavnom u svojoj sekularizovanoj formi, predstavljao je i predstavlja glavni kulturni resurs zapadnih nacija u njihovom angažovanju u balkanskim ratovima poslednje decenije XX veka i u produženju tih sukoba u drugim oblicima u prvim godinama ovog veka.

Sa Smitom se slaže, pišući o ideologiji ekspanzionističkog nacionalizma evropskih sila u XIX veku, E. Hejvud, koji ističe da je evropski imperijalizam (kolonizacija Afrike i drugih neevropskih teritorija) pravdan ideologijom rasne i kulturne superiornosti. Bilo je rasprostranjeno verovanje da su „beli“ narodi Evrope i Amerike intelektualno i *moralno* superiorni u odnosu na „crne“, „smeđe“ i „žute“ narode Afrike i Azije: imperijalizam je prikazivan kao *moralna dužnost* belog čoveka, njegov „teret“.⁴⁴ Vođenje rata iz

41 A.D. Smith, navedeno delo, str. 125, 127 i 130-135.

42 Isto, str. 135.

43 Isto.

44 E. Hejvud, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,

„moralnih“ razloga je ne samo stari motiv (koji, najverovatnije, ne treba vezivati isključivo za zapadnu civilizaciju), već i motiv koji se pojavljuje ne samo u realnom društvenom svetu, nego i u onom zamišljenom. U „Utopiji“ Tomasa Mora navodi se da stanovnici Utopije „(...) ratuju samo onda kada treba da brane svoje granice, ili da suzbiju neprijatelja koji je provalio u zemlju nekog njima prijateljskog naroda ili, najzad, kad odluče, iz čistog čovekoljublja prema nekom narodu koji stenje pod jarmom tiranije, da upotrebe silu i oslobode ga njegovog tiranina.“⁴⁵

Veliki mislilac i predani katolik (zbog vernosti Papi je i glavu izgubio) T. Mor pravdao je, kao što vidimo, upotrebu sile „iz čistog čovekoljublja“, što znači iz „moralnih“ razloga. Ovakav stav implicira da su njegovi Utopljani moralno iznad drugih naroda, tj. da su „izabrani“. U istom smeru, ali nešto dalje od Mora, otišao je i jedan drugi velik mislilac, Dž.S. Mil. On najpre osporava započinjanje rata „radi ideje“: „Ići u rat radi ideje, ukoliko je rat agresivan a ne odbrambeni, jednako je zločinački kao i ratovanje za teritoriju ili profit. Jer, nametanje naših ideja drugim ljudima malo je opravdivo kao i prisiliti ih da se potčine našoj volji u pogledu bilo čega drugog.“⁴⁶ Ipak, kaže on, postoje izuzeci koji proističu iz činjenice da „(...) postoji velika razlika (...) između slučaja u kojem se nacije o kojima je reč nalaze na istom, ili približno istom, stupnju civilizovanosti, i slučaja u kojem je jedna od strana u ovoj situaciji na visokom, a druga na veoma niskom stupnju društvenog napretka. Pretpostaviti da između dva civilizovana naroda, i između civilizovanih naroda i varvara, mogu postojati isti međunarodni običaji, i ista pravila međunarodnog morala, znači napraviti ozbiljnu grešku (...) Njihovi umovi (varvarski – napomena S.Š) nisu kadri za tako veliki napor (shvatanja moralnih pravila – napomena S.Š), niti je njihova volja u dovoljnoj meri podložna uticaju trezvenih motiva (...) narodi koji su još uvek varvarski nisu prevazišli period tokom kojeg je, po svemu sudeći, u njihovu korist da budu pokoreni i podvrgnuti upravi

Beograd 2005, str. 183-184. Naglašavanja S.Š.

45 T. Mor, *Utopija*, Utopija, Beograd 2002, str. 159.

46 Dž.S. Mil, „*Nekoliko reči o neintervenciji*“, u *Humanitarne vojne intervencije*, priredili J. Babić i P. Bojanić, Službeni glasnik, Beograd 2008, str. 15.

stranaca.⁴⁷ Dakle, da bi se rat „u ime ideje“ opravdao, dovoljno je protivnike proglasiti za varvare. A varvari, po definiciji, nikada ne mogu biti zapadnjaci, već su to uvek oni drugi. Istini za volju, Mil upozorava da čak i u odnosu između civilizovanih i varvara važe „univerzalna moralna pravila između čoveka i čoveka“.⁴⁸ Problem je, međutim, u tome što kada se u rat krene, i to još na protivnika kojeg ste proglasili moralno manje vrednim varvarinom, „civilizovane“ vojske gotovo redovno počine strahovita zverstva.

Milov stav nipošto nije nekakvo usamljeno mišljenje, nego samo jedan od javnih oblika mita o „moralnoj izabranosti“ Zapada. Slična, gotovo istovetna shvatanja, pojavljuju se stalno iznova. Mnogo godina posle Mila, britanski diplomata R. Kuper piše da se danas (početak XXI veka) svet deli na pre-moderan, moderan i postmoderan. Postmoderan svet, koji čine pre svih Evropska unija i SAD, odbacuje makijavelistička pravila modernog sveta („državni razlog“) i zamenjuje amoralnost moralnom svešću koja se primenjuje i u unutrašnjim poslovima i u međunarodnim odnosima. Prosto je, kaže on, postmoderni svet „postao pošten“. Ali, ono što važi unutar postmodernog sveta, ne važi za odnos prema onima koji su izvan njega. U tim slučajevima postmoderni svet „(...) mora da se vrati grubljim metodima starijeg doba – sili, prvom udaru, prevari, šta god je potrebno za one koji još uvek žive u svetu svake države za sebe iz devetnaestog veka. U džungli svako mora da koristi zakone džungle.“⁴⁹ Promenili su samo vekovi, pristup je ostao isti: za neke je rezervisana „civilizovanost“, a za druge „varvarstvo“.

Ratovanje „za ideje“ često se vezuje za SAD. S. Hantington podvlači da „(...) Amerikanci žele da u bilo kom stranom sukobu identifikuju sile dobra i sile zla i da se svrstaju sa prvima.“⁵⁰

Mit o „izabranom narodu“ koji ima posebnu „božansku misiju“ doneli su u Severnu Ameriku još prvi kolonisti. Najčitanija knjiga među njima (posle Biblije) bila je *Book of Martyrs*, koju je napisao

47 Isto, str. 16.

48 Isto

49 R. Kuper, *Raspada nacija*, Filip Višnjić, Beograd 2007, str. 44 i 68-69.

50 S. Hantington, *Sukob civilizacija*, CID i Romanov, Podgorica i Banja Luka 2000, str. 321

izvesni Foks (Foxe), koja je govorila o Englezima kao o „izabranom narodu“. Englezi su, navodno, hrišćanstvo primili direktno od Hristovih učenika, a rimski imperator Konstantin bio je Britanac (deda mu je bio britanski kralj); on je hristijanizovao ceo civilizovani svet uz pomoć britanske vojske. Godine 1622. pesnik Džon Dan (John Donne) je zapisao o kolonistima u Virdžiniji: „Bog nas je naučio da pravimo brodove, ne da prevezemo nas, nego njega“; budući guverner Virdžinije još na brodu zabeležio sledeće reči: „Mi ćemo biti grad na vrhu brda, oči svih ljudi biće uprte u nas.“ Da su Amerikanci na neki način „izabrani“ od strane Boga mislio je i prvi predsednik SAD, Džordž Vašington.⁵¹

Abraham Linkoln, koji je bio predsednik SAD za vreme Građanskog rata, prema rečima P. Džonsona, sa svojim spajanjem religije i politike predstavlja arhetip američkog državnika.⁵² U svom govoru pred Senatom države Nju Džersi prisetio se dečaćkih dana i vremena kada je čitao knjigu o Džordžu Vašingtonu. Razmišljajući o onom što je pročitao, došao je do zaključka da su se Vašington i drugovi borili za nešto više od nacionalne nezavisnosti, za nešto što je nosilo obećanje za sve narode sveta u vremenu koje je nailazilo; izrazio je zadovoljstvo što mu je Bog omogućio da bude na čelu „skoro izabranog naroda“ (almost chosen people) i da nastavi borbu započetu u vreme Revolucije.⁵³ Krajem decembra 2008. godine svi svetski mediji objavili su da se novoizabrani predsednik SAD Barak Obama sprema da položi zakletvu na Bibliji koju je koristio njegov uzor Abraham Linkoln. Prema Ustavu SAD, predsednik nije dužan da položi zakletvu na Bibliji, ali je to postala tradicija. Šta znači „izabranost“ kada dođe do vojnog sukoba, pokazao nam je nekadašnji predsednik SAD Teodor Ruzvelt kroz kvalifikovanje osvajanja Zapada u kojem je praktično uništene domorodačka populacija: „Najpravedniji od svih ratova jeste rat protiv divljaka“.

51 P. Johnson, “The Almost-Chosen People”,

www.americanheritage.org/AHEF_The_Almost-Chosen_People_Article.pdf str. 17 i 19.

52 Isto, str. 20.

53 A. Lincoln, Address to the New Jersey State Senate,

<http://swowcase.netins.net/web/creative/lincoln/speeches>.

T. Ruzvelt, poznat i po izjavi da je istrebljivanje i proterivanje Indijanaca bilo „korisno, kao i neizbežno“, bio je uzor predsedniku Bilu Klintonu.⁵⁴ U vreme špansko-američkog rata i aneksije Filipina, predsednik Mekinli izjavio je na skupu Metodista: „Kleknuo sam i molio Svemogućeg Boga da me povede i pokaže mi put (...) jedne noći ovako mi se pojavilo (...) Nismo mogli da uradimo ništa drugo nego da (...) obrazujemo Filipince, uzdignemo ih, civilizujemo i hristijanizujemo, uz Božju milost što bolje možemo za njih, kao za našu braću za koju je Hristos takođe umro.“⁵⁵

Na sistematski način o američkim mitovima piše Ričard Hjuž (Richard T. Hughes).⁵⁶ On mitovima prilazi na antropološki način, tvrdeći da „(...) suprotno kolokvijalnoj upotrebi, mit nije očigledno neistinita priča. Radije, mit je priča koja govori o značenju i svrsi i zato on govori istinu za one koji ga uzimaju ozbiljno“.⁵⁷ Ono što važi za mitove uopšte, važi i za američke nacionalne mitove, koji nisu ništa drugo do nacionalne priče, priče koje služe naciji na važne i krucijalne načine. Ti mitovi objašnjavaju zašto Amerikanci vole svoju zemlju i zašto u nju veruju. „Američki kredo“ koji predstavlja primarni mit i ujedinjuje Amerikance zapisao je T. Džeferson u američkoj „Deklaraciji nezavisnosti“: „Mi smatramo ove istine očiglednima, da su svi ljudi stvoreni jednaki, da im je njihov Tvorac podario izvesna neotuđiva prava i da su ta prava pravo na život, slobodu i traganje za srećom“. U svoje vreme, Džeferson je mislio samo na bele muškarce-privatne vlasnike, ali je to značenje kasnije prošireno na žene i na ljude drugačije boje kože.⁵⁸

Hjuž navodi pet američkih nacionalnih mitova, koji su svi utkani u religijsko razumevanje stvarnosti i čije je pojavljivanje vezano za određene periode američke istorije. Svi ti mitovi su i danas delatni

54 N. Čomski, *Novi militaristički humanizam*, Filip Višnjić, Beograd 2000, str. 94 i 110-111. Finney, Dee, *A Thousand Lies. The Native American*, www.greatdreams.com/lies.htm.

55 P. Johnson, navedeno delo, str. 20.

56 R. T. Hughes, *Myths America Lives By*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago 2004.

57 Isto, str. 2.

58 Isto, str. 2-3.

(u različitom stepenu), često u kombinaciji jedan sa drugim.

Prvi mit, mit o „izabranom narodu“, pojavio se među Puritancima u kolonijalnom periodu američke istorije. Ovaj mit svoje najstarije i najdublje korene ima u Bibliji, gde se u Starom Zavetu navodi da je Bog izabrao Jevreje, među svim narodima sveta, kao svoj narod. U vreme Reformacije u Engleskoj (šesnaesti vek), nakon prevoda Biblije na engleski jezik, taj mit postaje veoma raširen i to u varijanti u kojoj se Englezi vide kao „izabrani, Božji narod“. Njega preuzimaju Puritanci (koji su bili i pod uticajem Kalvinove doktrine o predestinaciji) i, budući da su bili proganjani u Engleskoj, prenose početkom sedamnaestog veka u Ameriku. Nova Engleska postala je nova „obećana zemlja“, a Puritanci-kolonisti „novi Jevreji“; zatečeno domorodačko stanovništvo biva proterivano i istrebljivano (ratovi, bolesti), kako bi oslobodilo prostor za „izabrane“. Kasniji useljenici u Ameriku prihvatili su ovaj mit sa velikom lakoćom i on je postao stalan deo američke nacionalne svesti. Vremenom, ta se „izabranost“ počela shvatati kao zadatak Amerikanaca da oslobode, civilizuju, prosvetle celo čovečanstvo. Tako je senator iz Konektikata, Orvil Plat (Orville Platt), pravdajući američku vojnu intervenciju na Kubi i na Filipinima izjavio da su Amerikanci „izabrani da unapređuju čovečanstvo na zemlji“, a njegov kolega iz Indijane, Albert Beveridž (Albert Beveridge), govoreći o istom pitanju, ustanovio da je sam Bog „izabrao“ Amerikance da „uspostave sistem tamo gde vlada haos“, dao im duh da „savladaju reakciju širom Zemlje“ i sposobnost da „vladaju divljacima“.⁵⁹

Sledi mit o Americi kao „naciji Prirode“, stvoren u periodu Američke revolucije i prvim decenijama postojanja SAD, a koji vodi poreklo iz Prosvetiteljstva i deističkog shvatanja sveta. Naime, većina osnivača SAD bili su deisti. Prema ovom mitu, SAD prosto reflektuju način na koji je Bog želeo da stvari izgledaju od samog postanka sveta: američki sistem nije plod ljudske mašte, niti mudrosti, već je zasnovan na prirodnom poretku, čiji je tvorac Bog. Ovaj je mit ohrabrio Amerikance da ignorišu istoriju i tradiciju kao snage koje

59 Isto, str. 19-37.

oblikuju naciju.⁶⁰

Treći mit je mit o „hrišćanskoj naciji“. S obzirom da su osnivači SAD bili deisti, oni nisu Ameriku zamišljali kao isključivo hrišćansku naciju. Međutim, ubrzo nakon sticanja nezavisnosti, organizovane hrišćanske snage (dominirali su kalvinisti) kreću u veliku propagandnu akciju kako bi SAD pretvorili u „hrišćansku naciju“, „naciju Božju“. Ta je njihova akcija bila veoma uspešna, što se vidi i u današnjoj snazi hrišćanske desnice.⁶¹

Mit o „milenijumskoj naciji“ naslanja se na prethodne mitove i zasniva se na jevrejskom i hrišćanskom poimanju kraja sveta, dolaska mesije i perioda mira i pravde. U kasnom osamnaestom i u devetnaestom veku, mnogi Amerikanci verovali su da je njihova zemlja ta koja donosi „milenijum“, jer nije pokvarena vremenom i tradicijom, već je radikalno nova, formirana na od ljudi gotovo netaknutom terenu i pruža njenim članovima prava i mogućnosti nezamislive u Starom svetu. „Novi svetski poredak“ koji je predsednik Džordž Buš stariji proglasio nakon sloma komunizma krajem dvadesetog veka, jeste pojavni oblik ovog mita. Prvobitni smisao ovog mita nalazio se u tvrdnji da će „milenijumska nacija“ svojim primerom uticati na preobražaj celog sveta koji će svim ljudima na planeti doneti hiljadugodišnji mir i blagostanje. U prvoj polovini devetnaestog veka, međutim, taj je smisao radikalno izmenjen u američkom „manifestu sudbine“, koji je predviđao da SAD imaju pravo da svoj uticaj šire ne samo putem primera, nego i putem sile, najpre u Severnoj Americi, a zatim i na celoj Zemaljskoj kugli. Prvi su to na svojoj koži osetili američki Indijanci.⁶²

U dvadesetom veku javlja se mit o SAD kao o „nevinostoj naciji“. Danas većina Amerikanaca uopšte ne sumnja da se njihova zemlja zalaže za pobedu dobra nad zlom, pravde nad nepravdom, demokratije nad tiranijom, vrline nad porokom. Početna tačka američke iluzije o nevinosti leži u američkom preziru prema istoriji kao nečem irelevantnom. Dugotrajnost iluziji o nevinosti obezbeđuje američko nacionalno bogatstvo. Mit o „nevinostoj naciji“

60 Isto, str. 45-56.

61 Isto, str. 66-70, 76 i 88.

62 Isto, str. 91-107 i 114.

sprečava većinu Amerikanaca da vide ono je mnogima u svetu sasvim očigledno.⁶³

Jedna od konstanti u politici koju slede SAD jeste verovanje u „izabranost“ i moralnu superiornost američkog naroda i SAD. Taj mit vidimo kao jedan od oblika mita o „moralnoj izabranosti“ Zapada, koji je došao do punog izražaja u sukobu oko srpske pokrajine Kosova i Metohije (ne samo u vreme rata 1999, već i pre i posle njega). Zapadni političari, ali i novinari i intelektualci u vreme bombardovanja Srbije prosto su se utrkivali u davanju izjava u kojem su iznosili „moralne“ i „humanitarne“ razloge za napad na Srbiju, istovremeno nazivajući Srbe „varvarima“ i sl. Moguće je ovo tumačiti samo kao deo ratne propagandne protiv neprijatelja (Srbije), čemu su skloni neki istraživači; ipak, mi smatramo da je to bilo više od puke medijske podrške ratu, da je kroz medijsku kampanju (koja je svakako postojala, što je pravilo za maltene sve sukobe ovakve vrste) na površinu izbio stari mit o „moralnoj izabranosti“. Evo samo nekih od tih izjava, u kojima se najjasnije vidi ono što želimo da istaknemo:

„Ono što Srbi čine na Kosovu predstavlja varvarizam.“
(*R. Kuk (R. Cook), britanski ministar spoljnih poslova, juna 1998, SKY NEWS*);

„Dragi moji zemljaci, ono što mi živimo, to znate, jeste sukob između varvarizma i demokratije. To je istinska borba za ljudska prava na našem kontinentu.“
(*Ž. Širak (J. Chirac), predsednik Francuske, u televizijskom obraćanju naciji 21.04.1999*);

„Pravda i pravo su na strani NATO pakta, Alijanse i SAD.“
(*Francuski akademik Ž. Ormesson (J. Ormesson), Le Figaro 11.05.1999*);

„Postoji jedna stvar koju nijedna razumna osoba ne može

63 Isto, str. 153-163.

da porekne: ovo je verovatno prvi rat koji se nije vodio u ime „nacionalnih interesa“, već pre u ime principa i vrednosti (...) NATO se bori zbog brige za sudbinu drugih. Bori se zato što nijedna čestita osoba ne može da stoji i posmatra sistematsko ubijanje drugih ljudi koje sprovodi država (...) Alijansa je delovala u odbranu ljudskih prava kako i zapovedaju savest i zakon. Ovo je važan presedan za budućnost. Jasno je rečeno, da se jednostavno ne može dozvoliti ubijanje ljudi, proterivanje iz kuća, mučenje i oduzimanje njihove imovine.“
(*Vaclav Havel, predsednik Češke republike*);

„Kada se zlo otkrije, ne treba čekati i dopustiti mu da ojača. Mora se odmah delovati.“
(*Eli Vizel*)

„Moramo ući u novi milenijum jasno pokazujući diktaturama da nećemo dozvoliti etničko čišćenje. I ako se borimo, to nije zbog teritorijalnih imperativa već zbog vrednosti. Za novi internacionalizam gde se brutalna represija etničkih grupa neće tolerisati. Za svet gde počinioci nekog zločina neće imati gde da se sakriju.“
(*E. Bler (A. Blair), britanski premijer, septembra 1998. u čikaškoj privrednoj komori*).⁶⁴

„Pravda“, „sukob varvarizma i demokratije“, „ljudska prava“, „rat u ime principa i vrednosti“, „savest“, „zločini“, „moral“ i sl. najčešći su termini i izrazi koji su se tada mogli čuti bezbroj puta ponovljeni u zapadnim (dominantnim) medijima. Sam napad na Srbiju, kao vojna operacija, nazvan je „Milosrdni anđeo“. Ovde navedenu izjavu T. Blera R. Kuper je čak nazvao „klasičnom izjavom postmodernih stremjenja“, ne sluteći da u stvari samo ponavlja jedan vrlo stari mit o „moralnoj izabranosti“ Zapada.

64 Z. Petrović Piroćanac, navedeno delo, str. 67, 101 i 118; N. Čomski, navedeno delo, str. 107 i 109; R. Kuper, navedeno delo, str. 67.

Sada mnogo lakše možemo „pročitati“ gore navedenu izjavu M. Ahtisarija. Jasno je ko je taj ko propisuje da je nešto loše učinjeno (Zapad) i na osnovu čega („izabranosti“); jasno je i ko ima pravo da interveniše i na osnovu čega; naposljetku, jasno je i ko je taj ko „pošteno“ razmatra istoriju. Ne iznenađuje ni njegova ranija izjava da su „Srbi krivi kao narod“ i da „svaka nacija na svetu ima svoj teret za koji treba da plati“⁶⁵, jer znamo i ko je sudija i ko ispostavlja i naplaćuje račun.

Mitovi i sukob

Duboka ukorenjenost kosovskih mitova kod Srba i mita o „moralnoj izabranosti“ Zapada jedan je od uzroka dužine i žestine sukoba oko srpske pokrajine Kosova i Metohije. Srbi teško mogu da odustanu od Kosova, jer bi to ujedno značilo i odustajanje od kosovskih mitova koji su u samom središtu njihovog nacionalnog identiteta; Zapad ne može da odustane od svog mita o „moralnoj izabranosti“, jer bi time obesmislio više vekova svoje istorije. Oba su mita, očigledno, hrišćanskog porekla i verovanje u pravdu i moral im je zajedničko. Ovi su mitovi duboko utkani u kolektivnu svest; nije tu reč o površnim „fantazijama“ koje kreiraju mediji (iako ulogu društvenih elita i medija nije moguće zanemariti). U Srbiji su se 1999. mnogi intelektualci čudili što dobar deo zapadnih intelektualaca odobrava „moralni“ rat protiv Srbije, dok su se na Zapadu čudili što se Srbi tako čvrsto drže Kosova: ni jedni ni drugi nisu shvatili snagu mitova o kojima smo govorili.

Nije tu reč o „istinitosti“ pojedinih mitova, već o verovanju. Ako se u mit veruje (mit kao vrednost), on postaje delatan za društvene aktere. Mit o knezu Lazaru kojem soko (Sveti Ilija) donosi pismo od Bogorodice nije ni manje, a ni više istinit od mita o „moralnoj izabranosti“ Zapada, premda smo ubeđeni da bi se našle desetine, stotine, pa čak i hiljade onih koji bi nastojali da dokažu „istinitost“ drugog spomenutog mita. Osim ako se u potpunosti ne učutka

65 Vidi: www.b92.net, vesti za 25.08.2006.

druga strana, to, naravno, nije moguće.

Kao što smo i spomenuli na samom početku ovog rada, imali smo nameru da nešto kažemo samo o odnosu mitova (kao kulturnih resursa) i sukoba oko Kosova, a nikako da obuhvatimo sve moguće aspekte, sve druge resurse (političke, ekonomske, vojne) i njihovu ulogu. Niti smo želeli da ceo sukob svedemo na „rat mitova“. Društveni su sukobi složene pojave i njihovo svodjenje samo na jedan aspekt nužno znači jednostranost i grešku.

BELEŠKE O AUTORIMA

Darko Gavrilović predaje na Fakultetu za evropske pravno-političke studije (Sremska Kamenica) Univerziteta Singidunum i na Filozofskom fakultetu u Banjaluci. Predavao je na univerzitetima u Pragu i Lođu, na institutima u Nemačkoj, Austriji, Engleskoj i SAD-u. Do sada je objavio sedam samostalnih monografija i dve sa grupom autora, te jedan udžbenik. Objavio je više desetina naučnih i stručnih radova. Piše romane i član je Društva književnika Vojvodine. Dobitnik je naučnih i književnih nagrada. Direktor je Centra za istoriju, demokratiju i pomirenje. Glavni i odgovorni urednik zbornika „The Shared History“. Urednik „Kulture Polisa“.

Ljubiša Despotović je profesor na Fakultetu za kulturu i medije Megatrend Univerziteta u Beogradu. Prethodno je bio zaposlen na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, nastavu je držao na odseku za medije i odseku za sociologiju. Kao gostujući profesor predavao je i na Filozofskom fakultetu u Banja Luci, na Alternativnoj akademskoj mreži u Beogradu i na Fakultetu za preduzetni menadžment BK u Novom Sadu. Glavni je i odgovorni urednik naučnog časopisa „Kultura polisa“. Član je predsedništva Udruženja za političke nauke Srbije, Srpskog sociološkog udruženja i redovni član Matice Srpske. Do sada je objavio više od deset knjiga, monografija, hrestomatija i zbornika od kojih su najznačajnije „Srpska politička moderna“, „Ekološka paradigma“, „Sociologija demokratije“ i dr.

Vjekoslav Perica je prije rata pisao kolumnu „Religija i politika“ u splitskom tjedniku „Nedjeljna Dalmacija“. Od 1991. do 2006. živi u SAD gdje je 1998. doktorirao na University of Minnesota. Predavao je na nekoliko američkih univerziteta i bio istraživačem pri U.S. Institute of Peace te Centru „Woodrow Wilson“ u Washingtonu. Između ostalog, objavio je knjigu *Balkan Idols. Religion and Nationalism in Yugoslav States* (New York: Oxford University Press, 2002.), koja je 2006. u srpskom prevodu izišla u Beogradu. 2007. je bio američki Fulbright stipendist – gostujući predavač i istraživač na Univerzitetu u Beogradu. Danas je profesor povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Srđan Šljukić je predavač na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, Odsek za sociologiju. Kao gostujući predavač radi i na Pedagoškom fakultetu u Somboru. Glavni je odgovorni urednik «Godišnjaka» Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i član uredništva «Žurnala za sociologiju». Bio je predsjednik Vojvođanske sociološke asocijacije (2004-2006), a trenutno je član predsjedništva Srpskog sociološkog društva. Član je i Srpskog udruženja za sociologiju sela i poljoprivrede. Do sada je objavio dve monografije u koautorstvu, više članaka u naučnim časopisima i radova u zbornicima. Učestvovao je na brojnim naučnim skupovima u zemlji i inostranstvu.

Mitovi nacionalizma i demokratija

Izdavač

Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad
Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica
Grafomarketing, Novi Sad

Za izdavača:

Prof. dr Ilija Babić

Slog, prelom, korice:

Grafomarketing
Novi Sad

Štampa:

Grafomarketing
Novi Sad

Tiraž:

300 kom.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

323.1(082)

MITOVI nacionalizma i demokratija / Darko Gavrilović ...
[et al.]. - Novi Sad ; Centar za istoriju, demokratiju
i pomirenje ; Sremska Kamenica ; Fakultet za evropske
pravno-političke studije, 2009 (Novi Sad ; Grafomarketing).
- 157 str. ; 21 cm

Tiraž 300, - Bibliografija,

ISBN 978-86-86601-07-0

1. Гавриловић, Дарко 2. Деспотовић, Љубиша 3. Перица,
Вјекослав 4. Шљукић, Срђан

а) Национализам - Демократија - Зборници

COBISS.SR-ID 238457351

